

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XVIII — leto 1972/73 — št. 1-2

Jezik in slovstvo

Letnik XVIII, številka 1-2

Ljubljana, oktober-november 1972/73

Časopis izhaja od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Franc Jakopin, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Milan Dolgan (metodika), Franc Jakopin (jezikoslovje), Matjaž Kmecl (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska AERO, kemična in grafična industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 32.— din, polletna 16.— din, posamezna številka 4.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 16.— din

Za tujino celoletna naročnina 48.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Vsebina prve in druge številke

Razprave in članki

- 1 *Franc Jakopin* Pomen Jana Baudouina de Courtenaya za slovenistiko
- 9 *Jože Koruza* Pregled slovenske dramatike
- 20 *Viktor Smolej* O jeziku v osvobodilnem boju
- 27 *Matjaž Kmecl* Slovenska literarna avantgarda v 20. letih XX. stoletja
- 31 *Franc Žagar* Hitro branje
- 36 *Berta Golob* Za boljši pouk materinščine na poklicnih šolah
- 47 *Gregor Kocijan* Slovensko leposlovje na srbohrvaškem območju (1945—1970)

Zapiski, ocene in poročila

- 51 *Přemysl Hauser* Celovito delo o jezikovni kulturi
- 54 *Janko Jurančič* Kreftov Človek mrtvaških lobanj
- 56 *Milan Dolgan* Iz dnevnika gledališkega lektorja
- 57 *Matej Rode* Uzus pri ogovoru v ruščini
- 60 *Štefan Barbarič* Možnosti in izkušnje slovenističnega študija v Zadru
- 62 *Marija Stanonik* Absolventska ekskurzija slavistov po treh naših republikah
- 66 *Tone Vrhovšek* O pouku slovenskega knjižnega jezika na tehniških šolah
- 67 *Tatjana Srebot* Magnetofonski trakovi za pouk tujih jezikov
- 68 *Jože Koruza* Važnejša literatura o slovenski dramatiki
Poročila z zborovanja slovenskih slavistov v Murski Soboti:
- 72 *Franc Zadavec* Predsednikovo poročilo
- 76 Sklepi slavističnega zborovanja v Murski Soboti
- 76 Založbi Obzorja, Maribor
- 77 Skupščini občine Krško
- 77 Skupščina občine Krško Slavističnemu društvu Slovenije
- 78 M. K. Izvleček iz poročila o slavističnem zborovanju v Murski Soboti (15.—17. septembra 1972)
- 79 V oceno smo prejeli
- 80 Zveznemu izvršnemu svetu in sekretarju za zunanje zadeve, Beograd

PO 104/1975

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

POMEN JANA BAUDOINA DE COURTENAYA ZA SLOVENISTIKO*

(1845—1929)

(ob stoletnici prvega obiska v Sloveniji)

Ime poljskega lingvистa Jana Baudouina de Courtenaya je bilo v slovenskih jezikoslovnih prizadevanjih in v širši kulturni javnosti bolj ali manj navzoče od leta 1872, ko se je ob svojem prihodu med Slovence v takratni Avstroogrski in Italiji seznanil s številnimi našimi izobraženci; v krajih, koder je hodil in raziskoval slovenska narečja, pa je ostal spomin nanj živ še več desetletij, saj se je znal ta mladi Poljak dodobra živeti v dejanje in nehanje našega preprostega človeka. Kot profesor iz Peterburga je pri nas seveda veljal za Rusa, kar je v tedanji slovenski publicistiki učinkovalo bolj imenitno in senzacionalno, zlasti pa je prijalo privrženecem ideje skupnega slovanskega knjižnega jezika, ki naj bi po mnenju nekaterih bila ruščina. Da to B. ni bilo preveč všeč, je razvidno iz njegove lastne pripombe k uredniškemu zapisu v Slovenskem narodu 1872¹; tu je namreč objavil pismo slovenskim izobražencem, v katerem pojasnjuje namen svojega bivanja pri nas, vabi k sodelovanju in daje navodila za fonetično zapisovanje ljudskega blaga in narečnega gradiva. V zapisku beremo: »Od profesorja g. J. Baudouina de Courtenay iz Petersburga, kateri biva kaka dva meseca na Slovenskem, dobili smo sledeče pismo, katero brez spremembe natisnemo s priporočanjem, naj vsak rodoljub, ki more, ustreže njegovii prošnji. Vidi se iz njega tudi, kako se je Rus (Baudouinova pripomba v ponatisu: Sleduet čitat': Poljak) v nekoliko tednih naučil gladko slovenski pisati.«² Baudouinove fenomenalne zmožnosti za praktično obvladanje tujih jezikov so bile tudi sicer večkrat poudarjene; zaradi svoje hitre prilagodljivosti narečju pa je postal med ljudstvom že kar legendarna osebnost.

Baudouinovo dialektološko delo je zbudilo zanimanje za naša narečja predvsem v domovini, pa tudi zunaj³; vendar so njegovi objavljeni prispevki dobili polno veljavo šele potem, ko je Fran Ramovš vključil Baudouinova dognanja v svoj pregled in klasifikacijo slovenskih narečij. V Ramovševem vseslovenskem jezikovnem kontekstu je dobilo Baudouinovo narečno gradivo večkrat drugačno in ustreznejšo interpretacijo, ki ni več dopuščala B. hipoteze o samostojnosti rezijanskega »jezika« in neslovenskosti jezika beneških Slovencev. Zdi se, da Ramovš ni samo visoko cenil Baudouinov delež v slovenski dialektologiji, ampak mu je bil B. blizu tudi po svojih splošnojezikoslovnih pogledih, posebno tistih, ki sta jih oba priznavala Schuchardtu in Jespersenu⁴. Svoje spoštovanje je Ramovš izkazal B.

* Predavanje na Seminarju za slovenski jezik, literaturo in kulturo za tuje slaviste. Ljubljana 1972.
¹ *Priloženie k 1-mu otčetu. Otčety komandirovannogo ... Kazan' 1877, str. 145.*

² Prim. tudi: *Nektere opazke ruskega profesorja. Ponatisnjeno iz »Soče« 1. 1872 in 1873. Gorica 1873.*

³ Prim. *I. A. Boduën de Kurtenè (k 30-letju so dnja smerti). ANSSSR, Moskva 1960. (N. I. Tolstoj, O rabotah BdK po slovenskomu jazyku, 67—81, op. 2).*

⁴ Podatki iz Ramovševih seminarjev 1945-49.

tudi s sodelovanjem v jubilejnim zborniku leta 1921⁵, o njem je pisal v Jugoslovanski enciklopediji in v Slovenskem biografskem leksikonu; splošno oznako BdC je pri nas prispeval F. Bezljaj⁶, podrobno pa je o B. doprinosu slovenski dialektologiji pisal J. Toporišič⁷.

Poglejmo si najprej nekaj glavnih podatkov iz B. življenja in njegovega lingvističnega delovanja na neslovenističnih področjih.

Rojen je bil blizu Varšave; tam je z enaindvajsetimi leti (1866) končal visokošolske študije in se potem nekaj let izpopolnjeval v jezikoslovju v Prazi, Jeni, Berlinu in Leipzigu. V Schleicherjevem časopisu (*Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*) je leta 1868 objavil razpravo o vlogi analogije (*Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Declination*); za drugo pomembno delo, ki je nastalo že pod mentorstvom I. I. Sreznjevskega (*O drevnepol'skom jazyke do XIV veka, 1870*), je dobil privatno docenturo za primerjalno gramatiko na univerzi v Peterburgu. (Varšavska univerza je bila namreč v teh letih rusificirana in B. kot Poliak tam ne bi smel predavati.) Še istega leta je v svojem nastopnem predavanju z naslovom *Nekotorye obščie zamečanija o jazykovedenii i jazyke*⁸ strnil svoje poglede na jezikovna vprašanja; v njih ne pristaja na schleicherjansko jezikovno naravoslovje, pa tudi ne na vsa mladogramatična načela; v zarodkih že nakazuje svojo posebno smer v jezikoslovju.

Baudouinovo kazansko obdobje je trajalo le osem let (1875-83), in vendar je zapustil na univerzi in med učenci tako globoke jezikoslovne sledove, da se je njegova znanstvena tradicija nadaljevala v tako imenovani kazanski lingvistični šoli. Iz tega časa so znameniti njegovi podrobni programi predavanj, iz katerih ni razviden le obseg snovi in njena razdelitev, ampak predvsem avtoriev pristop k reševanju jezikovnih problemov. Kazanska leta je B. sam najbolje predstavil v spisu *Mikołaj Kruszewski, jego życie i prace* (PF II, 1888); ko ocenjuje delo svojega ambicioznega učenca in rojaka Kruszewskega (1851-87), načrtuje tudi svojo lingvistično podobo.

Celo desetletje (1883—1893) je B. predaval na univerzi v Dorpatu (Jur'ev, Tartu); sprva je bila univerza nemška, zato je moralo biti njegovo nastopno predavanje leta 1883 v nemščini (*Uebersicht der slavischen Sprachenwelt im Zusammenhange mit den andern arioeuropäischen (indogermanischen) Sprachen*). V to obdobje spadajo poleg razprave o Kruszewskem še: *Z patologii i embriologii języka* (PF I, 1885-6); *O zadaniach językoznawstwa* (PF III, 1890); *O ogólnych przyczynach zmian językowych* (PF III, 1890).

Le šest let je mogel ostati na stari univerzi v Krakovu (1893-99); takrat je tudi izšlo njegovo kapitalno delo: *Próba teorii alternacji fonetycznych* (Krakov, 1894). Po petindvajsetih letih se je moral vrniti v Peterburg, kjer je ostal do leta 1918, vendar je bil že leta 1914 odstavljen in zaprt, ker se je zavzemal za pravice narodnosti v tedanji Rusiji. V tem drugem peterburškem obdobju je sicer naraščal B. življenjski pesimizem, njegovo delovanje pa je postalo še bolj mnogostransko.

⁵ Z razpravo: *Die Geschichte des vokalischen l im Slovenischen*.

⁶ Trinkov zbornik. Trst 1946, str. 109—118.

⁷ *Die slowenische Dialektforschung*. ZfslPh XXX (1962), 2, str. 383—416.

⁸ BdK, *Izbrannye trudy po obščemu jazykoznaniju I*. Moskva 1963, str. 47—77.

Baudouinove ideje v območju glasoslovja je v tem času skušal realizirati njegov najzvestejši učenec Ščerba⁹, v čisto drugačno smer pa se je razvil njegov drugi gojenec etimolog Max Vasmer. (Tu naj pripomnim, da se tudi ljubljanski lingvist Karel Oštir rad spominja debat in pogovorov z Baudouinom leta 1912, ko se je mudil eno leto v Peterburgu.)

Svoje poglede na jezik je v tej dobi B. predstavil zlasti v delih: *O psychicznych podstawach zjawisk językowych*. Postawienie kwestii. (Przegląd filozoficzny, VI, 1903); *Szkice językoznawcze* (1904); *Vvedenie v jazykoznanie* (1917).¹⁰

Njegova delavnost ni usahnila tudi v »šestem«, zadnjem obdobju, ko je triinšedemdesetletnega Baudouina sprejela rodna Varšava kot častnega profesorja svoje univerze. Čeprav je razumljivo, da se v tako visoki starosti ni mogel več organsko vključiti v tok domače poljske lingvistike, tudi to zadnje desetletje ni ostalo brez vpliva na mlade poljske jezikoslovce. Delal, predaval in objavljajl je do smrti (Zarys historii języka polskiego, 1922; Ilościowość w myśleniu językowym, 1927; Różnica między fonetyką a psychofonetyką, 1927; Einfluss der Sprache auf Weltanschauung, 1929; Fakultative Sprachlaute, 1929).

Najbrž so redki jezikoslovci, o katerih bi se v času življenja, posebno pa še po njihovi smrti, toliko pisalo in s tako različnih stališč, kot se je o BdC. Že če preletimo nekatera imena, kot so A. Belić, S. I. Bernštejn, Reformatskij, Zinder, Ščerba, Vasmer, Čemodanov, Kryński, Rozwadowski, Stieber, Doroszewski, R. Jakobson, Meillet, Nitsch, Porzeziński, Szober, Ułaszyn, Weingart, in mlajše — A. A. Leont'ev, N. I. Tolstoj — se nam razkrije vsa moč in bogastvo jezikoslovne misli, ki je bila in je še privlačna za tako različno usmerjene jezikoslovce.

BdC je bil skrajno zapletena, a izvirna lingvistična osebnost; čeprav se je šolal pri Schleicherju in izvorihi nemškega mladogramatizma ter je sprva celo sam prispeval k izpopolnjevanju njihovih načel, se je kmalu uprl Schleicherjevemu rodoslovnemu drevesu in njegovemu priljubljenemu geslu, da je jezik »živ organizem«; zavračal je tudi J. Schmidtovo teorijo valov, posebno pa osnovno mladogramatično načelo o brezizjemnosti fonetičnih zakonov. S tedaj prevladujočo lingvistično smerjo tudi ni bilo v skladu dejstvo, da je B. dajal prednost analizi živih sodobnih jezikov, ki jih lahko neposredno opazujemo v njihovem celotnem funkcioniranju, pred starejšimi razvojnimi stopnjami in mrtvimi jeziki; trdil je, da še tako bogati jezikovni spomeniki lahko le pomanjkljivo predstavljajo jezikovno celost. B. se je rad loteval jezikov in narečij, ki niso imeli knjižne tradicije, pa tudi nižjih jezikovnih plasti in žargonov; večkrat je poudarjal tudi trditev, da na svetu ni absolutno »čistih« jezikov.

Zelo sodobno zvenijo Baudouinove napovedi približevanja lingvistike točnim znanostim: »Metoda badania w językoznawstwie zbliża się coraz bardziej do metody nauk ścisłych: coraz więcej subtelnej analizy, coraz więcej abstrakcji. Myślenie ilościowe znajduje tu coraz więcej zastosowania... Metody różnych nauk muszą być w szczegółach różne, ale podstawy myślenia są wspólne i jednakowe.« (Szkice, 9).

⁹ Prim. Russkie glasnye v kačetvennom i količestvennom otnošenii, 1912.

¹⁰ V tem času je izšel tudi Daljev slovar v B. redakciji (1912); prim. Uvod, v katerem utemeljuje vključitev »nedostojnih« besed v slovar. — Večkrat se je tudi oglašil v zvezi z vprašanjem umetnih jezikov, prim. Zur Kritik der künstlichen Welt Sprachen. Annalen der Naturphilosophie, VI, Leipzig 1907.

Zaradi nenehnega poudarjanja psihičnega elementa v jezikoslovju B. večkrat očitajo psihologizem, ki da mu je zamegljeval čisti pogled v resnično dvojno naravo jezika. V tej smeri je res pretiraval in se brez pravega razloga navduševal nad Wundtom: »Co zaś do zasadniczego charakteru nauki, to dziś językoznawstwo staje się coraz bardziej psychologicznym. . . . Dziś językoznawca, nie umiejący operować świadomie asocjacjami czyli skojarzeniami wyobrażeń, należy do zacofańców nauki.« (Szkice, 6); moramo pa tudi priznati, da moderna psiholingvistika v marsičem gradi na B. nazorih.

Danes mnenja o tem, komu gre do večje zasluge za pripravo temeljev moderne fonologije, de Saussuru ali BdC, še niso enotna. Dejstvo je, da se je B. od svoje rahle zaznave dvojne narave jezika (fizične in psihične) v nastopnem predavanju leta 1870 pa do definicije fonema in fonologije leta 1899 k tem vprašanjem nenehno vračal; odkar je leta 1880 Kruszewski v svoji kritiki de Saussurovega prvenca *Mémoire sur le système primitif des voyelles indoeuropéennes* (1879) prevzel termin fonem in mu dal drugačno vsebino, se tudi B. ni več nehal ubadati z določevanjem odnosa med glasom in fonemom. Njegova antropofonika (fiziologija glasov in akustika) in psihofonetika sta aktivirali na eni strani eksperimentalno proučevanje glasov (Bogorodickij, Ščerba), na drugi pa proučevanje njihovih odnosov in funkcije v jezikovnem mehanizmu (Ščerba in leningrajska smer, moskovska fonološka šola). Po tako intenzivnem večdesetletnem ukvarjanju s podobnimi vprašanji res ni nič nenavadnega, če B. učencev de Saussurov *Cours de linguistique générale* ni presenetil, nasprotno, v njem so našli veliko že znanega. Tudi ni naključje, da je B. v praškem lingvističnem krožku dobil nadaljevalce svojih iskanj¹¹.

Vendar ni naša naloga, da bi se še naprej spuščali v ta razglabljanja; BdC nas posebej zanima kot slovenist, čeprav se moramo zavedati, da tudi kot dialektolog ni izključil svojega splošnolingvističnega zanimanja; na drugi strani pa mu je prav nenavadno zapleteno slovensko gradivo dajalo tudi širše lingvistične pobude.

Baudouinovo dialektološko delo na Slovenskem pomeni v več pogledih oranje ledine; njegov mentor Sreznjevski je sicer tri desetletja prej (1841) prepotoval Slovenijo in za tisti čas dokaj pravilno zatipal narečno razčlenitev slovenskega jezika¹², toda B. se ni zadovoljil z določevanjem posameznih izoglos — prizadeval si je, da bi narečje čimbolj razmejil od drugih, da bi našel njegovo tipiko in potem podrobno opisal njegovo glasovno stanje. Trudil se je, da bi kar sedita popolno zajel njegovo leksiko, ni pa se spuščal v analizo drugih ravnin narečja, čeprav je v gradivu zajel tudi oblikoslovje in sintakso. B. se je od tedaj veljavne tradicije v dialektologiji ločil tudi v tem, da mu ni bilo raziskovanje narečij samo pomoč pri razlaganju historičnih pojavov jezika, ampak je pripisoval dialektološkim ugotovitvam tudi samostojno lingvistično vrednost.

Kot sedemindvajsetletni privatni docent peterburške univerze in štipendist ruskega ministrstva je B. na pobudo Sreznjevskega spomladi 1872 preko Dunaja in Gradca pripotoval v Slovenijo. Ustavil se je v Mariboru, Ponikvi, Celju in v

¹¹ Prim. R. Jakobson, *Kazanska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii*. BPTJ XIX (1960), 3—34.

¹² Prim. F. Ramovš, HGSJ, *Dialekti*. Str. XXV—XXVII.

Ljubljani ter se odpravil na Goriško. Že na tej poti se je seznanil z nekaterimi slovenskimi pisatelji in učenjaki, kot so bili npr. Fran Levstik, Cigale, Gregor Krek, Jurčič, Trstenjak, Bleiweiss, Erjavec, Levec in dr. Ta seznam se je seveda množil in z jezikoslovne strani je treba zlasti poudariti stike s Stanislavom Škrabcem in pozneje s Štrekljem in Oblakom. V Baudouinovem arhivu pri Akademiji znanosti ZSSR v Leningradu je ohranjeno veliko število pisem slovenskih prijateljev in znancev, ki bi zaslužila objavo in komentar¹³.

*Своему Драгому prijatelju in
pobratimu, G. Kreku
(в спомин)*

О П Ы Т

Baudouin de Courcay

ФОНЕТИКИ

РЕЗЬЯНСКИХ ГОВОРОВ

Videti je, da je bil Baudouinov cilj že od vsega začetka obiskati Rezijo, ki je bila v slavistiki že davno znana kot jezikovno »čudo«¹⁴, in Beneško Slovenijo, torej Slovane v severni Italiji, kakor pravi Baudouin; toda najprej se je hotel seznaniti s slovenskimi govori na avstrijski strani, preiskal je del severne gorenjščine (po B. bohinjsko-posavski govor), govore v okolici Tolmina, v Brdih, Solkanu in Prvačini, v Dornbergu in Kanalu; na italijanski strani je preučeval nadiške in terske govore, ki jih prišteva k srbohrvaščini, in rezijanščino, ki jo ima za samostojno skupino govorov in pozneje celo za samostojen jezik¹⁵. V letih 1872 in 1873 je opravil glavni del zbiranja, vmes je pozimi 72/73 študiral in urejeval gradivo v Milanu ter se udeleževal seminarjev pri znamenitem komparativistu Ascoliju.

Na podlagi rezijanskega gradiva je B. leta 1875 izdal svoj *Opyt fonetiki rez'janskih govorov*¹⁶, ki pomeni za tiste čase vzorno slovansko dialektološko monografijo. V njej je ugotovil še danes veljavne osnovne značilnosti rezijanščine, zasople vokale in vokalno harmonijo; zanjo je iskal vzroke v turanski primesi slovanskemu govoru. V svojem odkritosrčnem uvodu priznava, s kakšnimi težavami se je moral spoprijemati, preden se mu je posrečilo ustrezno ujeti glasovne posebnosti. Pritožuje se nad predsodki, ki so ga ovirali pri naravnem dojetanju

¹³ Prim. N. I. Tolstoj, O rabotah . . . op. 11.

¹⁴ Prim. *Opyt fonetiki rez'janskih govorov*, 1875, str. VII—VIII.

¹⁵ *Materialy . . . III, Christjanske Uzhilo*, 1913.

¹⁶ S prilogi *Rez'janskij katihizis* (s primečanjami i slovarem).

govora, tako da je zapisoval nekatere glasove tam, kjer bi morali biti, a jih sploh (takih) ni bilo. Vendar se je tega kmalu otrešel. Takole pravi (Predgovor, IV): »S drugoj že storony, postojannoe upražnenie, vsledstvie vnimatel'nogo vslušivanja v malejšie ottenki proiznošenija različnyh, netol'ko slovjanskih, no tože romanskih i germanskih, govorov razvilo vo mne, daže bez dostatočnyh teoretičeskikh poznaniy, izvestnogo roda opytnost' i lovkost', blagodarja kotorym, pod konec moih izyskanij ja zapisyval dialektičeskie materialy, kak mne kažetsja, počti bezukoriznenno«. Obžaluje tudi, da je začel z obdelavo najtežje skupine govorov: »No vo vremja prigotovljenija nastojaščego truda ja ubedilsja, čto vybor moj byl soveršenno neudačen, i imenno vsledstvie sego, čto rez'janskije govory predstavljali dlja menja nesravnenno bolee zatrudnenij, neželi vse ostal'nye gruppy. V oblasti ètih ostal'nyh grupp mne nužno bylo ne bolee neskol'kih časov dlja soveršenno ponimaniya vsego, čto ja tam slyšal. Medžu tem, ne smotrja na to, čto poezdka v Rez'ju byla moeju predposledneju dialektologičeskoju èkskursiej, ... vse že taki mne nužno bylo *celuju nedelju* vslušivat'sja v reč Rez'jan, čtoby nakonec byt' v sostojanii ponimat' ee.« Že takrat je začutil potrebo, da bi preveril gradivo na terenu; vse preveč je omahoval v akcentnih vprašanjih (pomagal si je s primerjavo srbohrvatskega stanja, ki je bilo po Vuku že dobro prikazano, ni pa mogel upoštevati splošnoslovenskih akcentnih zakonitosti, ki so postale znane šele pozneje), v označevanju nekaterih vokalov, zlasti nenaglašanih, v razmerjih g-γ-h-ø, itd. (glava-γlava-hlava-lava).

Ta njegova želja se je uresničila že leta 1877, ko je ponovno zapisoval rezijansko gradivo, posebno pa v letih 1890, 92 in 93, ko je že tiskal prvo knjigo svojih Materialov. Na Rezijo se je tako navezal, da se je tam počutil kot doma. V svojem predavanju v Jurjevu leta 1892 z naslovom *O slavjanah v Italii* (Publičnaja lekcija, čitannaja v pol'zu golodajuščih 14 marta 1892) z zanosom pripoveduje o svojem ponovnem srečanju z Rezijo leta 1890: »Hotja ja vovse i ne imeju nikakih rodstvennikov meždu slavjanami severnoj Italii, no, tem ne menea, ja do takoj stepeni sžilsja s nimi, stol'ko vremeni i truda posvjatil ih izučeniju, čto ih kraj stal mne počti vtoroju rodinoj, i kogda v 1890 g. ja opjat' v'ezžal v Rez'janskuju dolinu, ja čuvstvoval sebja rastrogannym do glubiny duši.« (29).

Nobenega dvoma ni, da je B. v izdajo prve knjige Materialov (*Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*, Pb. 1895, 708 str.), ki so jo tiskali skoraj devet let, vložil največ truda, natančnosti, vztrajnosti in potrpežljivosti; zato ni čudno, če v uvodu že skoraj obupuje nad naveličanostjo in utrujenostjo, nad svojim pikolovstvom, itd.: »Mit eigenen Händen bilde ich rings um mich her ein undurchdrigbares, aussichtsloses Dickicht.« (V). Zaveda se, da je bilo strogo dialektološkemu delu morda v škodo, ker ni mogel vedno ostati v jezikoslovnih mejah, temveč je zahajal na najrazličnejša druga področja (npr. folkloristika, mitologija).

Dolge priprave so seveda vplivale tudi na ureditev knjige. Temeljni del (1—396) obsega pogovore, pravljice, pripovedke, uganke, pesmice ipd., kakor jih je B. zapisal avgusta 1873 od prebivalcev vasi Bila, Lipovac, Ravanca, Križaca, Solbica, Njiva, Osojane in Učja. V posebnem razdelku objavlja pogovore pripadnikov iz različnih vasi (med seboj) in otroške pripovedi. V drugem delu so odlomki, ki jih je B. zapisal od Rezijanov (1872), ki jih je srečal v Gorici in Ajdovščini (397—414), v posebnem delu so odlomki, ki jih je B. zapisal od Rezijana v

Mariboru leta 1877 (415—424), in kratek zapis od rezijanskega cunjarja v Špetru Slovenov (1873). Vse zapise je B. prevedel v nemščino (pod črto, z enakimi številkami), tako da je uporaba zelo priročna. Posnetek odlomka s str. 31:

A. Jagderzählung.

Erzähler: Ferdinando Trankón, ca. 35 Jahre alt.

102. Naga *tým̃pa* so bile dva *ħačadórja*, ano jis̃y so *ħudýlœ* za ustrílet *mœdvéda*. *Wsáki bót*, prí nikaj *tèt tou̯ hóst álíboj tou̯* hóro jitò, *kà j̃b* bíl *mœdvœt*, jise *dwá* sta *šlà wsáki bót tu ušty-rýjo*. Tú je *pýlœ*, tú je *jœdlœ hörœ* *pœ mœdvœdave kôžœ*.

103. *Dæn dín*, *ka to* je *šlœ nútaũ hóst*, *to* je *výdœlœ mœdvéda* *anu tu jœ* *sè* *uštrášilo óbadwá*: *dæn* je *ũbuĩžal wóna no hrást*, *te drúhe* *sè* *ũbdárel dóna zémjo mártou̯*.

104. *Koj mœdvœt* je *pársal tah ħ̃mò*, *an* *ha pœčel dýhat*, *ũobráhat* *za výdœt*, *hi sè* *člœvœek* je *žíũ*. *Člœvœek* je *stál mártou̯*. *Mœdvœt* je *mýsl̃l*, *da člœvœek* je *mártou̯*, *da tu ný* *nikár ziž ħ̃n*, *ano an šal pœ* *svœej póti*.

V posebnih delih so zapisi (429—444, 475—788) Elle von Schoultz-Adaiewske. Po dveh rokopisih (A in B) objavlja B. na str. 447—474 rezijanski katekizem.

Med najzanimivejše dele knjige spadajo popravki v besedilih, ki jih je B. vnesel po preveritvi v letih 1890, 92 in 93. Gre predvsem za razlikovanje različne narave vokala *a* (*kráj* — *krzj*, *ráde* — *rádi*, ipd.), za doslednejše označevanje zasoplih vokalov in vokalne harmonije (*štúpit* — *štüpyt*), za uvedbo soglasniškega *ũ* (*snúwal* — *snüwal*), za številne naglasne spremembe, idr. Ti popravki so lahko nadvse koristni podatki tudi za današnjega raziskovalca rezijanščine, saj kažejo na fonetično najbolj ranljiva mesta. Baudouinovi Materiali so še danes važno delo slovenske dialektologije; dragocenost sto let starih skrbnih fonetičnih zapisov je že v tem, da dajejo tudi za današnji čas trdno razvojno izhodišče.

O problemih rezijanščine je B. pisal še velikokrat¹⁷; svoje nazore o njihovem izvoru in pripadnosti je v desetletjih sicer nekoliko modificiral, vendar je bil še leta 1901 mnenja, da je: »S gorazdo bol'šim pravom možno pričisljat' k slovincam tak nazyvaemyh kajkavcev Horvatii, neželi rez'jan i terskih slavjan.« (Otčet o poezdke 1901 g., 97). Posebej naj navedemo le tretjo knjigo Materialov

¹⁷ Prim. bibliografijo BdC del, ki obsega 391 enot (in 250 enot širše publicistike) — L. E. Bokareva, A. A. Leont'ev *Spisok trudov BdK*; v knjigi: I. A. BdK (k 30-letju so dnja smerti). Moskva 1960.

(1913), ki prinaša *Christjanske Uzhilo* od teh Sedan SS. Sacramentu, za katero pravi B., da odseva čisto rezijansčino, čeprav srečamo v njem tu in tam tudi italijanizme in slovenizme.

Med obilico rokopisnega gradiva iz slovenskih narečij, ki ga je B. leta 1903 prepuštil ruski akademiji znanosti in je še sedaj v leningrajskem arhivu ANSSSR je tudi njegova rezijanska slovanska zbirka; za izdajo tega slovarja sta se dogovorili naša in sovjetska akademija znanosti (F. Bezljaj — N. I. Tolstoj), vendar se zamisel še ni uresničila.

Nič manj prizadevno kot rezijanske govore je B. raziskoval tudi govorico beneških Slovencev, zlasti govore v terskih dolinah (terska, karnajska, černejška, malinska) in na pogorju Joanac. Skupno obsega tersko narečje 39 vasi¹⁸ in naselij, in B. je zapisoval v blizu dvajsetih večjih krajih. Narečja je imenoval Tero-Plastišče-Mažerolsko, po nekakšnih skrajnih točkah, saj Plastišča mejijo na Breginj (obsoško) in Mažerole na nadiško narečje. Tersko gradivo je zbiral leta 1873, večji del pa je preveril ob svojem sedmem prihodu med Slovence leta 1901. Tako je leta 1904 izšla druga knjiga Materialov z zapisi terskih govorov (Obrazcy jazyka na govorah Terskih Slavjan v severnoj Italii). Posnetek s str. 43:

2. Исторический разказ о неурожаѣ и голодѣ (Historische Erzählung über Missernte und Hungernet).

174 *Dal - sédiš, dal - dižesjèt jə - bò no - xùdo - ljèto, kè to - njé*
- sazdrjèlo nè tɔw - Farjùle, nè tow-montànjì; grànj, sjéràk, žito,
175 kàr sə - wsəjə, jə - paršlò (*njè - paršlò*). Su - bə velikə draγiŋə od-
wsjəx ɣgrànə (*žènerje*), kè to - sə - njé - moγlò obrjèstɔ nànjɔ za
- sòwtə. Smò - plafuwàlb štirnast libər kaznénɔk sjérkà, ènu jùdjɔ
176 njésu - moγlè kupitɔ. Máló - katèrb, tè - k - jə - bì boγàt, jə - kùpu - kàj,
177 twò - kī - jə - mòu. So - γnàli kràwɔ w - marfàt tu - Widəŋ, njésu
- móγlb jètɔ zà - ŋɔ mələ sòwtə, kè su - parneslɔ dimwòj cjèlu
kràwɔ za - trì - štiri kaznénikə sjérkà.

178 Jùdje, kɔ njésu - moγlè živjètɔ, sɔ - mòrlɔ tráwɔ bràtɔ anu
179 kúxatɔ anu jjèstɔ, tɔj - krāvə, rántɔj - krāvə. Ènu su - bì ləčnɔ jùdjɔ,
180 kè nɔ - sò - štantàlb wsjàtɔ sjémána w - zèmju. Kàr su - wsjàlb, tè,

Uvedel je številna nova znamenja (zlasti za zapisovanje vokalov) in si prizadeval, da bi ujel kvantiteto in intonacijo, toda že sam je podvomil v zanesljivost

¹⁸ Prim. P. Merku, *Staro in novo gradivo za terska krajevna imena*. Jezik in slovstvo XVI (1970/71), 5, 6; str. 147-9, 186-9.

teh informacij: »Odnakož, nekotorye iz numerov zasluživajut odnositel'nogo doverija i mogut služit' materialom daže dlja akcentologii. Zato v drugih nomerah putanica i neuverennost'. Glavnuju ošibku sostavljaet to, što ja nepremennno hotel oboznačat' ili nishodjaščij, ili že voshodjaščij karakter udarenija ili že intonacii (èto ne različeno), togda kak po nastojaščemu ja vo mnogih slučajah ne mogu poručit'sja za vernost' okončatel'nogo rešenija«. Tudi v tej knjigi so najprej teksti, ki jih je zapisal B. osebno, sledi italijansko-terski rokopisni pripomoček za spovednika in nekaj napevov in pesmi v zapisu E. Schoulz-Adaïewske.

Med spomenike terskega narečja štejemo tudi Latinsko-italijansko-slavjanski pominal'nik XV/XVI -go stol., sostavlenyj v oblasti Terskih Slavjan. Pb. 1906. — Tudi B. terske slovarske glose so ostale v rokopisu, in enako tudi gradivo iz nadiškega in drugih zahodnih narečij.

O slovenskih narečjih tostran italijanske meje je B. objavil najprej razpravo o bohinjsko-posavskem govoru (Otčety komandirovannogo ministerstvom narodnogo prosveščeniya za granicu s učenoju celiju I. A. Boduëna-de-Kurtenë o zanjatijah po jazykovedeniju v tečenie 1872 i 1873 gg. Vypusk II. Kazan' 1877, str. 44—221); v njej izhaja iz splošnoslovenskega stanja, ugotavlja številne severnogorenske soglasniške posebnosti, v vokalizmu pa zlasti silno redukcijo nenaglašenih zlogov. Obsežno je tudi gradivo in glasoslovna analiza rovtarskega narečja okrog Cirkna (Jagičev AslPh VII, VIII (1884, 85)).

Baudouin de Courtenay, ki ga T. Milewski¹⁹ imenuje največjega poljskega jezikoslovca, je posvetil velik del svojih znanstvenih energij slovenski dialektologiji; v svojih najbolj razgibanih desetletjih se je večkrat vračal k našemu gradivu in njegovi obdelavi. Da se ga je ob tem katerikrat pollaščala malodušnost, je danes bolj razumljivo, kot je bilo nekda; in četudi je čas pokazal, da Baudouin ni vselej pravilno sklepal, moramo vseeno ostrmeti nad velikansko gmoto opravljenega dela in brez pridržkov mu moramo priznati pionirske zasluge v slovenski dialektologiji.

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREGLED SLOVENSKE DRAMATIKE

I

Dramatika za razliko od drugih literarnih zvrsti ni odvisna le od ustvarjalne volje posameznega oblikovalca, ampak je bistveno povezana in pogojena v kulturnih institucijah, ki jih skupno imenujemo gledališče v najširšem pomenu besede. Za Slovence in njihovo dramatiko je ta odnos še posebej pomemben, ker kot nekonstituiran narod, živeč pod tujo oblastjo, dolga časa nismo imeli svojega

¹⁹ *Jezykoznanstwo*, Varšava 1965, str. 37.

gledališča ali podobne kulturne ustanove. V širšem pojmu lahko govorimo o gledališču v zvezi z nekaterimi šegami in navadami, ki izvirajo iz nepregledne davnine in ki so se deloma ohranile v spremenjeni in novim okoliščinam prilagojeni obliki še vse v naš čas. Pri tem mislimo predvsem na nekdanja verska obredja naših prednikov ob menjavi letnih časov, ki so prirejena krščanskemu duhu živela dalje, sčasoma pa zgubila obredni značaj in ostala zgolj šege. Nekoč so bila ta obredja nedvomno domena privilegiranih plasti ali izbrancev v rodovni družbi, s pokristjanjevanjem Slovencev pa so proti koncu prvega tisočletja naše ere po večini še vedno ostala stvar izbrancev, ki pa niso imeli več avtoritete nekdanjih svečenikov ali rodovnih starešin, ker je cerkveno oblast prevzela katoliška cerkev. Sčasoma so izginiili tudi ti izvajalski privilegiji in ohranjevanje starih obredij, zdaj šeg, je prešlo na najširše sloje. Podobno je bilo najbrž tudi z raznimi šemskimi običaji, deloma pa so povezani drug z drugim. Najzanimivejši šemski relikv je kurentovanje na dravskem polju v okolici Ptuja. Soroden pojav so tudi razne šege in navade ob kolektivnem delu. V zvezi z naštetimi obredji in običaji pa ne moremo govoriti še o slovenski dramatiki. Večina teh navad vsebuje poleg sporočenega pantomimično-plesnega ali obhodnega ceremoniala ter obrednih pesmi še momente, ki dopuščajo oziroma vključujejo igralsko improvizacijo, ponajveč komične narave. Ta pa je po svojem značaju spremenljiva; stalni teksti pesmi pa sodijo bolj v liriko.

Nov tip dramatičnega izraza predstavljajo verske igre, ki so se rodile v evropskem srednjem veku. Ker gre pri dramaturško izdelanih primerih tega duhovnega gledališča za velike prireditve, ki niso zvezane le z velikim številom izvajalcev, ampak tudi z drago opremo, so bile vezane na večja verska središča. Takih pa na slovenskem ozemlju v srednjem veku ni bilo. Za obrobje našega nacionalnega prostora so takšne prireditve izpričane v Čedadu, kjer je bil takrat sedež oglejskega patriarhata, in sicer za konec 13. in začetek 14. stoletja. Z oglejskim obrednikom pa je zašla na slovenska tla latinska velikonočna igra v prvotni liturgični obliki. Najbrž so se že v tistem času izvajali v mestih in ob samostanih tudi skromni božični prizori, pri katerih pa je že utegnila imeti delež slovensčina.

Reformacija je prinesla na naša tla latinsko šolsko gledališče, ki pa se je polno razživelo šele s prihodom jezuitov v dobi katoliške verske obnove. Jezuiti so na Slovenskem imeli kolegije z odri v Ljubljani, Celovcu in Gorici, verjetno brez šolskega odra pa sta bila kolegija v Trstu in mlajši v Mariboru. Gledališke prireditve je prirejala tudi gimnazija svetne duhovščine v Rušah pod Pohorjem. Ta šolska dramatika pa je bila namenjena navznoter predvsem praktičnemu vežbanju govornje latinščine, navzven pa zlasti najvišjim slojem. V tistih prireditvah, ki so bile namenjene širšim plastem, pa so uporabljali poleg pantomime (žive slike) tudi nemški in slovenski jezik. Pri jezuitih so bile take prireditve drugotnega značaja, na ruški gimnaziji, ki je imela za publiko svojih gledaliških prireditev predvsem romarje iz slovenske okolice, pa so takšne prireditve najbrž prevladovale nad latinsko šolsko dramo. Žal se nam ni ohranil noben tekst.

Pravo ljudsko versko gledališče, to je spektakularne in hkrati versko poučne prireditve za najširše kroge, so gojili v tistem času na Slovenskem predvsem kapucini. Njihova domena je bila velika pasijonska procesija na veliki petek, ki so jo uvedli že v začetku 17. stoletja v Ljubljani, nato v Kranju, Novem mestu

in Škofji Loki. Za nas je najpomembnejša zadnja, za katero se nam je ohranilo verzificirano besedilo v slovenskem jeziku, ki predstavlja naš najstarejši ohranjeni dramatični tekst. Zgledu kapucinov je sledila tudi svetna duhovščina s pasijonskimi igrami v Trziču, Loki pri Zidanem mostu in Železni Kapli na Koroškem. Tekst se nam je ohranil žal le od zadnje.

Cesarski predpisi in odloki so to dokaj razvejano versko gledališče proti koncu 18. stoletja dodobra zatrli. Vsaj duhovščina se mu je odrekla. Ni pa se ji tako zlahka odpovedalo ljudstvo, med katerim je živela dalje zlasti božična igra v obliki obhodne sobne igre ali koled. Pravo »renesanso« pa je versko gledališče doživelo v slovenski ljudski inačici, kakršno je v začetku 19. stoletja izoblikoval koroški kmet samouk *Andrej Šuster-Drabosnjak* (1768—1825). Ta neugnani ustvarjalni talent iz vrst preprostega ljudstva, ki je prevedel ali priredil vrsto ljudskih knjig ter spesnil številne gnomične in satirične verze, ni le priredil novih tekstov božične in velike pasijonske igre, ampak tudi štiri moralitete s svetopisemsko snovjo in hkrati z vidno težnjo v posvetnost; žal se nam je ohranil le tekst igre o izgubljenem sinu. Še pomembnejše od njegove dramatike same pa je pri Drabosnjaku to, da je položil temelje ljudskemu gledališču na slovenskem Koroškem, ki je živelo dobro stoletje in se razširilo po vsem slovenskem delu. To gledališče je bilo dragocena tribuna slovenskega jezika v nacionalno ogroženem ozemlju.

II

Začetke gledališča v sedaj običajnem pomenu besede bi na Slovenskem mogli iskati v gostovanjih italijanskih in nemških gledaliških družin od druge polovice 17. stoletja dalje. Italijani so gostovali pretežno z opero, Nemci s komično improvizacijo. Prizorišča teh potujočih skupin so bila različna, od zasilnih sejmarskih odrov do posebnih, prav gledališkim prireditvam namenjenih dvoran, ki so si jih za take potrebe začela omišljati posamezna mesta. Sprva so bila to precej slučajna gostovanja, v drugi polovici 18. stoletja pa so mesta s posebno gledališko stavbo, kakršno je bila npr. Ljubljana, začela načrtno skrbeti za taka gostovanja. Ker pa je šlo za tuj import, ni imela domača govorica najširših slojev pri njem nobenega pomembnejšega deleža. Ljudem, ki niso razumeli italijanskega in nemškega jezika, je bila most do razumevanja pri komičnih improvizacijah pantomima, pri operi glasba. Vendar vemo, da so se tuji gledališčniki pogosto potrudili, tudi jezikovno približati se občinstvu. Tako vemo, da so nemški improvizatorji vpletali v dialoge posamezne besede in fraze v slovenskem jeziku, za italijanske operiste pa je izpričano, da so proti koncu 18. stoletja peli nekatere arije v slovenskem jeziku in s tem želi veliko navdušenje pri občinstvu. Tekste arij in kupletov sta jim poslovenjala slovenska preporoditelja baron *Žiga Zois* in *Anton Tomaž Linhart*. Iz tega časa je tudi nedokončan prevod libreta takrat slovečega pesnika Metastasia, pod vplivom italijanske opere oziroma njenega slovesnega žanra »festa teatrale« pa je nastal prvi izvorni libreto, ki ga je napisal okrog 1779 *Feliks Dev* (1732—1786).

Zaradi gledaliških reform v Avstriji so proti koncu 18. stoletja tudi gostujoče nemške igralske družine spremenile repertoar. Namesto improvizacije so zdaj uprizarjali izdelana gledališka besedila, med njimi tudi pomembne stvaritve nem-

ške in tujih literatur. Hkrati pa se je npr. v Ljubljani začelo na amaterski osnovi domače nemško gledališče. Začetnik tega je bil že omenjeni *Anton Tomaž Linhart*, ki je s svojo skupino gledaliških amaterjev iz vrst ljubljanskega meščanstva pripravil tudi prvo slovensko predstavo 28. dec. 1789. Tekst zanjo je priredil sam po veseloigri dunajskega dramatika Josefa Richterja. Komedija z naslovom *Županova Micka* je imela velikanski uspeh, kar je vzpodbudilo Linharta, da je že naslednjega leta svobodno priredil za slovenski oder Beaumarchaisovo komedijo *Figarova svadba* z naslovom *Veseli dan ali Matiček se ženi*. Vendar mu druge komedije ni več uspelo uprizoriti. Ta dva Linhartova poskusa pomenita začetek slovenske dramatike. Po tedanjih prevajalskih merilih in praksi sta to pravzaprav prevoda, čeprav drugi izpričuje močno svoboden odnos do izvirnika. Vendar je uspelo Linhartu tujo vsebino tako temeljito preliniti v slovensko podobo, da bi brez poznavanja originalov učinkovali kot povsem izvorni, iz domačih razmer vzrasli dramski stvaritvi. Svežina Linhartovih tekstov ni zbledela do današnjega časa, in ni zgolj kulturnozgodovinska pieteta, da se komediji še dandanašnji pojavljata na slovenskih odrih.

Linhartov poskus pa ni ustvaril domače gledališke tradicije. Na slovenskih tleh se je z javno podporo vse bolj utrjeval položaj nemškega gledališča, slovensko pa je dobilo trdnejše temelje šele v revolucijskem letu 1848. Brez gledališča pa ni prave pobude za nastajanje dramatike. Vendar tudi v vmesnem času med Linhartom in začetki slovenskega gledališča najdemo posamezne dramatične prevode, zasnutke in tudi izvirne poskuse, med katerimi je najpomembnejša izgubljena zgodovinska tragedija *Ulrik, grof celjski* iz leta 1818, ki jo je najbrž napisal koroški pesnik *Matija Schneider* (1784—1831). Tudi *Prešeren* se je ukvarjal z mislijo na tragedijo, ki je pa najbrž ni nikoli napisal.

Po letu 1848 se je začela živahna amaterska gledališka dejavnost po raznih krajih Slovenije, ki ni ugasnila vse do današnjega časa, z ustanovitvijo Dramatičnega društva v Ljubljani leta 1867 pa so bili dani temelji slovenskemu poklicnemu gledališču. Slovensko gledališče je potrebovalo slovenske odrske tekste, zato je z njim v zvezi nastajala vedno večja vrsta prevodov in priredb tujih gledaliških tekstov. Pojavljali so se tudi različni poskusi stimulacije literarnih ustvarjalcev za pisanje v dramatični obliki. Kmalu je pri slovenskih pisateljih dozorela zavest, da so dolžni pisati za slovensko gledališče, zato skoraj ni pisateljske zapuščine, v kateri ne bi odkrili vsaj dramatičnega zasnutka ali odlomka če že ne izdelanega dramskega teksta. Vendar vsa ta prizadevanja še dolgo časa niso prinesla Slovincem dramatike, ki bi bila vsaj enakovredna njihovim stvaritvam v poeziji in pripovedništvu.

Osnova celotnemu dramatičnemu prizadevanju slovenskih pisateljev v 19. stoletju je bila podana z Linhartovima komedijama, zato so nastajali številni dramski teksti s snovjo iz podeželskega življenja, pretežno komedijskega značaja. Prvi pomembnejši dramski pisec tega žanra je bil *Miroslav Vilhar* (1818—1871), vendar je tudi on pretežno prirejal tuje tekste. Najpomembnejši poskus kmečke igre je napravil *Fran Levstik* z enodejanko *Juntez*, ki jo je 1855 uprizoril pri mizi v vaški gostilni; gledališko pomeni ta poskus most med obhodno versko igro in modernimi poskusi gledališča v krogu. Med pisci tega dramskega žanra se je odlikoval še *Josip Ogrinec* (1844—1879).

V nasprotju s to dramatiko, ki je nastajala po nujnosti tradicije, pa je skozi vse prejšnje stoletje opazno krčevito prizadevanje, da bi si Slovenci ustvarili klasično tragedijo, vendar številni poskusi niso dosegli pomembnejšega uspeha. Relativno največ uspeha je imel *Josip Jurčič* s tragedijama *Tugomer* in *Veronika Deseniška*, vendar je dobila prva svojo dognano podobo šele v Levstikovi predelavi, postala za Linhartovima tretji klasični tekst slovenskega gledališča in imela z izrazito nacionalno tendenco veliko narodno prebudniško vlogo. Naslednje pomembne poskuse zgodovinske tragedije predstavljajo dramska dela *Antona Medveda* (1869—1910).

Tretji žanr slovenske dramatike 19. stoletja je meščanska drama. Ta je naravna, če upoštevamo, da je bilo spočetka slovensko gledališče meščanska ustanova, da je realizem, ki je v drugi polovici stoletja počasi prodiral v slovensko literaturo, prinesel posebno zanimanje za meščana zlasti v dramitiki in da so bili zarodki za takšen dramatični žanr podani že pri Linhartu. Vendar so od številnih tovrstnih poskusov omembe vredni le kratki salonski dialogi *Josipa Stritarja* in drame *Josipa Vošnjaka* (1834—1911).

III

Enakovredno z drugimi literarnimi zvrstmi se je slovenska dramatika uveljavila šele v obdobju moderne oziroma nove romantike. Da se je povzpela do umetniške tehtnosti, gre zasluga predvsem *Ivanu Cankarju*. Zgodaj dozorelega umetnika, subtilnega poznavalca človeške duše in prodornega misleca imenujemo navadno tik za Prešernom med ljudmi, v katerih delu se je najvišje povzpел slovenski ustvarjalni genij. Začel je sicer kot pesnik in se uveljavil zlasti s prozo, vendar predstavlja dramatika pomemben, če ne najvidnejši delež v njegovem literarnem opusu. Cankar se je sam zavedal, da je prav v dramitiki »njegov talent in njegova moč« in je zato v tej zvrsti hotel »napraviti nekaj mojstrskega«, kakor je 14. nov. 1899 pisal bratu. Zavedajoč se majhnega in z nacionalnimi mejami omejenega pomena dotedanje in sodobne slovenske dramatike, je zavestno hotel ustvarjati takšna dramska dela, ki bodo po tehtnosti preseгла okvire zanimanja domačega občinstva in prodrli v svet. In res mu je uspelo, da je postavil temelje moderni slovenski dramitiki in postal njen prvi mojster. Cankarjeve drame so postale bistveni sestavni del standardnega repertoarja slovenskih gledališč, pa tudi prodrle v svet, predvsem slovanski.

Cankarjev dramatični prvenec, ki ga je napisal poleti 1897, dramatična slika v treh dejanjih *Romantične duše*, je še poln začetniških pomanjkljivosti, zato tudi ni mogel z njim prodreti v javnost. Od tedaj pa je Cankar kot dramatik vidno dozoreval iz leta v leto od drame *Jakob Ruda*, preko komedije *Za narodov blagor do Kralja na Betajnovi*, ki je že zrela dramska mojstrovina. Po daljšem presledku je sledila farsa *Pohujšanje v dolini šentflorijanski* ter drami *Hlapci* in *Lepa Vida*. Kljub temu, da je bil Cankar kot pesnik in zlasti kot prozaist že zgodaj odprt različnim novim strujam, ki so takrat razgibavale literarno Evropo, je bil sprva njegov nastop v dramitiki zadržan v novotarijah. Ob različnih sodobnih in polpreteklih evropskih zgledih, ki so preko knjig in gledališča (predvsem dunajskega) delovali nanj in od katerih je pomemben zlasti Maeterlinck, se je sprva vidneje naslonil v drami na Ibsena, v komediji na Gogolja. Vendar ta dva zgleda nista delovala na Cankarja pretežno z realizmom, marveč poleg šole v dramski

kompoziciji prvi z novoromantičnimi in simbolističnimi prviniami, drugi s težnjo v grotesknost. Tako je Cankarjeva dramatika sprva kazala še vidne značilnosti evropske meščanske dramatike, sčasoma pa so v njej vse bolj prevladovale simbolistične in druge moderne prvine, ki so povsem prevladale v zadnji drami. Pot v simbolizmu je pri Cankarju vidna v dramah najprej v oblikovanju posebne vrste junakov, razlikujočih se od normalnih ljudi predvsem po tem, da ne uravnavajo svojega življenja po razumu in koristih, ampak po skritih vzgibih čustev in strasti; kadar jih vodi sla po uživanju ali oblasti nad okolico, se izoblikujejo v smeri ciničnih uživačev ali »nadjudi«, ob pozitivnih etičnih vzgibih pa se v skrajnem primeru razvijejo do moralnih prečiščevalcev družbe, najčešče pa jih hrepenenje goni k neznanemu in hromi njihove življenjske sposobnosti. Če je pri Cankarjevem oblikovanju junakov vidna svojevrstna simbioza dekadenci in simbolističnih potez, včasih pa tudi družbeno kritičnih, pa se kaže v dramski kompoziciji vse vidneje uveljavljanje simbolističnih prijemov, ki vodi v idejno vsebinsko dvoplastnost ali celo večplastnost. Podoben razvoj je viden tudi v Cankarjevi družbeno satirični dramatici, tu od komedijskega oblikovanja v grotesknega.

Še dosledneje kakor pri Cankarju se je simbolizem uveljavil v dramah pesnika *Otona Župančiča*. V prvencu *Noč na verne duše* je poleg spretnega izrabljanja folklornih motivov viden vpliv Maeterlincka. Bolj samostojno simbolistično oblikovanje in enoviteje doživljeno delo predstavlja njegova tragična obdelava snovi o ljubezni *Veronike Deseniške* in celjskega grofa *Friderika*. Če odmislimo stranske motive in simbole, je to predvsem tragedija močnejše čustveno razgibanega in po sreči hrepenечеga dekleta, ki jo stre stvarno misleče in družbeno superiorno okolje.

Simbolistična dramatika pa je v svojem času na Slovenskem predstavljala le tenko vrhno plast umetniško naprednejših in kvalitetnejših del, medtem ko je bila večina takratnih dramatikov zasidrana v naturalizmu, ali točneje z naturalističnimi prviniami oplojenim doslednem realizmu, čeprav ni mogla povsem mimo vpliva sočasnega, umetniško bolj dognanega simbolizma. Najplodnejši dramatik te smeri je bil *Etbin Kristan* (1867—1953), ki se je še največ vzoroval pri Ibsenu, vzporedno pa poskušal tudi v zgodovinski tragediji. Za njegovo dramatiko je značilna socialna motivika in socialistična idejnost. Najbolj dosleden primer odrskega naturalizma pri Slovencih predstavlja dramatični poskus *Lojza Kraigherja* (1877—1959) *Drama na travniku*. Že v tej, še bolj pa v njegovih kasnejših dramah, med katerimi je najpomembnejša *Školjka*, pa se pojavljajo tudi simbolistične prvine. Vrsto enodejank, zasnovanih v naturalističnem smislu izseka iz življenja, je napisala *Zofka Kvedrova* (1878—1926). Večjega obsega pa je njena socialna drama slovenskega podeželja *Amerikanci*.

Začetnik naturalizma v slovenski prozi *Fran Govekar* pa se je kot dramatik usmeril na dramatiko, ki je računala na takojšnji uspeh pri najširši publiki in polne gledališke dvorane. Z dramtizacijami priljubljenih povesti in romanov slovenskih realistov in z uporabo preizkušenih prijemov avstrijskonemške ljudske igre je ustvaril temelje novemu tipu slovenske ljudske igre. V odporu do banalnosti Govekarjeve dramaturgije in z bližanjem kmečki drami je nadaljeval in požlahtnil ta dramatični žanr *Franc Finžgar*. Z vidnejšim vplivom simbolizma in z na-

rodnoobrambno tendenčnostjo se je v ta dramatični tip vključil tudi *Ksaver Meško*.

Naslednja generacija, ki se je v dramatiki uveljavila prva leta po prvi svetovni vojni, plodno združuje vpliva naturalizma in simbolizma, hkrati pa vnaša v svoje drame nove prvine iz sodobne evropske dramatike in nove motive. Zato v zvezi z njo navadno govorimo že o prvem pojavu ekspresionizma v slovenski dramatiki. *Ivan Pregelj* je v svoje enodejanke vnesel tragično grotesknost, z dramo *Azazel* pa ustvaril nov tip »človeško« motivirane dramatike z evagelijsko snovjo. *Anton Novačan* (1885—1951) je z *Velejo* vnesel novo erotično motiviko v kmečko dramo. *Alojzij Remec* (1886—1952) je ob različnih dramatičnih poskusih najbolj uspel z *Magdo*, dramo o usodnem erotičnem blodnjaku, v katerega zaide in v njem konča preprosto dekle. Najuspešnejši dramatik te generacije pa je *Stanko Majcen* (1888—1970). V dramah *Kasija* in *Dediči nebeškega kraljestva* se je spoprijel z vojno in okupacijsko motiviko; zlasti pa mu je uspelo prikazati vojno grozo v njenih protičloveških razsežnostih v enodejanki *Apokalipsa*.

Korak dalje v ekspresionizmu pomeni dramatika devetdesetletnikov. *Anton Leskovec* (1891—1930) je v svojih dramah in nedokončanih fragmentih izpričal nesporen dramatični talent, sposobnost dramatičnega zaostrevanja konfliktov in nagnjenost do nenavadne, eksotične motivike. Pod Strindbergovim vplivom pa je *Angelo Cerkvenc* (1894) vnesel v slovensko dramatiko temo sovraštva med spoloma; bil je tudi začetnik kolektivistične delavske drame.

Višek je slovenski ekspresionizem dosegel v dramskem delu dveh mlajših dramatikov, ki sta dozorela v letih prve svetovne vojne. Pesnik *Miran Jarc* je sicer začel dramatično oblikovati še pod vplivom simbolizma, svoji ontološki problematiki pa je našel ustrezen alegoričen izraz v enodejanki *Ognjeni zmaj*. Tu je prisposobil človekovo iskanje resnice plavanju po oceanu skrivnosti, iz katerega se človeku kažeta dve poti, razumska, ki vodi v zlo in vesoljno uničenje, in mistično kontemplativna, ki vodi v človekovo očiščenje. Dokaj shematično zastavljena problematika je skušal dalje razviti in v različnih odtenkih preskusiti v drami *Vergerij*, ki je pa ni dokončal. Še pomembnejša pa je dramatika *Slavka Gruma*. Tudi njegov dramatični prvenec še kaže vpliv simbolizma, že z drugo dramo *Trudni zastori* pa je odločno krenil v ekspresionistično smer in hkrati izpričal tudi odločilno oplajanje pri freudizmu. Tudi njegova zrela dramska stvaritev, najpomembnejše odrsko delo našega ekspresionizma *Dogodek v mestu Gogi*, kaže odločilen vpliv psihonalize, na kateri je zasnoval tudi dramatično katarzo. Drama je pravzaprav skrbno komponiran dramatični mozaik iz osrednje dramske zgodbe prežgodaj zapeljanega dekleta, ki zato trpi zaradi gnusa do seksualnega življenja, stranskih zgodb duševnih deformirancev, ki so vsa postavljena v posamezne interiere simultanege odra, in zunanjšega dogajanja v mestu Gogi, prisposodi vsakršnega malega, vase zaprtega mesta. Grozljiva breizhodnost atmosfere, v katero udarjajo kot kontrapunkt besede upanja na »novo, svetlonovo življenje«, izzveneva kot parodija na cankarjansko hrepenenje.

Nekaj dramatikov idealističnega pogleda na svet je poneslo izročilo slovenskega ekspresionizma tudi v naslednjo dobo, ob kateri so se tudi sami usmerjali v realizem. Ta spreplet motivov in problemov, značilnih za ekspresionizem, in realistične metode oblikovanja je mojstrsko uravnovesil *Stanko Cajncar* (1900)

zlasti v svoji najboljši drami *Potopljeni svet*. Za *Ivana Mraka* (1906) pa je značilno vztrajanje pri tragičnem dramatičnem oblikovanju in doživljanju človeške individualne usode v konfliktu med posvetnim in večnim. V vernem podoživljanju in dramatičnem upodabljanju usod zgodovinskih oseb in konkretnih zgodovinskih okoliščin se kaže njegova težnja v realizem, doživljanje življenja kot čudeža, stiliziranost in himničnost izraza, evagelijske snovi in mistika pa so najvidnejša dediščina ekspresionizma.

IV

V tridesetih letih našega stoletja se je slovenska dramatika od različnih, pretežno protirealističnih oblikovnih iskanj začela vračati k realizmu. Začetnik tega oblikovalnega preokreta in najvidnejši predstavnik nove smeri v slovenski dramatik, ki jo navadno označujemo za socialni realizem, je *Bratko Kreft*. Po dramatičnih začetkih, v katerih je oblikovno nihal med vplivi sodobnega ekspresionizma in realističnimi težnjami, se je predstavil kot zrel dramatik 1932 z dramo *Celjski grofje*, ki ji je 1937 sledila še bolj dognana zgodovinska drama *Velika puntarija*. Težišče Kreftovega dramatičnega prikaza zgodovinske snovi niso posamezne zgodovinske osebnosti in njihovi medsebojni konflikti; pri Kreftu gre za prikaz fiziognomije družbenih razredov ter njihovih idejnih in dejanskih spopadov. Zato izbira snovi iz časov pomembnih družbenih premikov v naši zgodovini, osvetljuje pa jih z metodo dialektičnega materializma. Vendar njegov namen ni zgolj zgodovinsko realističen, kar bi sicer lahko sodili ne le po dramah samih, ampak tudi po obsežnih zgodovinskih uvodih, Kreft hoče namreč preko zgodovinskih »zglede« pokazati na družbena trenja v sodobnosti, njegov namen je posreden politični aktivizem. To je vidno tudi v njegovem najuspelejšem dramskem delu, komediji *Krajnski komedijanti*, kjer so sicer družbeni konflikti pridušeni v spravljivem koncu. Zanimiv je tudi Kreftov poskus aktualne politične drame *Apokaliptični jezdec* ali *Jugoslovansko vprašanje iz petdesetih let*, od katerega pa je objavil le odlomke. Tisto, kar ohranja Kreftovim dramam in komedijam svežino in zanimivost pa ni niti zgodovinski socialni realizem niti politični aktualizem, marveč živost in učinkovitost dramatičnega oblikovanja, ki sta plod praktičnih izkušenj gledališkega režiserja.

Ob zgodovinski drami, zasnovani na trenjih in spopadih družbenih razredov, ki ji je izoblikoval fizionomijo Kreft in ostal njen glavni ustvarjalec, sta se že pred drugo svetovno vojno uveljavila še dva tipa socialno realistične dramatike. Prvega predstavlja meščanska drama in komedija z ostro družbeno kritiko meščanskega razreda oziroma satiro nanj. Uspešne poskuse v tej smeri pomenita Kreftova komedija *Kreature* in drama *Iva Brnčiča*. Najvidnejši oblikovalec te vrste dramatike je bil *Ferdo Kozak* (1894—1957). Z dramatikom je začel pod Strindbergovim vplivom, po daljšem molku pa je v tridesetih letih napisal več zrelih dramskih del, ki jasno kažejo namen, pokazati slovenski meščanski družbi, iz katere je dramatik izšel in ki ji je pripadal, podobo njenega moralnega razkroja. Sprva se še kaže tipanje za ustrezno dramsko obliko, od satire in komedije do problemsko poglobljene drame, kjer je našel najbolj ustrezno izrazilo svoje dramske problematike.

Tretji tip socialno realistične dramatike predstavlja kmečka drama s prikazovanjem nasprotij med vaškimi mogotci in vaškim proletariatom. Najuspešnejši

ustvarjalec te vrste drame, ki se bistveno loči od priljubljene in močno razširjene »ljudske igre«, je *Ivan Potrč* (1913). V svojem dramatičnem prvencu *Kreflova kmetija* je prikazal gospodarsko in moralno propadanje slovenskega gruntarstva v gospodarski krizi in politično osveščanje vaškega proletariata. Po vojni je napisal še dve drami o *Kreflih*, o njihovem odnosu do okupatorja v medvojnem času in o njihovem odporu proti kolektivizaciji na vasi v povojnem času. Zadnja mu je prerasla iz politično tendenčne drame v tragedijo gruntarja v novih družbenih razmerah.

Medtem ko je zgodovinska drama s pomočjo novega tolmačenja zgodovinskih dejstev le posredno opozarjala na sodobna družbena trenja med kapitalističnim in delavskim razredom ter na nujnost družbene revolucije in je prav zaradi zgodovinske perspektive imela možnost večje idejne neposrednosti, sta bili meščanska in kmečka drama, ki sta se neposredno spoprijeli s problemi sodobne stvarnosti, zaradi cenzure precej idejno retuširani. Kljub posrednemu in zabrisovanemu izražanju idejnosti pa je bil pred vojno razmak te dramatike zaradi nenaklonjene politične situacije močno omejen in se je mogla polno izživeti šele v prvih povojnih letih po zmagi družbene revolucije. V vmesnem, vojnem času se je v okviru socialno realistične dramatike izoblikoval poseben tip, ki je zajemal snov iz narodnoosvobodilnega boja proti okupatorjem in njihovim sodelavcem in ki ni prikrival politično ozaveščevalne tendence. Dramsko prikazovanje se je premaknilo od socialnih v vojne konflikte, povečala se je vloga intrig in zunanje akcije, odlikovanje dramskih značajev je bilo vse bolj črno-belo. Zaradi zunanjih okoliščin (improvizirana in polimprovizirana gledališča vojaških enot) je prevladovala enodejanka in skeč, s pojavom stalnega gledališča na osvobojenem ozemlju pa je bila dana možnost uprizoritve tudi daljšim tekstom. Med partizanskimi dramskimi pisci se je najvidneje uveljavil predvojni gledališki kritik *Vladimir Pavšič* — *Matej Bor*. Tudi ta iz vojnih razmer vzrasla dramatika se je v nekoliko manj priostreni in tendenčni obliki nadaljevala v prvih povojnih letih.

Tem tipom socialno realistične dramatike se je z letom 1945 pridružil še neposreden vpliv ne le sovjetske dramatike in filma, ampak tudi normativne poetike socialističnega realizma. Ta zadnji dejavnik je kmalu zavrl polet dramskega pisanja, ki je neposredno po vojni in družbeni revoluciji poleg književnikov zajel tudi vrsto neznanih talentov iz ljudstva in mladine. Socialno realistična dramatika prvih povojnih let je snovno posegla tudi v oblikujočo se novo družbeno stvarnost, pretežno v obliki iger o obnovi in kolektivizaciji vasi, katerih najpogostnejši osrednji motiv je bil razkrivanje razrednega sovražnika oziroma reakcionarno delujočih ljudi. Med novimi imeni slovenskih dramatikov sta vidnejša *Anton Ingolič*, ki se je nekaj poskušal v dramatiki že pred vojno, po vojni pa je gojil zlasti kmečko dramo z naturalističnimi odrskimi elementi, in *Mira Mihelič* (takrat *Pucova*) z dramskim oblikovanjem snovi iz življenja ljubljanskih meščanov med drugo svetovno vojno in njihove udeležbe v narodnoosvobodilnem gibanju.

V

Z letom 1952 se začena vidnejši premik v slovenski dramatiki, ki ga označuje postopno odmiranje misli o pomembni družbeno vzgojni funkciji gledališča, zopetno oddaljevanje in odvrčanje od realizma, odvrčanje od socialne tematike

k etični in ontološki, v zadnji fazi pa teženje k čisti igri in totalnem gledališkem izrazu. Prva faza tega razvoja ostaja pretežno še v mejah realističnega oblikovanja. Oblikovno se deloma naslanja na preskušeno ibsenovsko dramaturgijo, še bolj pa se razvija pod vplivom sodobne in polpretekle ameriške dramatike in ameriškega filma, ki sta po letu 1948 za nekaj časa osvojila slovenski kulturni prostor. Ta dramatika vključuje v realistično bazo elemente različnih in včasih zelo raznorodnih struj novejšev evropske dramatike od naturalizma, preko simbolizma in ekspresionizma z vplivi psihoanalize, do eksistencializma, zadnjega sicer v zelo poenostavljeni obliki. Nosilci dramskega dejanja niso več niti izjemni ljudje niti tipični predstavniki družbenih razredov, ampak povprečni mali človek. To kratko, prehodno obdobje v slovenski dramatiki je izoblikovalo predvsem tri tipe dramskih del: vojno dramo, ki ni več podoba zunanjega dogajanja, ampak je njena osrednja tema razdvojenost dobrega človeka med osebnimi nagljenji ter terjatvami časa in kolektiva, s katerim je povezan; meščanska drama, v kateri se meščanstvo ne pojavlja več kot vladajoči razred, katerega oblast je treba spodkopati in zrušiti, marveč kot sloj v novi družbi, sestojč iz družbeno nedejavnih ostankov nekdanjega razreda ter socialistične birokracije in intelligence; lahkotna komedija z dnevno aktualnimi satiričnimi bodicami, namenjena predvsem zabavi občinstva. Miselnost, ki preveva to dramatiko, se v slovenski publicistiki navadno naziva sentimentalni humanizem. Kompozicijsko se ta dramatika deloma naslanja na ustaljene oblike realistične meščanske drame, deloma pa preizkuša novejšev dramaturške tehnike, prenesene ponajveč iz filma v gledališče. Najbolj pogosta je analitična dramska tehnika z retrospektivnimi prizori, pojavi pa se tudi kompozicija z vizijskimi scenami. Značilna poteza te dramatike je scenska glasba, ki ima kakor pri filmu funkcijo ustvarjanja posebnih razpoloženj, največkrat ganjenja.

Zanimivo je, da je ta premik v slovenski dramatiki ob udeležbi nekaterih mlajših izpeljala prav generacija dramatikov, ki se je uveljavila med vojno in tik po nji s socialno realistično dramatiko. Za novo meščansko dramo je dal zored *Matej Bor* z dramo *Kolesa teme*, vrata zabavni dramatiki je odprla *Mira Miheličeva* s komedijo *Zlati oktober*, novo obliko vojne drame pa je po nekaj manj uspešnih poskusih različnih avtorjev dočnal *Igor Torkar* z dramama *Pisana žoga* in *Delirij*. Najzanimivejši dramatik te generacije pa je *Vitomil Zupan*, ki se je uveljavil s politično angažiranimi skeči in dramo med vojno, leta 1947 pa razburil javnost z dramo *Stvar Jurija Trajbasa*, napisano že pred vojno pod močnim vplivom simbolizma. Drama je bila v tolikšnem nasprotju z dramaturškimi normami prvih povojnih let, da jo je kritika morala odkloniti, ker pa jo je povezovala s sodobnim pojavom eksistencialistične dramatike v zahodni Evropi, je s tem tudi nehote opozorila na nove pojave v evropski dramatiki in težnjo po drugačnem dramatičnem oblikovanju. Zupan se je moral za dolga leta umakniti iz javnosti, zato so njegove drame, kakor *Barbara Nives* in zlasti *Aleksander praznih rok*, s katerimi se je vključil v zgoraj opisani tok in mu hkrati kazal pot v nadaljnji razvoj, prišle pred publiko šele v času, ko je slovenska dramatika krenila že na bolj radikalna pota.

Še preden pa se je »amerikanizacija« slovenske dramatike dodobra utrdila na slovenskem odru, je sprožil *Jože Javoršek* s svojimi dramami proces nove »evropeizacije« slovenskega gledališča. V svojih dramaturških iskanjih se je Javoršek

opiral na teoretike »totalnega gledališča« in na zgled mednarodne pariške avantgarde, katere vrh sta predstavljala Ionesco in Beckett. Vendar so bili ti vplivi predvsem formalne narave, idejno vsebinsko je ostal Javoršek vezan na slovensko okolje. Pomembnejša od njegove dramatike pa je Javorškova gledališka publicistika, ki je razen na pariško avantgardo opozorila tudi na angleško poetično dramo in dramatiko francoskega eksistencializma, torej na smeri, v katere se je razvijala slovenska dramatika proti koncu petdesetih in v šestdesetih letih. Javorškov vrstnik, tržaški dramatik *Josip Tavčar* ustvarja pod vplivom italijanske kulturne atmosfere. Njegova samosvoja dramatika, ki teži v tragikomedijo in grotesknost, pa nima večjega vpliva na ostalo slovensko dramsko tvornost.

Zanimivo je, da mlajša generacija dramatikov, rojenih v drugi polovici dvajsetih let, ni pokazala vidnejše dramaturške reformatorske iniciative. Zanja je značilno, da se je zelo zgodaj odločila za dramatično oblikovanje in so se njeni predstavniki razmeroma kmalu uveljavili v javnosti. Ob starejših dramatikih so sicer tvorno in odločilno sodelovali pri prelomu s socialnim realizmom in uveljavitvi sentimentalno humanističnega realizma, so pa tudi vztrajali v tem dramskem izrazu še dolgo potem, ko so se uveljavile nove težnje v slovenski dramatiki, in so pokazali novatorske tendence šele potem, ko je mlajša generacija prevzela vodilno pozicijo v slovenski dramatiki. Najvidnejši predstavniki te generacije so *Janez Žmavc*, *Mirko Zupančič*, *Ignac Kamenik*, *Miha Remec*, *Branko Hořman* in *Miloš Mikelc*.

Nove težnje v slovenski dramatiki, ki jih je najprej pokazal Vitomil Zupan, pot jim odprl Javoršek zlasti z gledališko publicistiko, uveljavila pa šele mlajša generacija slovenskih dramatikov nekako z letom 1960, niso enovit in sklenjen pojav. Zanje je značilen predvsem odmik od realističnega prikazovanja, povezan z odklonilnim stališčem do meščanskega gledališča in dramaturgije. Vodilno vlogo v tem antirealističnem gibanju je prevzela skupina dramatikov, ki jih idejno in pri izboru motivov povezuje zanimanje za ontološko problematiko, po oblikovni plati pa se dokaj razhajajo. Z oblikovnega stališča prevladujejo tri smeri: prva se na videz oklepa realizma, vendar ne oblikuje dramskega dejanja po družbenih, psiholoških in drugih življenjskih zakonitostih, marveč organizira dramsko snov s stališča problemske razvidnosti; druga goji poetično dramo v verzih; tretja povezuje groteskno oblikovanje z alegorezo v nekakšno moderno moraliteto. Ob tem trojnem osrednjem toku se pojavlja vrsta bolj ali manj samosvojih nerealističnih dramskih poskusov. Najvidnejši predstavnik problemske navidezno realistične dramatike je *Primož Kozak* (1929). Osrednja tema njegove dramatike je objektivistična etična presoja človekovega angažmana v revoluciji, kakor jo je razvil v dramah *Afera* in *Legenda o svetem Che*, in analiza prelomnih obdobij v razvoju socialistične družbe. Poetično dramo s filozofsko problematiko je začel *Dominik Smole* (1929) s samosvojo obdelavo antične snovi o Antigoni. Drugače se Smole uvršča s svojimi dramami v smer groteskne moderne moralitete. Zgledu poetične drame, kakor ga je dal Smole z *Antigono*, so sledili njegovi vrstniki pesniki. Med njimi sta pomembnejša dramska dela ustvarila *Dane Zajc* (1929) in zlasti *Gregor Strniša* (1930), ki je z novitim sprepletom miselnega in motivnega sveta nemškega srednjega veka, ritma slovenske srednjeveške pesmi in sodobne ontološke problematike ustvaril najbolj dovršeno in problemsko polno dramsko delo tega obdobja Samorog. V smeri groteskne in

alegorične moralitete modernega tipa se je poleg Smoleta najvidneje uveljavil Peter Božič (1932).

Našteti pojavi so za nekaj časa premaknili težišče od čisto gledaliških novatorskih iskanj v smeri celovitega gledališkega izraza, kakršne je propagiral in v svoji dramatikosti zastopal zlasti Javoršek, na idejno vsebinsko plat dramskih del. Zanje je značilno težišče na dramskem dialogu, renesansa gledališke besede, značilna zlasti za poetično dramo, in zanemarjanje drugih oblik scenskega izraza. Najmlajša generacija slovenskih dramatikov pa je spet pokazala veliko zanimanje za gledališke reforme. Razen oživiljanj zahtev po totalnem gledališču, v čemer nadaljuje Javorškova prizadevanja, so pri njej vidni odmevi različnih novih pojavov v gledališču, kakor je npr. happening. Dramaturško se dramatika najmlajših upira tako idejnosti kakor poetizaciji dramskega besedila. Življenje pojmuje in prikazuje kot čisto igro naključij in nesmisla. Najpomembnejši predstavnik te smeri v slovenskem gledališču je Dušan Jovanović (1939) tako kot režiser kakor kot dramatik.

Viktor Smolej

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O JEZIKU V OSVOBODILNEM BOJU*

Beseda, ki ji je bila 1941 zapisana smrt, je postala eno bistvenih znamenj, v katerem se je bil boj za narodno rešitev. Govorjena, prepevana in tiskana slovenska beseda je postala paladij našega boja. Zdaj je z ognjenimi črkami enako gorela beseda svoboda, kakor jo je napisal na vaški plot golobrad aktivist, kakor je silovito vpil v svet Župančičev stih Tja bomo našli pot, navezujoč v znamenju Prešernove pesmi na geslo Iz roda v rod, iz veka v vek. Izredna dogajanja in izjemne stiske so dale slovenski besedi posebno življenjsko pomembnost. Zdaj slovenska beseda ni bila, po Cankarju, samo beseda praznika, temveč tudi beseda stiske in smrti, trej slajočega upanja in ginjenega navdušenja. V govornem, prepevanem in tiskani besedi osvobodilnega boja so se zabrisale vse meje v letih, izobrazbi, družbeni pomembnosti in slovstveni izobraženosti.

Iz vojnih let imamo zapisanih nekaj pesmi, ki so nastale v najglobljih plasteh bojujočega se slovenskega ljudstva. Ljudje, zlasti ženske, ki so živele dotlej v najožjem krogu svojih družin in domov, so uporabili za izpoved svojega novega čustvovanja in mišljenja domačo besedo v narečni obliki, ki je ponekod prehajala v dikcijo knjižnega jezika.

Dvoje značilnih besedil imamo z dveh skrajnih robov slovenskega ozemlja, iz Bele krajine in iz Prekmurja: dvoje besedil v lokalnem narečju.

Belokranjska mati Barbara Husič, po rojstvu iz Velikih Sel pri Adlešičih, kjer je živela po poroki, je napisala narek za padlim sinom in v njem uporabila svojo

* Skrajšano predavanje s strokovnega seminarja za slovenski knjižni jezik. — Celje, 24. sept. 1971.

domačo govorico, posnemajoč obenem tudi za belokranjske osmrtnice značilni motiv o poti iz življenja v onostranstvo. V pesmi med drugim prosi sonce:

*Pozdravi sina mojga,
pozdravi mi sina,
sina partizana
in ga opitaj,
kem če putom priti,
ker mu bom potem
vuz put
rožic nasadila
in po poti rožic nasejala.*

Ista Barbara Husič je članom Glasbeno narodopisnega inštituta zapela prošnjo umirajočega junaka, kjer je podobno podala narečno različico te slovenske pesmi. V njej govori:

*Za Boga vas prosim,
dragi mi tovariši,
ne ostavljajte me
v ovi črni gori,
nego me peljajte
v mojo domovinu,
v mojo domovinu,
v Belu krajino.*

(Slovenske ljudske pesmi, I. knj., 1970, 19/18.)

V Prekmurju, kjer so madžarski okupatorji prepovedali knjižno slovenščino, je Vilko Novak, izobraženec, v verskem koledarju 1944 priobčil v prekmurščini napisano pesem, ki je izpovedovala slovensko nacionalno misel. V prekmurskem narečju in v madžarskem črkopisu je zapisano v sklepni kitici:

*Trden bodi, moj roják,
postüj oczáke i zemló,*

predhodna pa izraža idejo o povezanosti preteklosti z jasnimi dnevi prihodnosti z besedami:

*Dávno tü zshivé nas rod,
vérje v vekivecznoszti,
iz mraka preminócznoszti
szi v jaszne dneve krczi pôt.*

Slovenski ljudje, ki so hoteli pesniti, so iz svoje šolske izobraženosti in svoje knjižne kulture skušali dati svoji pesniški besedi podobo in obliko knjižne slovenščine. S tem so preraščali iz svojih krajevnih narečnih območij v krog slovenske jezikovne in s tem kulturne in nacionalne skupnosti. Vendar so vpletali v besedje svojih stihov tudi pokrajinsko, narečno barvo s tem, da so uveljavljali med knjižnimi besedami lokalne, pokrajinske izraze.

Tako je obče znana pesem Koroški rej, ki so jo dolgo šteli za ljudsko pesem, ker vsebuje nekaj značilnih pokrajinskih, v našem primeru koroških besed. Taki izrazi v pesmi so: *rej* — ki ga nekatere objave v partizanskem tisku celo pojasnjujejo kot: rajanje, ples —, *frula*, *ježva*, *dro*, pa seveda imeni Zila in Miklova Zala. Vzporedno ob teh narečnih besedah pa stoje besede iz partizanskega besedišča, kakor so *mašinca*, *bacači* in *breda*. Posebna poteza te pesmi je njena razgibana dikcija, ki jo je izrazil pesnik s stavki in podobami: o bakačih, ki so starci nergači, o strojnici-mašinci, ki naj zagode ko frula, o breidi, ki naj zapoje ko ježva, o godcih, ki naj stopijo na plano in, dro, zagodejo za rej.

Stotine pesmi je nastalo na vsem slovenskem ozemlju in našlo pot na stenčase, v vojaške in zaledne publikacije, ali pa se tudi zgubilo ali ostalo v zasebnih predalih. Ker so nastale v najožji soseščini narečja, obenem pa ob prizadevanju po skupni, »lepi«, knjižni slovenščini, kažejo prvine našega najširšega knjižnega jezika.

Taka je pesem, doslej neobjavljena, ki jo je napisala mladinka Marjetica od Sv. Križa pri Litiji:

PADLEMU JUNAKU

*Sedemindvajset mesecev
je minulo že,
odkar si vzel puško
in zapustil me.*

*Takrat sem bila žalostna,
da odhajaš mi.
A junaško sem izgovorila:
Zdaj partizan si ti.*

*Veliko bilo je trpljenja,
pozimi mraz,
a rad prenašal si vse,
za svobodo, za nas.*

*Sedaj po tolikem trpljenju
pa dal si vse,
edino, kar imel si: življenje,
svoje mlado srce.*

V trde, nezglajene vrstice je stisnila razburljivo pripovedno vsebino svoje pesmi Rañjenec Stanko vipavska žena, danes osemdesetletna Marija Fabčič. Pesem odlikuje izredna jezikovna čistost kmečke govornice, kakor se je mogla ohraniti na Primorskem pod fašistično okupacijo, ko jezika niso sooblikovale šole, javna občila, knjige, časniki, javno življenje in prelivajoči se tokovi selečih se ljudi. V besedišču srečamo besede iz osvobodilne vojne: *partizan*, *kurir*, *rafal*, *dumdumka*, *komandant*, drugače pa je v njem dogajanje pripovedovano s takimi izrazi, zvezami in podobami, da je mogel o pesmi zapisati Oton Župančič, kako da je tu »treba poseči in iskati daleč v dobo, ko je bila narodna pesem še v bujnem razmahu, nekam v srednji vek in v gotiko, ako jim hočeš najti vrstnice po preprostosti, naravnosti in globini občutja«. Tu je delovala ne samo naravna, neiskana skrb za ustrezno besedno gradivo, ampak tudi vrojen ljudski dar za pesemsko oblikovanje in dramatično zgradbo.

Dvoje podob jezika se je najočitneje srečevalo v prepevani pesmi. Prepevana pesem 19. stol. s svojo čitalniško in zborovsko dikcijo in s še starejšo vojaško in ljubezensko poetično besedo se je v našem času križala s prvini in sestavinami revolucionarne delavske in najnovejše domače in tuje vojaške in partizanske pesmi. Resda vse nekdanje pesmi niso bile primerne, da se prepevajo v partizanskem okolju.

»Otok bleški, kinč nebeški, kranjske zemlje ti« ni imelo kaj povedati partizanu in aktivistu OF, bila pa je vrsta popularnih pesmi, ki so živele, posebno spočetka, ob novih pesmih, ki jih je ustvaril osvobodilni boj. V zakladnico prepevanih pesmi so spadale iz starega repertoarja npr. Je pa davi slanica pala, Rože je na vrtu plela, Kako bom ljubila, Polje, kdo bo tebe ljubil, Oblaki so rudeči, Regiment po cesti gre, Tam za laškim gričem ipd. Te pesmi so bile dosti sladke, mehko čustvene, v surovem vojnem času naravnost sentimentalne. Zato so se umikale pesmim, ki so bile trše, napadalne, bridko neosebne. Samo primerjajmo naslove pravkar navedenih vojaških in ljubezenskih popevk izpred vojne z naslovi pesmi, ki so nastale med vojno, npr. Vsi v partizane, Na juriš, Naša četa v boj, Jutri gremo v napad, Naglo puške smo zgrabili, Vstani, mladina, Le naprej, odred kozjanski, Híti, brigada petnajsta itd. Jezik, ki je služil npr. Gregorčiču, je dobil novo barvo in sodobno izrazje. Primerjajmo samo prvo in zadnjo kitico Ve-selega pastirja v izvirni podobi in v partizanski različici oziroma pre naredbi:

*Zakrivljeno palico v roki,
za trakom pa šopek cvetic,
ko kralj po planini visoki
pohajam za tropom ovčic.*

*Nabasano puškico v roki,
pištolo in bombo za pas:
partizan v planini visoki
na boj sem pripravljen vsak čas.*

*Ne, palice svoje ovčarske
za žezlo kraljevo ne dam,
in rajši ko krono cesarsko
cvetice na glavi imam!*

*Nikdar partizanske zastave
za sužnje življenje ne dam,
in rajši kot klonil bi glavo,
življenje za svobodo dam.*

Župančič je sam sebi in tovarišem pesnikom zastavil vprašanje: Veš, poet, svoj dolg? Po njegovem nova pesem

*ni prazen več cin cin;
pesem tuge, pesem gneva
brez sonetov in tercín
v novih ritmih prekipeva.*

Tako je zapisal v neizdani pesmi Pesem ne umre (zdaj v III. knjigi ZD, 261). Vendar se kot pesnik ni mogel odreči blagozvočnosti in bogastvu svojega in sploh slovenskega pesniškega jezika. Tako se zakladnici slovenskega pesniškega jezika niso odrekli tudi drugi, ki so pisali vojne in partizanske pesmi. Tudi pričakovanju, da nova pesem osvobodilnega boja ne bo obilovala sonetov in tercín, je bilo nerealno: v osvobodilni vojni so pesniki pisali tudi tercine, a sonet je bila ena izmed močno priljubljenih pesniških oblik partizanskih pesnikov; France Kosmač je v partizanih izdal celó zbirko Partizanskih sonetov. Lok, ki se začne v narečni govorici kmečke žene, se vzpenja do obilja in širine takega svečenika slovenske besede, kakor je bil Oton Župančič.

A pred njim se moramo ustaviti ob Mateju Boru, ki ga štejemo za najznačilnejšega poeta osvobodilnega boja in revolucije. Bor je svojemu namenu in čustvovanju uklonil tudi pesniško besedo. V svoj pesniški slovar je vključil povodenj besed iz sodobnega vojaškega, vojnega in revolucionarnega sveta. V njegovih stihih živijo besede: *mašínca, karabínka, tanki, bombe, ekrazít, bajonet, kanoni,*

rafali, kamioni, gverila, proletariat, rdeča bandera, puntar, revolucija, barikade, rdeči pionirji itn. Nasprotniki so mu: *motoriziran Džingiskan, hijene, šakali, bar-bari, krvave pošasti, celó podivjani prasci in svinje.*

Neizbrane, a resnične so besede iz živega mestnega, tudi pocestnega govora, kakor: *muzika, kontinenti, orkan, bencin, mulec, falot, gobec, babnica* ipd. Tu navedene besede so spontan izraz v zgodnji Borovi partizanski liriki. Pozneje je njegov pesniški izraz bolj prebran, bolj izbran. Primerjajmo npr. znano Hej, brigade, hitite, ki bi jo menda z vso pravico lahko imenovali partizansko himno. V različnih letih ali bolje mesecih se je glasila 3. kitica močno različno:

*Pride dan, ko z Ljubljano,
zdaj nevesto prodano,
bomo šli pred svobode oltar.
Hej, od naše gostije
vrgli bomo pomije
psom, ki danes so nam gospodar.*

*Konji, hej, topotajte!
Godci, divje igrajte!
Tja v Ljubljano gre zdaj naš vihar.*

(Naša pesem, zbirka, ki jo je uredil
K. Pahor 1944.)

*Čez poljane požgane
tja do bele Ljubljane
naša vojska prodre kot vihar.
Dokler so tu brigade,
kdo zemljo nam ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar!*

(Partizanska pesem, izšlo 1945 v
Črnomlju; zadnje tri stihe ima v enaki
verziji tudi gori navedena kitica.)

Če ob besednjak, kakor smo ga nakazali zgoraj, postavimo besednjak, kakor ga uporablja Bor v svojih pesmih Nini, vidimo široki razpon njegove in sploh partizanske poezije.

Tudi v pesmih, uvrščenih v ciklus Ljubezen v viharju, govorita vojni čas in pesnik v vojni. Tako beremo: *bodeče žice, godba mitraljez, nemški tanki, fašistična pa-rada, gverila in ogenj in zasede in rafali.* Toda te besede iz civilizacijske, vojaške in revolucionarne orožarne, ki lahko nevarno približajo pesem v soseščino vulgarne in primitivne udrihalice, se gubijo med lirsko nesênimi jezikovnimi zvezami in podobami. Tako beremo: večer bo ves svet in tih, spomini mi bodo šepetali po gorah v mesečini, blodni mesec se bo krvav motal iz vej, poklicali bodo gozdovi, ljudje, kot bi iz sonca se rodili ipd. Primerjajmo eno najlepših partizanskih pesmi *Našo barako zamelo je* s pesmijo v Previharimo viharje *Mi gremo.* Pesem *Mi gremo* je spesnjena v duhu koračnice, udarne himne partizanstva, *Našo barako zamelo je* pa je osebno izpovedna ljubezenska pesem poeta v

partizanski zimi ob misli na padlo Nino. Pesmi jezikovno visoko kultiviranega, izobraženega pesnika, ki pa je z domala istim besednim zakladom znal ustvariti dvoje različnih literarnih podob.

V prvih partizanskih pesmih preplavlja Borovo poezijo množica jezikovnih, predvsem besednih prvin, ki so se na novo pojavile v prvem letu vojne oziroma okupacije in so delovale zaradi obilnosti kot novost, kmalu po prvem letu pa so ob njih spet začeli izstopati elementi, ki jih v jezikovnem pogledu pozna naša poezija in proza pred vojno. Viharnost izpovedi in s tem povezan besedni izraz hočeta poudariti izjemnost in izrednost pesnikovega doživetja. V pesmi *Mi gremo upoštevajmo*, da nima niti ene pike, pač pa sedem vejic, šest vprašajev in štirinajst klicajev. Strumna zgrajenost vrstic in kitic te pesmi je v kričečem nasprotju s svobodno, nezavezano podobo omenjene ljubezenske pesmi, pretresljive s svojo »civilnostjo«, to je dikcijo, ki je bližja vsakdanjemu govoru najgloblje prizadetega občana brez slehernega prizadevanja, da bi čustvoval in govoril »pesniško«. Ni dvoma, da je Bor jezikovno ustvarjal v svoji začetni partizanski pesniški fazi, v naslednjih fazah pa se umirja in zliva s tokom predvojne poezije.

Kakor v poeziji, pri kateri smo zasledovali veliki lok od narečnih poetičnih ustvaritev do visoke besede Otona Župančiča, moramo podoben razpon, dasi v deloma manj izostreni podobi, zasledovati tudi v prozi partizanskega tiska.

V partizanskem tisku, zlasti nižjih vojaških enot, beremo sestavke, zlasti avtobiografske vsebine, ki so močno blizu vsakdanji govorici najštevilnejših udeležencev osvobodilnega boja. V publikacijah s Primorskega in Koroškega moremo slediti živemu prizadevanju za slovensko besedo kot izrazilo piščeve misli in piščevega doživetja. Marsikdaj se pisec bojuje s slovensko besedo, ki je ne obvlada popolnoma, o čemer večkrat tudi sam toži. V listih z zahodnega roba slovenskega ozemlja, iz Beneške Slovenije, najdemo tudi v narečju napisane pripevke, dokument o stoletni ločenosti od slovenskega narodnega telesa.

Posebej je vredno opozoriti na otroške spise, ki so nastali med vojno v partizanskih šolah in govorijo o otroškem doživljanju vojne na podeželju, na partizanskem ozemlju, po zaporih in v internacijah. Ti otroški spisi, ki so doživeli po osvoboditvi več popolnih in izbranih izdaj, so vzorci in vzgledi neposredno, nekunjžno oblikovane proze, naravnost vzgled in vzor neiskane proze.

Povsem drugačna je bila kajpada beseda naših političnih publicistov in aktivistov v političnem delu, govoru in pisanju, kakor se kaže v partizanskem tisku iz dopisov s terena, v diskusijskih prispevkih, v opisih vojaških in zalednih akcij ipd. A po rekle, ki bi ga mogli vzeti iz srbske deseterske pesmi iz prve srbske vstaje, da

niče raja ko iz zemlje trava,

moremo tudi pri njih v jezikovnem pogledu podčrtati misel, da je ob aktivističnem, političnem žargonu bila na dan tudi kmečka beseda v svoji nekdanji izraziti slikovitosti in izvirnosti. Kakšna ljudska ustvarjalnost se kaže v imenih, ki so si jih nadevali ilegalci, aktivisti in partizani! Med besedje partizanskega življenja so se vrivale podobe in zveze, ki so stoletja živele med najširšimi plastmi ljudstva, kakor npr.: *vreči puško v koruzo, hoditi okoli ko mačka okoli vrele kaše, sovražni vojak ne bo več kaše pihal, za bežečimi Lahi se je kar kadilo, ta*

ne bo več zemlje tlačil ipd. Ob takih ljudskih reklih stojijo v partizanskem tisku besede in zveze: *voditi uporno borbo, tvorci novega časa, delavski razred kot hegemon napredka, razredne in državljanske obveze, napredek našega pokreta kljub težkim žrtvam, ljudska oblast, sektašiti, kolesarji* (namesto komolčarji; tip ljudi z upognjenim hrbtom pred višjimi, pred voditelji, a navzdol kakor kolesar pritiskajoč na ljudi, ki so nižji od njega) ipd.

V prozi, ki je hotela in skušala biti leposlovna, je močno opazen boj za izbranstvo besede. Vojne reportaže kažejo različno jezikovno kulturo svojih piscev, vidno pa je njihovo prizadevanje, da bi se čimbolj izvili iz časniške šablone in pisali kar najživahneje in čimbolj osebno. Hotenje seveda še ne pomeni uspeha, vendar nekateri dosegajo razmeroma dostojno časniško, včasih tudi sprejemljivo leposlovno raven.

To velja zlasti za Boga Flandra-Klusovega Jožeta. V njem se dolgo bijeta volja, da bi pisal, kakor narekuje zvestoba dogajanja, resnica in ustrezne politične potrebe, vedno močnejše pa se prebija na dan hotenje, ustvarjati leposlovno v besedi in zgradbi. Partizanskega reporterja in leposlovnega oblikovalca naj označita dva odlomka iz njegovega pisanja.

Prvi navedek — iz Pastirja Tonača — ne more skriti svoje propagandne namerosti, zahtevane od časniške reportaže. Tako piše: »Spominjamo se vas, ki doli v dolini, vendar v tesni povezanosti z nami bojujete boj za svobodo našega naroda... Brez vsakega častihlepa, prirodno razumevajoč nujnost, ki je prisilila naš narod v boj z okupatorji, so se ti sinovi naše zemlje pridružili nam in se bodo borili, dokler ne bo izgnan iz naše domovine poslednji fašistični zatiralec.« Tako v izboru besed kakor v njihovi razporeditvi se zrcali volja političnega aktivista, da napiše političen tekst.

Leposlovec Flander pa je nasprotno zmagal v takih odstavkih in v takemle pripovedovanju: »Preko notranjskih host je veter podil jate z dežjem nabitih oblakov in daleč nekje za hribi je v tišino pojemajočega večera ostro zapiskal vlak... Luči v prostornih hišah polnijo ulice s širokimi prameni svetlobe. Dež rahlo rosi in pod kozolci hrzajo konji. V dalji votlo bobni. Zavezniški avioni bombardirajo sovražnikova mesta« (str. 177 Cesarjeve izdaje Flandrove zbrane proze). Zgledov, kako se je Flandru vedno ostreje oblikoval čut za barvo in ton uporabljane oziroma zapisane besede, daje njegova proza od prvih strani reportaž do zadnjih njegovih zapiskov.

Leposlovni ustvarjalec, kakor je bil Miran Jarc, v prozi, ki nam je iz vojnih let ostala po njem, ohranja raven in značaj svojega besednega izraza izpred vojne. Zadostuje, da navedem zgolj dvoje, troje stavkov iz njegovega Čudeža nad Bistrom. Tam beremo: »Življenje je vendar nekaj strašno lepega. Stopil si čez prag prošlosti, pretrgale so se zadnje korenine, ki so te nasiloma vezale s starim svetom. Zadihal si zrak, ki veje od ognjišča, kjer gori Črtomirov ogenj, ki se je spet razplamtel v poznih pravnukih. Jutri, pojutrišnjem bo morda iz gozdov zabučala veličastna orgelska himna slovenskega življenja in se kot morje razlegla po vsem slovenskem narodu.«

Slovenska beseda, ki so jo tujci zapisali smrti, je v letih vojne zaživela v zmagoviti različnosti in moči, v velikem razponu od narečne podobe do izbrane pesniške besede. Bila je ustvarjalno orodje najširših plasti slovenskega ljudstva.

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKA LITERARNA AVANTGARDA V 20. LETIH XX. STOLETJA *

0. 1 Znano je, da je proti koncu 19. stoletja evropsko humanistično civilizacijo zajel silen val nezaupljivosti do tkim. pozitivističnega fakta, tudi na ravni besede in govora. Beseda in govor tisti čas nista več zanimiva kot nevtralna jezikovna fotografska plošča (naturalizem), zanimive postajajo njune iracionalne pomenske plasti, metafizično ozadje fizičnega (simbolizem z nadaljevanji in inačicami).

0. 2 Takšen razvoj je postopoma zanemarjal ideografičnost besede in vse bolj poudarjal zvočnost in likovno izraznost jezikovnega gradiva. Iz tega sledijo: demolacija sintakse kot ideografske organizacije, teženje v substratni, korenski govor, ki se otresa slovniških-logičnih bremen, teženje v likovno urejanje besednega gradiva, v čisto muzikalično ekspresijo z nizanjem ustreznih ideografsko neobremenjevalnih fonemov ipd. Pogostne so tudi težnje po tkim. »gruzifikaciji« izraza, se pravi po funkcionalnem kombiniranju vseh teh izraznih možnosti: besedno gradivo se izraža na ideografski ravni, vendar hkrati tudi s svojo likovno urejenostjo in premišljenim izborom ter razporejenostjo ustreznih fonemskih enot. Govor je »obremenjen« s kar se da številnimi izraznimi funkcijami.

0. 3 Približevanje likovnemu in glasbenemu pa seveda takšne vrste besedno snovanje oddaljuje literaturi. Z izginjanjem ideografičnosti izginja ena izmed pomembnih esenc besedne, t. j. literarne umetnosti in tako razvoj na točki, ko preneha sleherna ideografičnost, nekako zastane, početje se naenkrat znajde v območju čiste likovnosti in čiste muzičnosti. — Namen tega poročila je, opredeliti skrajnje položaje, ki jih je v ustreznem smislu dosegla sredi dvajsetih let tega stoletja slovenska literarna avantgarda.

1. 0 Pregled revialne publicistike pove, da je bila seznanjenost slovenskih bralcev s sočasnimi evropskimi književnimi novostmi te vrste ažurna in razmeroma podrobna. Že leta 1909 sta v LZ in Slovenskem narodu izšli precej avtentični poročila o Marinettijevem manifestu, čeprav s hkratnim polemičnim zavračanjem. Podobna časopisna in revialna poročila o futurizmu ter opoziciji futurizem : pasatizem so potem izhajala tudi vsa naslednja leta. Zlasti Gruden (DiS 1913) in Prijatelj (Veda 1913, podrobno poročilo o ruskem futurizmu) sta obširno navajala tudi različne verzifikacijske primere, vendar vse te informacije niso nikogar spodbudile k javnemu posnemanju oz. literarnemu eksperimentiranju.

1. 1. Tako so tovrstni poskusi prodrli v slovensko javnost šele po prvi svetovni vojni, v letih 1919—1922. Med tistimi, ki so skušali z avantgardnejšo formo prodreti v takratno etabliirano slovensko literarno strukturo, je bil najvidnejši ANTON PODBEVŠEK, ki naj bi sicer že leta 1915 skušal brezuspešno plasirati v LZ nekaj takšne verzifikacije. Verzi, ki jih je v DiS objavil leta 1919, so za naše

* Besedilo je referat, ki ga je avtor pripravil za letošnji VII. kongres slavističnih društev Jugoslavije v Beogradu; zaradi ustreznosti informativnosti je moral tako vanj vključiti tudi gradivo, ki je v slovenski literarni zgodovini (Zadavec, Ocvirk, Legiša, Slodnjak), pa tudi iz nekaterih piščevih sestavkov sicer že znano.

današnje pa tudi takratne evropske pojme še zelo tradicionalistični, ideografsko niso niti malo okrnjeni. Le govor je secesionistično barvit, bombastičen (Hipo-teza bolnega kraljeviča), verz rahlo prozaiziran in podaljšan. Zanimivejši so nje-govi sestavki v DiS 1920 (Himna o carju mavričnih kač, Električna žoga ipd.), v njih je ob ekspresionistično kozmično dimenzionirani viziji ter futurističnem ma-likovanju industrijske tehnike mogoče opaziti prvo smiselnejše kombiniranje grafične in pomenske izraznosti. Zlasti v Električni žogi skuša besedno gradivo likovno urediti v oporo logični izraznosti (kar pa je sicer deloma že znano iz nove romantike).

1. 2 Okrog Podbevška se je zbrala skupinica mladih pesnikov, med katerimi sta bila tudi Seliškar in mladi Kosovel. Ti so se skušali uveljaviti z razmeroma zmer-nimi javnimi eksaltacijami (netradicionalni recitacijski nastopi s provokativnimi programi ipd.) Nekaj uspeha je bilo: tako je na primer popularni ljubljanski psi-hiater Šerko Podbevška ob priložnosti označil za kliničen primer. — Vendar je bilo njihovo oblikovno novatorstvo razmeroma skromno: enostavna likovna orga-nizacija, ki pa se je spričo logične zaprtosti tekstnega pomena pesemski izpovedi priključevala zelo pavšalno (prim. Premru: Žrtvenik ob slapu), skromni poskusi tehnicizacije oz. matematične ekonomizacije izraza (prim. Piber: Vsakih 5' čujem korake), širjenje tehniške predmetnosti v pesniški viziji (Premru: — vmes tulje-nje brzoparnikov in letalnih strojev, razbiti, zlomljeni udi in telesa, pomešana v kolobarjih, potujoča po zidanih cestah / letalec pada . . . ipd.)

1. 3 Vsi navedeni primeri-simptomi so iz revije Trije labodje (1922), ki so jo izda-jali J. Vidmar, glasbenik Kogoj in Podbevšek. Podbevšek je spričo svoje futu-rizmu naklonjene avantgardnosti iz revije po prvi, to je predzadnji številki zginil in s somišljeniki organiziral časopis »mesečnik prevratne mladine za duhovno revolucijo« Rdeči pilot (izšli dve številki). — Rdeči pilot pomeni s svojim nači-nom eksistiranja značilen primer kompenzacije literarnoformne s socialno anga-žiranostjo oz. avantgardnostjo. Zveze z Micićema in zenitisti (Virgil Poljanski je npr. 1921 izdajal v Ljubljani časopis Svetokret, list za ekspedicijo na severni pol človeškega duha, obenem pa je v začetne zvezke Zenita pošiljal iz kultur-niške Ljubljane poročila, v katerih je hvalil podbevškovce ipd.) je v tem primeru očitno preglasila socialna angažiranost, ki spremlja npr. sovjetski futurizem, da-daizem idr. Pri sovjetskih futuristih sta se ideji literarnoformne avantgarde in socialne revolucije kombinirali pod geslom: nova umetnost za novo družbo. Po-dobno, čeprav manj izrazito in bolj mimogrede v slovenskem primeru (Podbev-šek: »Medtem namreč, ko smo ‚pilotovci‘ prav jasno sprevideli, da obstaja med razredom izkoriščevalcev in razredom zatirancev neizprosna borba na življenje in smrt, se naivni ‚labodovci‘, h katerim lahko upravičeno prištevamo tudi sotrud-nike Doma in sveta in Ljubljanskega zvona, niti do tega primitivnega spoznanja niso privlekli.«) »Pilotovci«, ki smo še vedno prežeti s kapitalistično kulturo . . . , smo najoddločneje za odstranitev starega duhovnega udejstvovanja . . .«)

1. 4 Izid Podbevškove zbirke Človek z bombami (1925) pomeni zadnje, že neko-liko zakasnelo dejanje te razmeroma kratkotrajne in ne pretirano avantgardi-stične avanture.

2. 1 Pred tem je sredi leta 1924 prišlo do novih tovrstnih podjetij, v literaturi so bila povezana z imenom pesnika SREČKA KOSOVELA, ki se je svojčas sicer že

sukal okoli Podbevška, pa je potem krenil v impresijo (kontinuiranje slovenske nove romantike) ter ekspresije. Njegovo konstruktivistično (KONS) verzificiranje je javnosti v celoti znano šele malo časa, pred leti ga je obelodanil prof. A. Ocvirk, zbiratelj Kosovelove zapuščine — in sicer s pojasnilom, da bi ga bil pokazal že poprej, ko ne bi živel v zablodi o estetski manjvrednosti teh Kosovelovih verzov.

2. 2 Posrednik konstruktivističnih idej je bil v tem primeru najbrž tržaški slikar Avgust Černigoj, ki je reč prinesel iz Nemčije, kjer je študiral v Weimaru (Bauhaus!) ter Münchenu. V Ljubljani je priredil razstavo močno tekstualizirane likovne umetnosti, ki jo Melihar v Zapiskih Delavsko-kmetske matice opisuje takole: »Planil (je) nenadoma med nič hudega sluteče brate Slovence in jih sprejel na svoji razstavi z velikimi, pokončno, poševno ali pa tudi narobe obrnjenimi napismi: Kapital je tatvina, Izobrazba delavca in kmeta je nujno potrebna, Napredek mehanizma pomenja razdelitev lastnine, Glavna smer našega stremljenja je organizacija, Umetnik mora postati inženir — inženir mora postati umetnik, Umetnosti ni . . . itd. Med razstavljenimi konstrukcijami je imel tudi pisalne stroje, motorje, kolesa, zvest svojemu principu, da je le konstrukcija pravi izraz 'umetnosti' naše dobe. (Zagreb je že imel svoj 'zenitizem', ki je bil v tem oziru povsem enak konstruktivističnim teorijam.)« Smisel parol nedvoumno izraža Černigojevo bližnje sorodstvo s sovjetskim konstruktivizmom.

2. 3 Kajti iz poročila je poudarjeno razvidno:

a) da je pomemben element Černigojeve razstave bil na nenavaden način likovno oblikovan tekst uporabne (propagandne) narave.

b) da se ta tekst pomensko krije z ideološkimi načeli sovietskega konstruktivizma (v klikarskem boju na moskovskem Vhutemasu. t. j. višji umetniški in obrtni šoli, med »čistoviki«, »prikładčiki« in »konstruktivisti«. od katerih so prvi poudarjali čisto umetnost, drugi proizvodno funkcijo, tretji pa spajanje obojega v enoten postopek, so se porodile ideje o organizaciji kot temelju konstruktivizma, o kopičenju funkcij na istem predmetu. tkim. sruzifikaciji: konstruirali so npr. posteljo, ki je bila hkrati tudi miza in stol, gojili plakat, industrijsko oblikovanje ipd.)

2. 4 Podobne elemente najdemo v Kosovelovih konstrukcijah (Integrali), ki so predvsem konstrukcija hkratnega besednega in likovnega izraza (kolaži, teksti, skonstruirani z elementi tehniške shematike) in hkrati izrazito levo socialno angažirane. S tem hočemo poudariti, da Kosovel kljub svoji znani muzikalčnosti menda niti enkrat samkrat tisti čas ni poskusil z muzikalnim »gruzificiranjem« verza, čeprav je v SZ ob številnih tovrstnih poskusih dotlej izšla že tudi zelo izčrpna monografska razprava o teh možnostih in potrebah (Sabanejev, Muzika rečy, 1923). — Hkrati je mogoče v teh Kosovelovih predsmrtnih verzifikacijah (umrl kmalu v letu 1926) najti še odmeve njegove mladostne naklonjenosti Podbevšku, poznavanje futuristične in tudi dadaistične poezije (Kosovel je bil doma s tistega dela slovenskega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji), očitno pa mu je bil precej znan tudi zenitizem (v verzih se mu pojavlja Balkan kot pojem zdrave sile, »ozon«, »total« in podobni simptomi).

2. 5 Njegovo pesnjenje je v tem primeru izrazito dvoplastno. Celo v istem tekstu se družita tradicionalna, ideografskoizrazna impresija-ekspresija ter likovna in tehniška konstrukcija, ki s spodbujanjem k iskanju logične resnice skuša realizirati številne asociacije — pač kot možne logične rešitve. — Tako je Kosovelova smrt prehitela nekako sredi pota; ni še prispel do popolne destrukcije besede, čeprav že poudarja, da je »vsaka beseda svet zase« in se torej že oddaljuje od sintaktične logike = ideografičnosti. — Simptomatično za socialno sredino, v kateri je živel, pa je to, da so takšne vrste njegovih verzov v slovenski javnosti lahko spoznali šele 40 let po njegovi smrti.

3. 1 Leta 1927 je pod »direktorjem« Delakom zaživela še najbolj ekstremno avantgardna publikacija revija TANK (št. 1-1,5 ter 1,5-3), ki pa niti po opremljenosti niti po evropsko pisani paleti sodelavcev ne skriva kontinuitete z Zenitom (»tank je pojem zdrave sile, kraj, kjer izhaja, pa priča, da se balkanska narava vedno bolj razvija in zaveda svoje funkcije«). Tekstov slovenskih avtorjev je v Tanku malo ali celo nič — če izvzamemo proklamacije.

4. 1 Kako da literarni eksperiment ni pri Slovencih tisti čas bil bolj v čisljih, vsaj toliko npr. kolikor pri sočasnih zagrebških in beograjskih avantgardistih, je težko enostavno pojasniti. Celotna struktura takratne slovenske zavesti skupaj z zgodovinskim položajem slovenskega naroda, ki je takrat po tisočletni podrejenosti užival prva leta relativne nacionalne svobode, najbrž ni bila naklonjena nikakršni destrukciji tradicionalnega, narodno potrjevalnega (in to je jezik bil), stalnega. V slovenski zgodovini je bila prav literatura v veliki meri narodno potrjevalna funkcija, torej je bil socialni, moralni in nacionalni angažman njena poudarjena tradicija. Prav zato je najbrž od evropske literarne avantgardnosti v slovenski literaturi tisti čas odmevala predvsem njena socialna obsedenost. Stane Melihar, sicer sam pisec eksperimentalne proze v Treh labodih, že leta 1925 odklanja »razne proslule -izme«, češ da ljudstvo ni šlo za njimi; »tisti, ki so imeli posluš za pravo umetnost, so iz izmov pobrali, kar je bilo vrednega, in ustanovili proletkult«. — Nekaj so seveda k takšnemu razvoju prispevale tudi naključne okoliščine: Podbevškova labilnost, Kosovelova prezgodnja smrt ipd. — Nasplošno je bila kljub ažurni informiranosti o tovrstnih dogajanjih v Evropi slovenska nacionalna sredina skrajnji literarni avantgardi tuja, tako da je ob njej zagospodaril jezikovno, formno neprimerno manj drzni ekspresionizem, za njim pa razmeroma kmalu spet sile, ki so vedle v značilni socialno angažirani realizem tridesetih let.

4. 2 Zgodovinsko neizrabljene možnosti ponujajo kompenzativne ugodnosti današnji slovenski literarni avantgardi, ki se je razcvetela precej bujnejše pa tudi precej bolj javno in priznано.

Franc Žagar

Ljubljana

HITRO BRANJE

Pri današnjem tempu življenja pogosto občutimo, da nam zmanjkuje časa za branje. Američani in za njimi Nemci rešujejo ta problem na presenetljiv način — s hitrejšim branjem. Manj izkušen bralec bere s hitrostjo 200 do 250 besed na minuto, z urjenjem pa lahko to hitrost dvakrat do trikrat poveča. Za vzgled Američani zelo radi postavljajo pokojnega predsednika Johna F. Kennedyja, ki je bral s hitrostjo 1200 besed na minuto.

Povečevanje bralne hitrosti vzbuja ugovor: kaj pomaga hitro branje, če si ničesar ne zapomniš? Vendar ameriški učitelji zatrjujejo, da je resnica obratna. Če si prizadevaš prebrati čim več besed hkrati, bolje ujameš idejo, saj ideje niso izražene s posameznimi besedami, ampak s skupinami besed. Če hitro bereš, se med branjem ne izgubljaš v lastnih sanjarijah, ampak verno slediš toku avtorjeve misli.

V tečajih za hitro branje, ki jih v Združenih državah Amerike in v Zvezni republiki Nemčiji prirejajo na šolah vseh stopenj, na vojaških ustanovah in v industrijskih podjetjih, postopoma odpravljajo bralne razvade, urijo posamezne bralne elemente in testirajo hitrost branja in dojemanja. V pričujočem članku se bomo seznanili z nekaterimi vajami iz teh tečajev.

Odpravljanje odvečnih gibov. Začetnik v branju kaže vrstico s prstom ali svinčnikom in bere naglas. Tudi če ga učimo brati tiho, premika usta, dviga jezik in napenja glasilke v grlu. Ti gibi zelo zavirajo branje. V tečajih za hitro branje prepevujejo kazanje vrstice in navajajo učence na sledenje vrstice z očmi. Da bi preprečili premikanje ust in drugih govornih organov, morajo imeti učenci med ustnicami list papirja. Američani celo priporočajo žvečenje žvečilnega guma med branjem.

Urjenje očesnih gibov. Hitrost branja je odvisna predvsem od očesnih gibov, zato v tečajih porabijo zelo mnogo časa za očesno gimnastiko. Učenci z očmi sledijo različnim zlomljenim črtam in skupinam števil. Za te vaje imajo takšne predloge — glej slike na strani 33!

Bralec pogosto ne dojame dobro teksta in popravlja zaznavo s povratnimi očesnimi gibi (regresijo). Če je raztresen, postaja branje zelo neučinkovito: dva premika naprej, premik nazaj. Vaje za odpravljanje regresije vsebujejo po tri besede, dve sta pojmovno sorodni, ena pa ne; pojmovno sorodni je treba med seboj povezati, ne da bi smeli vrstico še enkrat preleteti. Npr.:

zeleno (1)

radio (1)

junak

opera (1)

miza (1)

dež (1)

ustno (1)

modro (2)

brati

pogumen (1)

plavanje (2)

ležati

sonce (2)

predavanje

trava

časopis (2)

boječ (2)

šport

postelja (2)

dežnik

pismo (2)

komunizem
šivati (1)
koza

obrt (1)
plesti (2)
les (1)

politika (2)
pentlja
listje (2)

Rešitev: 1 — 2 — 1 — 2 — 2 — 1 — 1 — 2 — 2 — 2

Branje je sestavljeno iz fiksacij teksta in iz premikov oči. Eksperimentalni psihologi so dognali, da traja fiksacija približno četrtingo sekunde, premik oči pa le dvajset tisočink sekunde. Neizkušen bralec naredi po deset fiksacij v vrstici, izkušen pa le po tri ali dve. V tečajih si prizadevajo, da bi bila dolžina z eno fiksacijo prebranega teksta čim večja, da bi obsegala do deset centimetrov dolgo vrstico.

Vaje za povečanje naenkrat prebranega teksta vsebujejo sezname besed ali besednih zvez, ki jih učenec s kosom trdega papirja odkriva le za delec sekunde. Sezname so sestavljeni po metodičnem načelu od lažjega k težjemu: najprej vsebujejo krajše besede, nato pa čedalje daljše; najprej najbolj pogosto rabljene besede, nato pa bolj knjižne, publicistične ali strokovne. Npr.:

transport
raziskava
dinamo
pregled
razvoj
dovoljenje
razložiti
povabilo
poročati
življenjepis

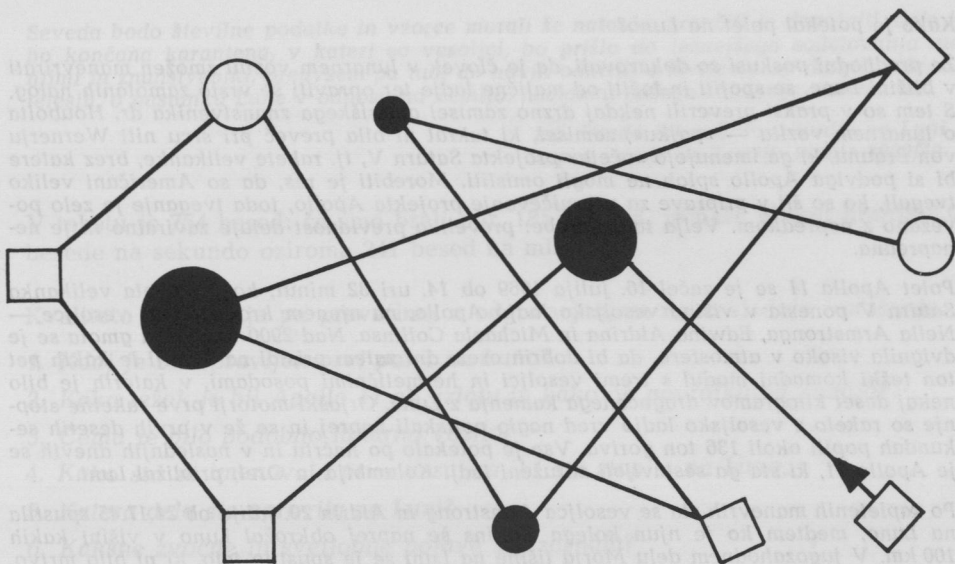
glasbena šola
otroško varstvo
priložnostno delo
dati predlog
gradbeni material
nazoren primer
socialno zavarovanje
finančni plan
predsednik občine
ustavni amandmaji

Posebne vaje so namenjene tudi urjenju očesnih premikov. Črke ali številke v vrstici je treba prebrati s tremi ali z dvema fiksacijama. Npr.:

F	F	G	R	J	J			
R	R	Z	Z	U	R			
6	7	5	7	0	8	3	1	0
7	2	0	6	8	3	5	0	2
H	H	N	N					
K	A	P	L					
2	4	5	4	6	0			
3	5	4	1	9	0			

Testiranje branja in dojemanja. Hitrega branja se seveda ne moremo navaditi samo z urjenjem posameznih bralnih elementov, treba je tudi mnogo brati. V tečajih vsak dan berejo po pol ali tričetrt ure, pogosto pa tudi testirajo hitrost branja in kvaliteto dojemanja.

Izmerimo, v koliko sekundah smo sposobni prebrati naslednji članek:

21		18		17		16			
7				2				30	4
25			26	31		24	36	9	
		6							
8	34	33			27	10		3	
		11				37			
22				23		19		14	
	35	28	13		38			15	
29		39		1		40		5	
				12		32		20	

Kako je potekal polet na Luno?

Že predhodni poskusi so dokazovali, da je človek v lunarnem vozilu zmožen manevrirati v bližini Lune, se spojiti in ločiti od matične ladje ter opraviti še vrsto zamotanih nalog. S tem so v praksi preverili nekaj drzno zamisel ameriškega znanstvenika dr. Houbolta o lunarnem vozilu — »pajku«, zamisel, ki takrat ni bila preveč pri srcu niti Wernerju von Braunu, ki ga imenujejo »očeta« projekta Saturn V, tj. rakete velikanke, brez katere bi si podviga Apollo sploh ne mogli omisliti. Morebiti je res, da so Američani veliko tvegali, ko so šli v priprave za uresničevanje projekta Apollo, toda tveganje je zelo povezano z napredkom. Velja tudi narobe: prevelika previdnost deluje zaviralno in je nepredna.

Polet Apolla 11 se je začel 16. julija 1969 ob 14. uri 32 minut, ko je raketa velikanka Saturn V ponesla v višino vesoljsko ladjo Apollo, na njenem krovu pa tri vesoljce — Neila Armstronga, Edwina Aldrina in Michaela Collinsa. Nad 2900 ton težka gmota se je dvignila visoko v atmosfero, da bi dobrih osem dni zatem pristal na Zemlji le kakih pet ton težki komadni modul s tremi vesoljci in hermetičnimi posodami, v katerih je bilo nekaj deset kilogramov dragocenega kamenja z Lune. Orjaški motorji prve raketne stopnje so raketo z vesoljsko ladjo vred naglo potiskali naprej in so že v prvih desetih sekundah popili okoli 136 ton goriva. Vse je potekalo po načrtu in v naslednjih dnevih se je Apollo 11, ki sta ga sestavljali združeni ladji Kolumbija in Orel, približal Luni.

Po zapletenih manevrih sta se vesoljca Armstrong in Aldrin 20. julija ob 21.17.45 spustila na Luno, medtem ko je njun kolega Collins še naprej obkrožal Luno v višini kakih 100 km. V jugozahodnem delu Morja tišine na Luni se je spustilo telo, ki ni bilo mrtvo, temveč je v svoji notranjosti skrivalo dragocen človeški tovor. Prvi del najbolj fantastičnega izleta v zgodovini človeštva so opravili, toda vesoljca je čakal še drugi, pomembnejši del: drugo jutro sta imela nalogo raziskati Luno in postaviti v bližini lunarnega modula nekaj raziskovalnih naprav.

Strokovnjaki, ki so z Zemlje spremljali polet, so naslednjega dne dovolili Armstrongu, da stopi na Lunina tla. To se je zgodilo ob 3.56 po našem času. V začetku negotov korak je kmalu postal zanesljivejši. Armstrongu se je pridružil še Aldrin, potem pa sta oba vesoljca začela nabirati prah in kamenine, ki obdajajo pristajalni kraj v Morju tišine. Nato sta opravila kratko slovesnost: v Lunina tla sta zasadila ameriško zastavo. Nekaj zatem sta že postavila napravo za ugotavljanje delcev, ki s tako imenovanim sončnim vetrom prihajajo s Sonca. Sledila je še prestavitev televizijske snemalne kamere, postavljanje potresomerne aparature in laserskega odbojnika, po krajšem počitku pa sta vesoljca krenila k matični ladji.

Raketa v zgornjem delu lunarnega modula je pognala del Orla proti Kolumbiji. Manevri so se posrečili in tudi pogonska raketa za pot proti Zemlji je delovala, kot je bilo treba. Začelo se je vračanje proti Zemlji, ki se je srečno končalo 24. julija ob 18.51, ko je Kolumbija s tremi vesoljci na krovu pristala na gladini Pacifika, kakih devet milj od letalonsilke Hornet.

Kaj so opazili na Luni?

Vesoljce, seveda pa tudi strokovnjake na Zemlji, so presenetili vzorci kamnin z Lune, ki imajo »spolzko«, kakor z grafitom prevlečno površino. Zanimivo je tudi, da so nekateri kamni žilivi in podobni penasti gumi. Vesoljski izlet je odkril tudi neobičajne glaso-ve, poskakujoče figure, ki pa jih vesoljci niti iz bližine niso mogli razvozlati: žarki so begali po lunini pokrajini in njena tla so se tresla od potresov. To tresenje so seveda zabeležili le seizmometri, ki so podatke po radijskih zvezah posredovali na Zemljo. Čudno je tudi, da je vesoljec Aldrin čutil z osvetljene strani, kamor so se upirali žarki Sonca, neke vrste pritisk.

Seveda tudi pri poletu ni šlo vse tako gladko: elektronski računalnik je za hip odpovedal, vmes pa so se pojavljale manjše napake pri delu manj pomembnih sistemov. Tudi samo pristajalno področje Orla so morali vesoljci izbrati po lastni presoji, kajti pokrajina je na tistem mestu pokrita s številnimi ostrimi skalami, nagibi pa so ponekod takšni, da bi vrnitev ladje lahko preprečili, ker bi ta ne mogla pravilno poleteti s tal, ki so zelo nagnjena.

Seveda bodo številne podatke in vzorce morali še natanko proučiti in dopolniti. Šele ko bo končana karantena, v kateri so vesoljci, bo prišlo do tesnejšega sodelovanja med njimi in znanstveniki, predvsem pa tudi do novih odkritij o življenju na drugih nebesnih telesih, o nastanku Lune v odnosu na Zemljo, nastanku našega sončnega sistema itd.

inž. Vlado Ribarič, Prvi ljudje na Luni in
zopet varno na Zemlji, Pionir 1969/70

V tekstu je 754 besed: če smo brali npr. 185 sekund, je naša hitrost branja 4,02 besede na sekundo oziroma 241 besed na minuto.

Kvaliteto dojetja pa preverimo z odgovarjanjem na naslednja vprašanja:

1. Kdaj je bil opravljen prvi polet na Luno?
2. Kako težak je bil Apollo 11 ob vzletu in kako ob povratku na Zemljo?
3. Čemu je bilo podobno lunarno vozilo?
4. Kako sta se imenovala prva vesoljca, ki sta stopila na Luno,
5. Katera dela sta opravila na Luni?
6. Kakšne zvočne in svetlobne pojave sta zaznala?
7. Kakšni so kamni z Lune?
8. Na kakšen način so se vesoljci vrnili?
9. Kakšne težave so bile med poletom?
10. Kako so preživeli vesoljci prve dni po povratku?

Dojetje se ocenjuje tako, kot je v navadi pri testih:

10 pravih odgovorov — odlično, 9 — prav dobro, 8 ali 7 dobro, 6 — zadostno, 5 do 0 — nezadostno.

Prikazal sem nekaj vaj za izboljšanje branja, manjkajo posebno vaje, ki jih opravimo s tehničnimi napravami. Mislim pa, da se že iz navedenih vaj vidi, da hitro branje ni zamišljeno kot kako rekordersko preletavanje teksta, ampak da gre za intenzivno miselno delo. Pogosto beremo počasneje in bolj površno, kot smo sposobni, in smo potem nejevoljni zaradi napol prebranih in slabo razumljenih knjig. Učenci presedijo ogromno časa ob knjigah, imajo pa zaradi svojih bralnih razvad malo koristi od tega in potem izgubljajo veselje do učenja. Želel bi, da bi to poročilo o hitrem branju vzpodbujalo izboljševanje individualnega branja in uvajanje novih učnih postopkov v naš bralni pouk. Sčasoma pa bi bilo prav, da bi tudi na naših šolah in delavskih univerzah organizirali tečaje za hitro branje in sestavili priročnike za to.

Literatura: William D. Baker, *Reading Skills*, 1953; Ernst Ott, *Optimales Lesen*, 1970; Anton Trstenjak, *Oris sodobne psihologije II*, 1971, str. 187—190.

Berta Golob

Kranj

ZA BOLJŠI POUK MATERINŠČINE NA POKLICNIH ŠOLAH*

Govoriti učiteljem slovenskega jezika o vlogi predmeta, ki ga poučujejo, je na prvi pogled lahko samo žaljivo opravilo. Učitelj se vloge svojega predmeta zaveda. Če ne bi bilo tako, bi si bil izbral drugačen poklic in našel uspešnejšo pot k življenjskim ciljem. Kljub temu je vedno več slavistov, ki se sprašujejo, kakšen smisel ima njihovo delo. Razčlovečevanje je vedno silovitejše, pa naj si učitelj slovenskega jezika še tako prizadeva, da bi rešil mlade pred pogostnostjo najslabših vplivov. Kaj pomeni mladim odprta knjiga večnega klasika, če pa ne pogleda vanjo? Kako smešen je učiteljev svarilni prst in kako do konca za lase privlečena knjiga obveznega domačega branja. Saj je ni nihče z veseljem prebral.

Med smotri pouka materinščine stoji zahteva, »naj predmet seznanja učence z bogastvom in lepoto knjižnega jezika, da spoznajo njegove zakonitosti in izrazne možnosti, s čimer razvijajo kulturo svojega ustnega in pismenega izražanja«.

Seznanjati učence v a j e n s k i h šol z bogastvom in lepoto jezika — tako si predstavljam — nikakor ni lahko delo, prepričana pa sem, da je to najpotrebnejše slavistovo opravilo.

Kakšne so sploh možnosti, da bi ta poglobitvi smoter pouka uresničili?

Znano je, da se vključujejo v poklic tisti učenci osnovnih šol, ki nimajo posebne želje za daljši študij in katerih učni rezultat je bil že na osnovni šoli razmeroma nizek. Ocena iz slovenskega jezika se bolj kakor k trojki preveša k zadostni, kar pomeni, da so že na tej šoli s težavo sledili zahtevam pouka. Bogastva in lepote jezika niso mogli niti zaslutiti. Morda zato, ker pouk ni bil naravnani v to smer, gotovo pa tudi zato, ker ta zahteva presega njihove sposobnosti.

Šolsko leto učenca poklicne stroke je naenkrat čisto drugačno od običajnega šolskega leta. Učno snov prekinja daljša poklicna praksa, kar za pouk jezika ni primerno. Učna vsebina pa sega od usposabljanja branja preko pravorečja, pravopisa, oblikoslovja in sintakse na področje literarnoestetske vzgoje. Upoštevati moramo še dejstvo, da se znajdejo v istem razredu učenci iz različnih narečnih območij. To pa vodi učitelja k prizadevanju, da bi jih naučil vsaj zborne izreke. Zato porabi veliko časa samo za pravorečne vaje.

Učenci, ki se vključujejo v poklicne šole, navadno slabo obvladajo pravopis in se s težavo izražajo, naj gre že za pisno ali ustno obliko sporočanja. Ko gre za uresničevanje načel pouka materinščine, stoji učitelj v poklicni šoli pred dosti težavnejšo nalogo kot njegov kolega v srednji šoli.

Sodim, da more zagotoviti uspeh samo ustrezen način dela. Kako je možno najenostavneje seznanjati učence z bogastvom in lepoto knjižnega jezika?

* Referat s seminarja za učitelje slovenskega jezika na poklicnih šolah; Ljubljana, Maribor, junij 1972.

Učenci teh kvalitet ne morejo odkriti v nobenem poglavju slovnice, učitelj pa si neusmiljeno prizadeva, da bi jim vtepel v glavo čimveč dejstev. V spreganju in sklanjanju ali v kilometrskih analizah (kakršnih smo vajeni!) za učenca ni lepote. Od gole slovnice se je treba preusmeriti k rabi in izboru jezikovnih sredstev, to je na področje stilistike. V poklicni šoli prenehajmo zgolj poučevati slovnico, raje navadimo učence jezikovni izraz vrednotiti. Dijake skrajno dolgočasi, ker morajo ponovno poslušati že obdelana poglavja, naj gre za izgovor črke *l* ali za besedne vrste, za zloženi, prosti, goli, razširjeni, nepopolni, vrinjeni . . . stavek. Vse to jim je enkrat že šlo skozi ušesa. Morda se je v spominu tudi preveč porazgubilo. Toda kaj vse je ušlo iz naših spominskih centrov!

Razumljivo, da ne moremo in ne smemo mimo poglavitnih slovničnih dejstev in mimo jezikovne sistematike. Kar delamo napačno, je to, da ta dejstva zahtevamo kot veleznanje, ki se ne sme zmanjšati za nobeno slovnično pravilo in ki ga iz letnika v letnik posredujemo na enak način in v isti količini.

Učni načrt opozarja, da je v 1. letniku potrebno obravnavati razliko med govorjeno in pisano besedo, kakršna se izraža v asimilaciji. O tej glasovni spremembi poslušaj učenec temeljite razlage že od 4. razreda dalje (ali še od prej). Najbrž se bo v 1. letniku poklicne šole na tabli ponovno znašel *vrabec* in se v stavku toliko spreletel, da se bo zasukal v *vrabca*. Sledilo bo vse po oguljenem vzorcu: zveneči pred nezvenečim . . . Jasno, da nas nihče ne bo poslušal. Zelo verjetno, da učencem po toliko letih ta glasovna sprememba še ni razumljiva, toda prevečkrat so nas že slišali, zato so nas siti. Vedo, da govorimo na vseh koncih sveta enako: o nekih nezvenečih in zvenečih *b d g z . . .*, a zato bodo brez pomisleka ponovno zapisali *hrptenica*.

Če hočemo na poklicni šoli zbuditi zanimanje za jezik, je treba učencem spregovoriti o jeziku na splošno, o različnih teorijah njegovega nastanka, o plasteh jezika in stilnih funkcijah, o povezanosti govora z mišljenjem, o odnosu govorjezik, o besedi in njenem pomenu, zvočni in estetski podobi itd. Učbenik za poklicne šole ne gre mimo tega okvira, vendar mora učitelj snov primerno razširiti in osvetliti. Na vsak način moramo učenca za predmet najprej **p r i d o b i t i**. Zato pa mora od nas zvedeti takoj nekaj popolnoma novega, tisto, česar še ni slišal in ki ne zaudarja po slovničnih pravilih. Ob tem, kar spoznava novega, mu bo postalo razumljivo, zakaj je pametno ohraniti v spominu staro znanje in tudi poznavanje asimilacije bo v njegovi zavesti lahko dobilo funkcionalno vrednost.

Vračam se k misli, da je bolj kot na oblikovno stran besede treba na poklicni šoli opozarjati na njeno stilistično vrednost. Jutrišnjega kvalificiranega delavca naj bi usposobili za dobro pisno in ustno sporočanje. To je osnovni, hkrati pa najbolj zahtevni cilj pouka materinščine. Težko se mu bomo približali samo preko narekov, poprav, slovnice in občasnih govornih vaj. Učence je treba najprej usposobiti za razmišljanje in za samostojno opažanje. To ne bo pretežko, če se strinjamo s stališčem didaktike, naj šola ne »seznanja z znanim, ampak usposablja za neznano«. Učenca poklicne šole moramo sprejeti kot človeka, ki že nekaj ve. Kdaj se bomo otresli paničnih predsodkov, da dijaki ničesar ne znajo, da se slabo izražajo, da ne poznajo osnovnih pravil pravopisa in da se v osnovni šoli niso ničesar naučili? Namesto da začnemo znova, n a d a l j u j m o , in sicer v smer jezikovne kulture, ne v smer golega poznavanja dejstev.

Učencem naj postane jasno, da je v jeziku temeljnega pomena r a b a besede, njena stilna funkcija. Učni načrt nakazuje kot smoter pouka tudi »seznanjanje s specifičnostmi izražanja v poslovnem dopisovanju in različnih oblikah proizvodne dokumentacije«. Poglavlje o poslovnem spisu se ne more začeti drugje kot pri rabi jezikovnih sredstev. To pa je poglavje iz lingvistike, o katerem učenci v osnovni šoli niso kaj prida slišali.

Pri pouku se moramo seveda oprijeti takih metod, ki dijaka aktivirajo. Pri urah, kakršne imam v mislih, učitelj samo n a k a ž e problem, r e š u j e j o pa ga učenci. Zato tudi govore učenci in ne učitelji. Počasi se jim izostri posluš za jezik, in tudi želja, da bi se dobro izražali, postane izrazitejša. To pa je že avtonomna motivacija, ki edina more zagotoviti uspeh. Tak način dela zahteva posebno organizacijo učne ure, ki nima kaj dosti opraviti z znanim vzorcem: ponovitev snovi prejšnje ure, dva učenca vprašana za oceno, razlaga nove snovi, utrditev te snovi. Morda se komu drugačna oblika učne ure zdi anarhična, ker da ruši disciplino. Gotovo, če učitelj uro za uro samo improvizira. Če pa se nanjo pripravi, ve, kaj hoče doseči. Sam delovni postopek prinese tudi delovno disciplino. To velja v enaki meri za delo v tovarni, v pisarni ali v šoli. Verjetno se kdo sprašuje, kdaj in kako je možno preveriti znanje. Aktivnost učencev znanje že vključuje. Klasičnega, zamudnega in premalo efektnega ocenjevanja pa rešujejo nas in učence naloge objektivnega tipa.

V Prosvetnem delavcu je izšel članek Nade Matičič: Zakaj je učenčevo znanje slovenščine pod povprečjem; 31/3-1972. Avtorica se sprašuje, »mar naj na drugi stopnji (slavist) še zmeraj poučuje osnovnošolsko slovnico? Večkrat je prisiljen, da se spoprime z njo, toda v nedogled tega ne more delati.«

Prepričana sem, da mu ni treba poučevati »osnovnošolske« slovnice. Niti na osnovni šoli! Na vseh stopnjah šol je treba učence s e z n a n j a t i z z a k o n i t o s t m i j e z i k a, toda tako, da se zahtevnost stopnjuje in prilagaja. V vsakem primeru pa moramo graditi na že pridobljenem znanju. K tej »osnovnošolski« slovnici se zatekamo kot k čudežnemu zdravilu, ki bo, če bodo učenci znali vse definicije, rešila problem njihovega slabega izražanja. Samo da osnovnošolska slovnica ni nikakršen koren lečen. To zagotavljajo učenci, ki zdolgočaseno zehajo ob analizah, in ki na vprašanje, kaj so na poklicni šoli spoznali n o v e g a, odgovarjajo: še nič, ponavljamo slovnico.

Učni načrt predpisuje tudi za poklicne šole pouk slovnice, npr. zgradbo stavka, glagol (menjavanje vidov, rabo časov, velelnika, nedoločnika, namenilnika . . .), stopnjevanje prislovvov, sklanjatev lastnih imen, zaimkov vseh vrst, števnikov . . . Toda to je bolj ali manj le ponovitev snovi, ki je bila razložena že v osnovni šoli in tega naj učitelj na poklicni šoli ne prezre. Ko se bo učenec ponovno srečal z znano snovjo, naj bo povezana, kot je bilo že rečeno, z znanstveno in leposlovno rabo besede, s stilistiko, z neko novo stopnjo razumevanja snovi. Zato na poklicni šoli ne bomo samo analizirali, ampak nam bo snov služila kot izhodišče za obravnavo stilnih funkcij. Če se bo poznavanje gradiva premaknilo na novo ravnino, bodo učenci spoznali, da njihovo védenje o jeziku raste. To se bo samo po sebi odrazilo tudi v njihovi jezikovni praksi, tj. v ustnem in pismenem sporočanju.

Kar se mi zdi pri jezikovnem pouku še nujno potrebno, je to, da slovničnih dejstev ne ponavljamo ločeno. Ponovitev stavka na primer naj ne bo le ponovitev STAVKA, ampak ponovitev pravopisnih, sintaktičnih in morfoloških oblikoslovnih prvin hkrati. Ponavljanje ima lahko obliko frontalnega ali skupinskega dela. Važno je, da podrejamo materialni smoter funkcionalnemu smotru pouka. Če prevladuje materialni smoter, bo znanje hitro ušlo iz spomina (Evert).

V že omenjenem članku piše: »Zmerom več je takih učencev, ki ne znajo samostojno povedati niti enega stavka po prebranem odlomku iz čitanke, in zmerom več takih, ki ne znajo niti najbolj enostavnega stavka napisati brez napake.«

To stanje zadeva osnovni smoter pouka materinščine, kulturo ustnega in pisnega izražanja, ki se učencev potemtakem ni dotaknila. Ob tem je treba pomisliti na vzroke za tako stanje. Iz zgornje ugotovitve je namreč razvidno, da je obvladanje materinščine na poklicni šoli dosti slabše, kot je bilo na osnovni šoli. Namesto da bi učenci v znanju napredovali, se je zgodilo ravno nasprotno.

Enega od vzrokov za tako stanje vidim v premajhni motiviranosti za pouk materinščine. Dandanes ugotavlja visokošolska didaktika absolutno pomembnost motivacije celo pri študentih najvišjih znanstvenih ustanov in prav isto velja za pomembnost motivacije pri izobraževanju odraslih. Tem manj smemo pubertetnika prepustiti vetru in občutkom, da je »slovenščina z estetsko vzgojo zanj popolnoma nepotrebno zlo« (PD). Osnovno, kar učitelj mora napraviti, je ravno to, da dijake za učenje predmeta **m o t i v i r a**.

Iz osnovne šole dobi v roke ljudi, ki so se namenili doseči poklic. Na skrbi imata torej jutrišnje proizvajalce. Ti pa se po malem že zavedajo, da bo bodočnost sloanela na njihovih ramah. Vedo, da so oni tisti, ki bodo vsak čas **a k t i v n o** posegli v samoupravne procese. To so ljudje, ki jim šolski statut že omogoča sodelovanje v šolskem samoupravljanju. Ti ljudje bodo na delovnem mestu potrebovali veliko znanja. Ni jim neznano, da jih čaka strokovno izpopolnjevanje tudi potem, ko bodo šolo, v katero so prišli, že končali. Niso redki, ki se odločijo šolanje takoj nadaljevati. Vsi vedo, da bodo živeli v svetu novih tehničnih dosežkov. Lahko jim bo razumeti, da kot člani družbenopolitičnih, gospodarskih in kulturnih aktivov ne bodo smeli ostati polpismeni. Pred njimi stoji ena sama pot: izpopolnjevanje v stroki in študij. Ne enega ne drugega ni mogoče doseči brez poznavanja jezika. V vsem tem pa je motivacija za učenje materinščine. Učitelj mora biti v svojih motivacijskih izvajanjih **p r e p r i č l j i v**, življenjski in neomahljiv. Ne sme dopustiti, da deluje na učence samo heteronomna motivacija, zgolj pritisk, recimo strah pred popravnimi izpiti (PD). Učenec mora vedeti, zakaj je pouk slovenskega jezika potreben tudi na poklicni šoli, kjer imajo sicer strokovni predmeti svojo apriorno upravičenost. Učiteljeva dolžnost pa je, to smo poudarili že preje, da odpira učencem tudi poglede v novo smer, in ne le, da ponavlja in preleva snov iz osnovne šole. Še tako prepričljiva motivacija bo izgubila svojo moč, če bodo učenci uvideli, da stopicajo na istem mestu, da je slovnica obtičala pri analizi, pravopis pri suhoparnih pravilih, obvezno branje pri obnovi in označitvi, književnost pri biografskih podatkih, govorne vaje pri nedeljskih doživljajih, šolske naloge pri omlednih naslovih, ocenjevanje pa pri neusmiljenem režimu dvojki in nezadostnih. Vsak učenec bo hitro ugotovo-

vil, da je bilo delo v osnovni šoli neprimerno bolj razgibano in da mu je dajalo več možnosti za uveljavljanje (izvenšolske literarno-novinarske dejavnosti, recitacijske ure ipd.).

Če učenec na drugi stopnji šole ne odpre več ust, je kdaj najbrž krivo naelektrono ozračje, ki ga ustvarja — učitelj. Gre za odnos učitelj-učenec, ki je bil na osnovni šoli tipično drugačen. Tu so bili odnosi dosti bolj sproščeni, prijateljski in starševski. Pedagoška zavest učiteljev na osnovni šoli utegne biti večja od zavesti učiteljev na srednji šoli. Delno zato, ker pridobijo učitelji z osnovne šole nekam več formalne pedagoške izobrazbe (PA, razni seminarji, šolski aktivni, predavanja), pa tudi zato, ker je delo na osnovni šoli tako, da se bolj tesno povezujeta šola in dom, kot pa je to v praksi na srednji šoli. Tu so učitelji ostali za katedrom in težko bi se dalo prešteti, kolikokrat so izjavili, da je zaradi njih vseeno, ali se učenci učijo ali ne. Niso se še spoprijeli z individualizacijo pouka, kar bi jih učencem človeško približalo. Nič ni lažjega kot ozračje naelektriti in nič hujšega kot v takem zraku živeti. Razumljivo, da takšno ozračje učenca ne more sprostiti. Posledica je njegov vztrajni molk. Na vsakem koraku tožimo o dehumanizaciji človeka, ne potrudimo pa se dovolj (ali pa sploh nič), da bi v razredu ustvarili pogoje, v katerih se bo mlad človek počutil sproščenege. Učence je treba nenehno vzdobujati. Šele ko se bodo ugodno počutili, bodo mogli tudi spregovoriti. To bodo brez dvoma radi storili. Hkrati si bodo začeli tudi prizadevati, da bi se izražali razumljivo in natančno. Naš humani odnos do njih je močna motivacija za njihovo delo. Prepričana sem, da v srednji šoli radi pozabljamo, da je učenec začel doživljati prve osebne krize. Namesto da bi mu pomagali, ga odbijamo. Nepopravljivo škodo zagrešimo z marsikatero nezadostno oceno v slepi veri, da ga bo le slab red spametoval. Menda nikoli ne pomislimo na to, da je vsaka ocena iz materinščine pretkana z emotivnimi nitkami (Ostoja Živković) in to tipično drugače kot ocena iz kakega drugega predmeta. Nezadostna ocena iz slovenskega jezika boli drugače kot nezadostna iz matematike in zemljepisa. Tem bolj če je bila dobljena po krivem. Pomislimo, s kakšnimi občutki sami pričakujemo inšpektorja; kako nas žre, če se vrti okoli nepomembnosti; boli, če reče, da je bila ura prava polomija, če izrazi skrit ali očit dvom v naše delo. Ugotavljamo, da ni svetovalski, da nima oči in ušes za naše probleme, skratka, da se obnaša kot visoki uradnik, skrajno nepedagoško. Prav taki smo v razredu mi sami, krivdo pa iščemo najprej pri učencih. To je lahko poglobilni vzrok, da se odločijo za molk. Pozabljamo na pedagoško psihologijo in na dejstvo, da je komunikativnost besede usodno omejena. Ni zagotovila, da bo to, kar je bilo izrečeno, sprejeto tako, kot je bilo mišljeno. Od oddajnika k sprejemniku živi beseda v svoji zvočni (intonacijski) sferi. Človek, ki mu je bila namenjena, jo sprejme skladno s trenutnim psihičnim stanjem. Učitelji se tega prav gotovo ne zavedamo dovolj. Učence zasipavamo z navodili, svarili in nauki, ni pa nam mar, kako so jih le-ti razumeli. Odnos: učitelj-učenec mora sloneti na razčiščevanju mnenj in za to nam v šoli ne sme zmanjkovati časa. Uravnavanje odnosov je s pedagoškega stališča enako važno kot učna tema, ki smo jo bili predvideli. Morali bi vedeti, kdo ti mladi ljudje, ki sedijo pred nami, pravzaprav so, od kod so prišli, kaj želijo in kaj jim lahko damo. Želijo brez dvoma veliko. Vedeti bi morali, da doživlja vsakdo izmed njih svojo osebno krizo, da ga hkrati, ko mu vtepamo v glavo slovnični spol, teži njegov lastni seksus, da išče odgovor na

mnoga vprašanja, da je marsikatera učenka že prestopila črto deklitstva, da so mnogi med njimi obteženi z najrazličnejšimi kompleksi. V poklicni šoli pri pouku slovenskega jezika nikakor ne kaže vztrajati pri materialnem načelu poučevanja. V tem profilu šole in pri tem psihičnem stanju mladih ljudi dijakov ne more aktivirati učni formalizem. Aktivirati pa ga more pravilna motivacija, naša humanost in funkcionalno načelo pouka.

Učni smoter, ki zahteva, da navajamo učence na družbenopolitično, gospodarsko in kulturno dejavnost v njihovem okolju, je mogoče uresničiti z govornimi vajami. Ustno sporočanje je poglobitvena oblika komunikacije. Potrebno je, da nobena stopnja šole ne zanemarija kulture govornega izražanja. Za absolventa poklicne šole je bolj važno, da se bo znal dobro izražati, kot pa da bo spominsko obvladal slovnično gradivo. Govorne vaje ne smejo biti samo občasna oblika dela v razredu. Njihovo zahtevnost je treba iz letnika v letnik stopnjevat. V domači strokovni literaturi nimamo veliko vsebinskih in metodičnih pripomočkov za to poglavje materinščine, uspešno pa si lahko pomagamo s srbohrvaškimi priročniki.

Medtem ko tožimo, da delajo učenci iz leta v leto iste napake in da jim naše korekture in nasveti ne zaležejo, nam iz rok uhajajo tudi nadpovprečni. Zanje se sploh ne brigamo, ker smo veseli, da vsaj z njimi nimamo težav. Dejansko pa bi jim morali dati veliko več kot povprečnim ali slabim, saj tudi več zmorejo. Tudi ta problem govori v prid individualizacije pouka. Ne slepimo se z utvaro, da more koga naučiti pravilnega in lepega izražanja že osnovna šola. Na vsaki stopnji šole pa si je treba prizadevati, da z najboljšimi metodami in z didaktičnimi sredstvi razvijamo učencem sposobnosti za tako izražanje.

Ob tem se velja ustaviti tudi ob vprašanju pogovornega jezika in zborne izreke. Radio in televizija sta javnemu prostoru podrla meje. Kulturo govora sta tako kot premalo skrbno izražanje hkrati ponesla v zadnjo slovensko vas. Jezik mnogih predavateljev in razpravljavcev se je iz zborne izreke premaknil daleč v pogovorno plast. Izražanje učiteljev neslavistov je v razredu skrajno površno, nemalokrat na meji žargona. Celo slavisti že izgubljam sled za govorno kulturo. NO? ZDEJ B PA MI NEJPREJ MAL PONOVL, KR SMO SE NAUČL ZADNJO URO, tako sem slišala vzpodbujati slavistko v nekem razredu.

Od jezikovne kulture ne smemo odstopati. V razred, v predavalnice, na vsako javno mesto sodi kultivirana govorica, zborna izreka, oziroma visoka plast pogovornega jezika. Da bo učenec poklicne šole plasti govora sploh razlikoval, je treba nanje opozarjati. Premalo je, če zahtevamo od njega le to, da zna naštet nekaj značilnosti knjižnega in pogovornega jezika ter narečij. Treba se je opredeliti do jezikovne kulture svojih kolegov. Dijaki se bodo namreč sami sklicevali nanje, češ, da tudi ti ne upoštevajo pravorečnih in drugih pravil (barbarizmi!). Tu se, menim, ni mogoče izogniti odkritemu razgovoru.

Šola naj vzgaja ustvarjalnost, samostojnost, kritičnost in individualnost. Pri pouku materinščine morajo priti te sestavine še posebno do izraza. Malo ustvarjalnosti more doseči učenec ob neustvarjalnem učitelju. Ta se mora upirati rutinerstvu, sicer ga učna praksa kaj hitro ukalupi. Če mu uspe zbuditi interes za

svoj predmet, je s tem opravil že več kot polovico dela. Jezikovni in literarni problemi bodo dijake zanimali tudi še potem, ko jih ne bo vzgajal več učitelj, ampak življenje samo. Naša napaka je v tem, da preveč upoštevamo en sam izvor znanja, tj. šolske vire znanja, premalo pa izvenšolske (tv, radio, tisk). Mladega človeka formira zelo veliko vplivov, med katerimi predstavlja šola majhen delež. Resnično deluje na učence veliko »kulturnih« vplivov in šola jih ne more preprečiti. Lahko pa bi bolj izvirno zbujala interese učencev. Zato menim, da sodi v šolo, posebno k pouku slovenskega jezika, čimveč sočasne literarne in jezikovne problematike. Opreti pa se je treba na pravilno izhodišče. Če učitelj ne ve, kako naj dela, ustvarjalnosti ne more prenesti na učence (ker je sam nima). Mladi nam radi oponašajo, da ne upoštevamo njihovega mnenja, oz. da jim ne damo priložnosti, da bi ga sploh izrazili. Zahtevamo reprodukcijo razlage, ponovitev povedanih dejstev. Res bi morali bolj upoštevati mladostnikovo potrebo po svobodnem izpovedovanju njegovih stališč. Pred seboj imamo zelo odrasle »otroke«, ki takrat, ko nas ni med njimi, veliko razpravljajo in ki znajo vneto zagovarjati svoje stališče. Kritično motrijo starejšo generacijo (starše, učitelje, borce), imajo svoje mnenje o umetnosti (od besedne do filmske), o odnosih med spoloma itd. Tega mnenja, naj bo kritično ali nekritično, samostojno ali prevzeto, kot učitelji materinščine ne poznamo dovolj. Ali ne damo priložnosti, da bi ga učenci povedali, ali pa ga avtoritativno zavračamo kot nezrelo in zmotno. Živimo v nesmiselnem strahu pred učnim načrtom, ki nam je navrgel polno učne vsebine, in mislimo, da ju moramo obdelati po črki. Smoter pouka pa smo upregledali. Ali je mogoče »bogatiti učenčevo osebnost in razvijati v njem čut za lepoto in skladnost«, če mu ne damo priložnosti, da bi izrazil svoje mišljenje?

V predmetu materinščine vidim protiutež in dopolnilo delavnici. Psihološko je popolnoma razumljivo in nujno, da je delavnica učence prevzela. Njihova poklicna motivacija je bila taka, da so se odločili zanjo. Delavnica jih razgibava, zaposli jih miselno in fizično. Čustvena komponenta pa mora najti dopolnilo zunaj delavnice ali delovnega kabineta. Če tega dopolnila v šoli sploh ne najde, si ga bo mlad človek zagotovo poiskal drugod, in sicer zato, ker ga potrebuje, saj je ČLOVEK. To dopolnilo bo zanj film, »detektivski, pustolovski roman, Antena, Stop«, vsebina kioskov ipd., ker je res malo verjetno, da bo sam od sebe izbral kvalitetno obliko duševnega razvedrila. Sledil bo večini in to večino ničkolikokrat pomnožil še s seboj. Nekoč, in to kaj kmalu, bo na delovnem mestu ustvarjal (ne)kulturno ozračje. Potrošnik, kakršen je, bo slabo skrbel za »družbeno, politično, gospodarsko in kulturno dejavnost v svojem okolju« (smoter pouka sl. j.). Na duhovni ravnini bo ostal mrtev proizvajalec, s sebi enakimi pa bo določal usodo narodove kulture.

Pouk slovenskega jezika je take narave, da mora računati tudi s čustvenimi potrebami učencev. Naš predmet ne pripomore le k razumski rasti mladega človeka, ampak mora zbuhati tudi emocionalne tokove. Na to pa, se mi zdi, učitelj v srednji šoli ne misli dovolj. V osnovni šoli se spušča slavist v analizo literarnega dela s tako metodo, da aktivira učenca, upoštevajoč predvsem njegovo kritičnost in željo po samoniklem zapažanju. Učitelj postaja vedno bolj samo še koordinator mišljenj in ne avtoriteta, na katero ni priziva. Na otroka gleda tudi s psihološkega zornega kota. Tega najbrž na šoli druge stopnje naenkrat ni več

(sama na tej stopnji šole nisem poučevala, a razgovor z dijaki in s kolegi ter rezultati dela na šolah mi to misel vsiljujejo). Spremenil se je tudi odnos učitelja do učenca. Ta sprememba je bila brez vsakega prehoda. Od sproščujoče oblike sožitja do katedrske nepristopnosti je velika razdalja. Naj jo ponazorim primer: slavist v osnovni šoli počasi nalaga plasti znanja drugo ob drugo, materialno načelo mu je važno le toliko, da lahko uresniči emocionalno in funkcionalno. Neštetokrat opozori učenca, da bo veliko zanimivega zvedel še v srednji šoli. Na srednjo šolo ga opozarja kot na šolo, ki bo, razumljivo, povečala njegovo materialno znanje. Slavist na srednji šoli pa ostaja brez zadostnega posluha ravno za emocionalno in funkcionalno načelo učenja, ob materialni snovi pa učencu očita, da bi se to in to moral naučiti že v osnovni šoli. Učitelj na novo razlaga stvari, kot da bi bile učencem res popolnoma neznane, ob tem pa se začneta učitelj in učenec emocionalno drug od drugega oddaljevati, dokler učenec čustveno ne odkloni tudi predmeta, ki ga učitelj poučuje. Če pomislimo še na to, da je pouk na šoli druge stopnje ostal brez prave motivacije in da pridno ocenjujemo učenčev neznanje, nam lahko postane jasno, zakaj učenec v predmetu slovenskega jezika ne vidi nič privlačnega in koristnega. Čim pa človek neko stvar zavrne čustveno in razumsko, je zanj več ni.

Učitelj se mora na poklicni šoli prilagajati tudi strukturi stroke, za katero so se učenci odločili. Med mehaniki, zidarji ali pleskarji, kjer so v razredu večinoma ali zgolj fantje, mora upoštevati dvoje: naravo dela v določeni stroki in emocionalno sfero, pogojeno s spolom. Dvomim, da bi mogli kovinarje navdušiti za naš predmet na isti način kot pletilje. Učitelj materinščine ima na poklicni šoli težje delo kot njegov kolega na kakih drugih šoli, zato pa nič manjšo odgovornost. Uči in vzgaja bodočega proizvajalca, tj. večinski sloj naroda. Od njegovega dela je zelo odvisna kulturna osveščenost jutrišnjega kvalificiranega delavca. Res je, da ne izobrazuje in ne vzgaja na poklicni šoli le slavist.

Pouk slovenskega jezika zajema na poklicni šoli v svoje območje tudi estetsko vzgojo — glasbeno, likovno in besedno umetnost. Učence je torej nujno treba pripraviti do tega, da bodo začeli brati dobre knjige. Samo kako? . . .

Učenčev odnos do knjige je približno tak, kakršna je vsa njegova emocionalna in racionalna naravnost do našega predmeta sploh. Menim, da obvezno branje ne more biti niti izhod v sili, kaj šele uspešna pot k literarnoestetski vzgoji. Términ obvezno branje bi moral biti zoprni tudi učitelju, ne samo učencem. Le-tem je odveč predvsem način dela, pri katerem učitelj v zvezi z domačim branjem vztraja. Branju sledi obvezno domače pisanje, do pike enako iz roda v rod. Za obravnavo domačega branja so nam praktiki posredovali nekaj oblik dela, to pa je tudi vse, kar imamo Slovenci o tej tematiki napisanega. Manjka nam sodobna metodika pouka materinščine. To se nam otepa tudi na področju literarnoestetske vzgoje. Domače branje je zahteva učnega načrta, metodični postopek obravnavanja pa je prepuščen učiteljevi ustvarjalnosti. Kar delamo narobe, je to, da vztrajamo pri nekih obrazcih, ki smo jih kot napotek mogli kdaj prebrati v strokovnem časopisju, namesto da bi nam služili predvsem kot sugestija. Povedati želim, da so osnovne šole pri obravnavi domačega čtiva precej dalj od gole navedbe vsebine ali pavšalne označitve oseb. Težišče obravnave ima obliko pogovora o knjigi, skupinskega obravnavanja tematike in obliko seminarske ob-

delave (do tako zanikrnega primera učiteljevega dela, da prinese učenec 6. r. v knjižnico ciklostilno razmnožena vprašanja: avtor; naslov knjige; kraj in čas dogajanja; tvoje mnenje o knjigi; izbere knjigo in v četrt ure odgovori na vsa vprašanja, prebere pa niti treh strani, zatrjujoč, da bo list v šoli samo oddal in dobil primerno oceno).

Knjige domačega branja so sestavni del estetske vzgoje. Če pa je knjiga element vzgoje, jo je treba s tega stališča tudi obravnavati. Zbuditi zanimanje za branje (veliko učencev ne obvlada niti gladkega branja) je možno z nekoliko pedagoške strategije. Učencem poklicne šole ne kaže za domače čtivo določati knjige, ki so jo spoznali že v osnovni šoli. Zanje v nobenem primeru taka knjiga ne more biti več zanimiva. Študijskega poglobljanja v delo učenec na tej stopnji ni sposoben, vsebino pa pozna. Pametneje se je odločiti za knjigo, od katere lahko pričakujemo večji vpliv. Ni rečeno, da bi morala biti to leposlovna knjiga. Lahko se odločimo za poljudnoznanstveno, pa tudi samo za dobro reportažo, ki prikazuje življenje današnjega človeka (socialni problemi, alkoholizem, zdomstvo). Zanimanje za knjigo je možno zbuditi s primernimi biografskimi in potopisnimi deli, z literarnimi in strokovnimi revijami ali s publikacijo, ki je pravkar izšla. Dosti manj pa z delom, ki je mlademu človeku časovno, problemsko in psihološko že popolnoma odmaknjeno. Menim, da ni pametno vztrajati pri tem, da bi morali do določenega roka vsi učenci v razredu prebrati isto knjigo. Učitelj bi se skoraj moral prepričati, ali bodo knjigo res lahko našli. Šolske knjižnice imajo le po malo izvodov iste knjige, zunanje knjižnice ravno tako. Navadno iščejo učenci istih razredov v istem mesecu isto knjigo. Razumljivo, da je večina ne najde in da si mora pomagati, kakor ve in zna. Pomaga si s prepisovanjem.

Če pa bi literarnoestetsko vzgojo oprli bolj na primerno knjigo in ne toliko na določeno knjigo, bi učenci raje brali in bi vedeli tudi marsikaj povedati. Ne mogli bi ostati »brez lastnih misli ob doživetju, ki ga jim je knjiga dala.« Ob grozljivem stanju, ki ga razkriva članek iz PD, in v to stanje tudi rada verjamem, ne vidim možnosti, da bi mogli učence množično in čudežno spreobrniti kar čez noč. Žal smo prišli tako daleč, da smo prisiljeni začeti znova, in to čimbolj individualno, od primera do primera drugače. Ni univerzalnega recepta in zdravila, ki bi mu lahko slepo verjeli. Slavist (in tudi drugi učitelji) se mora razen na svojo stroko spoznati tudi na mladinsko psihologijo. Ta mu toliko le lahko pomaga, da vsaj ve, zakaj je učenec reagiral drugače, kot smo pričakovali.

Primerjalna metoda je pri literarnoestetski vzgoji lahko enako uspešna kot pri jezikovnem pouku, ker bo učencem zanesljivo razvezala jezik. Cankarja lahko dijakom približamo na témo sodobnih hlapcev Jernejev, izluščeno iz reportažnih zapisov (Delo, Tovariš . . .) o socialnih problemih današnjega dne. Dvomim, da bi mlad človek mogel ostati neprizadet ob krivicah, ki se tudi dandanes še lahko godijo, saj je sam za krivico najbolj občutljiv. Iz odlomka o hlapcu Jerneju in ustreznega odlomka iz reportaže ali kakega drugega vira je mogoče paralelno ugotavljati rabo jezikovnih sredstev, »jezik in slog«, kot pravi Nada Matičičeva. Po slogu in jeziku se učenci lahko zgledujejo le, če smo jih uvedli v lingvistično stilistiko in jim pokazali stilno zaznavne in nezaznavne variante sporočila in jih opozorili na namen, ki ga želimo z njimi doseči. Dokler učencem

tega ne pojasnimo, se bodo ob slogu in jeziku zgledovali le tisti, ki jim je jezikovni čut prirojen.

Z vsem navedenim hočem povedati, da moramo pri estetski vzgoji previdno tipati v čustveni svet učencev, da ne bi prehitro zadeli ob njihov razum, ki se na določeni starostni stopnji vsaj navidezno upira čustvom. Sicer nas res »le poslušajo, a nič ne slišijo«.

Med učenci in učitelji pride do zapletov tudi zaradi ocenjevanja. Do težav pri načinu, kakršen je v navadi, mora priti. Učitelj opre zaključno oceno na rezultate šolskih nalog, kontrolnih nalog, na oceno domačega čtiva in na rezultat dveh treh ustnih odgovorov. To je za kritično in čimbolj pravično oceno premalo. Preverjanje znanja in ocenjevanje mora biti sestavni del vsega pouka, ne pa preneseno na konec konferenčnega obdobja. S takim spraševanjem in ocenjevanjem zapravljamo čas, učence pa zavajamo v pasivnost. Preveriti in oceniti znanje je mogoče v kratkih minutah, in to na koncu vsake učne enote posebej. Na ta način dobljene ocene in ocene šolskih nalog ter precente v učenčeve aktivnosti (pri frontalni, skupinski, individualni obliki) morejo služiti kot gradivo za končno oceno, ki v nobenem primeru ne more biti krivična. Učenci hitro spoznajo, da pri našem predmetu ni kampanjskega učenja in tudi ne kampanjskega ocenjevanja. Razumljivo, da moramo vse ocene in zapažanja vpisovati v zasebno beležko, v redovalnico pa sodi samo skupna ocena. Mnogi učitelji na srednji šoli so alergični na priprave. Zdi se jim podcenjevalno osnovnošolske. Pravito zamenjujejo s pripravljenostjo na pouk. To, da se je na pouk treba pripravljati, naj bi vendar vsakdo spoznal. V nekem tv intervjuju je prof. Janez Milčinski rekel: Dalj ko učim, več mi je treba priprav. — V zvezi z našo pripravo je tudi preverjanje in ocenjevanje znanja. Didaktiki razmišljajo, kako bi sprotno preverjanje in ocenjevanje znanja uresničili tudi na visokih šolah, učitelji v osnovnih in srednjih šolah pa še vedno vztrajamo pri okosteneli obliki kampanjskega dela.

Uspešnost našega dela je odvisna od organiziranosti pouka. Učence moti, če ne vedo, kaj bo na vrsti prihodnjo uro, jezikovni pouk ali kaj drugega. Vsebinska razporeditev učnih ur je didaktična nujnost. Če imamo na teden tri ure pouka slovenskega jezika, naj učenci vedo, katera ura v tednu je jezikovna. S to organiziranostjo pouka so vendar v zvezi tudi učbeniki in zakaj naj bi učenci nosili s seboj vsak dan vse?

Tudi na poklicni šoli mora učitelj uporabljati vsa razpoložljiva AV sredstva, ker z njimi lahko racionalizira pouk in aktivira učence. Pouk brez AV pripomočkov more zgledati dandanes kot oranje z voli, v trenutku ko reže sosed s traktorjem že po več brazd hkrati.

Na splošno je v veljavi mnenje, naj učitelj pusti osebne težave pred vrati učilnice. S tem se gotovo vsi strinjamo, težko pa to dosledno uresničujemo. Menim, da učitelj ne bo zgubil niti sence avtoritete, če bo svoje skrbi nesel v razred, samo če zaradi njih ne bo stresal slabe volje nad učenci. Nič pedagoško pregrešnega ni, če učenci vedo, da je učitelj potr ali vesel. (Ni rečeno, da vedo ali da bi morali vedeti za vzrok!) Tak postane zanje dosti bolj človeški. S tem, da je do vseh enako pravičen, najbolje dokazuje, da je osebno zreel človek, pa čeprav mora marsikdaj reči: tega pa ne vem; iz tega bi si težko znal pomagati.

Bilo bi krivično, da bi ves čas upoštevali samo učenca, pozabljali pa na to, da mora imeti svoje pravice tudi učitelj.

V današnji šoli je slavistov voz najteže naložen. V klanec ga mora vleči sam, mnogi ga mu spehajo nazaj na dno. Slavista v zbornici le malokdo še podpre. Najbolj porazno je to, da delovni kolegi nimajo pravega odnosa do našega predmeta, tj. do materinščine same. S pogovornim jezikom najnižje plasti podirajo vse, kar je slavistu ukazano, da mora zgraditi. O jezikovni kulturi naši kolegi morda še niti enkrat v življenju niso razmišljali. Tisti, ki so bili sami deležni slabega pouka materinščine, prav gotovo ne. Za slavista je toliko huje, če sodi med ljudi, ki ne poznajo jezikovne kulture, sam ravnatelj zavoda, ki namesto da bi učitelja slovenskega jezika zaščitil, nalaga ravno njemu še dodatne naloge.

V očeh povprečnega delavca proizvajalca učitelj slovenskega jezika zato ni spoštovan, ker poučuje jezik, ki ga, kot pravimo, že vsak zna. Starši so bili deležni premalo funkcionalnega in emocionalnega načela pouka, zato odklanjajo učenje jezikovne in literarne snovi, ker se jim zdi brez praktične vrednosti. Vseeno je, ali proizvajalec kaj ve o pridevniku ali nič; če hoče, da bo rasel njegov standard, mora znati zaslužiti denar. Nemogoče je čez noč popraviti to, kar je bilo cela desetletja narobe naravnano. Toda vse breme dela pade, hočemo ali nočemo, spet na nas. Učitelj je tisti, ki vzgaja in od katerega je zelo odvisna kulturna raven jutrišnje družbe. Hhrati ima v rokah vse bodoče intelektualce in proizvajalce in kar je zelo zelo važno — bodoče starše. Od le-teh pa je v prvi vrsti odvisna vzgojenost družbe.

Zaradi preobilice dela in zaradi vedno večje odgovornosti postaja učitelj slovenskega jezika močno utrujen. V tem je velika nevarnost za njegovo pedagoško rast. Tega naj se zavedajo vodstva šol in pedagoški svetovalci, ki pri slavistovem delu radi prej opazijo to, kar je slabo, kot pa tisto, kar je dobro. Učitelj potrebuje pri svojem delu vzpodbudo, tako kot jo potrebuje vsak drug človek. Če mora spremljati razvoj znanosti in se v stroki izpopolnjevati, naj njegovo delo družba tudi ceni, sicer ima opravičen občutek, da se trudi zaman.

Človek se ne more napajati sam iz sebe. Sproti mora iskati možnosti za novo rast, naj gre za strokovno poglobljanje ali za splošno razgledanost. Misli, ki so bile na tem mestu povedane, naj nihče ne sprejme kot očit ali prikrit napad na slaviste poklicnih šol. Menim le, da ni prav, če vztrajamo pri tistih oblikah dela, za katere smo sami sprevideli, da ne prinašajo zadostnega uspeha, in če pozabljamo, da je učna snov le sredstvo, ne pa cilj učenja. Cilj je učenčeva aktivnost.

Uporabljena literatura:

Ljubo Bavcon: Pojavi dezorganizacije v sistemu vzgoje in izobraževanja. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., leto 23, št. 2; *Ivo Furlan*: Osnove procesa učenja. Školska knjiga, Zgb. 1969; *Robert Dottrens*: Individualizirani pouk. Lj. 1969; *Ivo Furlan*: Moderna nastava i intenzivnije učenje. Zgb. 1960; *Ostoja Živković*: Objektivno proveravanje uspeha iz srpskohrvatskog jezika. Bgd. 1960; *Nikola Filipović*: Stvaralaštvo u nastavi. Sarajevo 1969; *Vladimir Schmidt*: Visokošolska didaktika, Lj. 1970; *Fran Vatovec*: Retorika ali govornišтво in javno nastopanje. Mb. 1968.

Gregor Kocijan

Ljubljana

SLOVENSKO LEPOSLOVJE NA SRBOHRVAŠKEM JEZIKOVNEM OBMOČJU (1945–1970)

Uvod

Pričujoči sestavek je neke vrste literarnozgodovinska informacija in sistematizirano gradivo o prevajanju in izdajanju slovenskih leposlovnih del na srbohrvaškem jezikovnem območju. Prispeva naj k bolj načrtnemu preučevanju in osvetljevanju tako pomembne tematike, kot je medsebojno spoznavanje literatur posameznih jugoslovanskih narodov. Obenem pa naj bi z opozarjanjem na pojave in zakonitosti spodbudil še živahnješo in zlasti načrtovano prevodno-izdajateljsko dejavnost. Zavedam se, da bi bilo mogoče to temo obravnavati na najrazličnejše načine in da ni vseeno, ali jo obravnavamo z vidika slovenske literature ali pa z vidika jezikovnega območja — v našem primeru srbohrvaškega — ki slovensko literaturo sprejema in seveda izbira in vrednoti v skladu s svojimi merili in pogledi.

V tej prvi, to je informativno-deskriptivni fazi nisem imel namena ugotavljati različnih pobud, ki so narekovale tako ali drugačno pot slovenskega leposlovja med bralce v drugih jugoslovanskih republikah, še manj pa seveda presojudati kakovost prevodov in stopnjo pomembnosti prevajanja slovenske slovstvene ustvarjalnosti v srbohrvaščino; očitno pa je, da se bo tega treba čimprej lotiti.

Prisotnost slovenske literature na srbohrvaškem jezikovnem območju je v tem sestavku omejena samo na knjižne izdaje¹ slovenskih leposlovnih del v srbohrvaškem jeziku; resnica o poznavanju slovenskega slovstva bo torej vidna le delno, in sicer samo tisti del, ki ga je bilo mogoče zaznati na podlagi dovolj razvidnih dejstev (bibliografija!).

Pred nami je obdobje od leta 1945 do 1970. Celotne podobe si seveda ni mogoče ustvariti brez deleža in stanja pred tem časom, toda za naš namen bo verjetno to, kar je pred nami, dovolj; razen tega pa je mogoče trditi, da je obravnavano obdobje tako sklenjena celota, da je skoraj upravičeno obdelati to temo posebej in za zdaj bolj ali manj neodvisno od dogajanja v preteklosti.

Vpogled v gostoto knjižnih izdaj prevodov slovenske literarne besede od 1945 do 1970 nam pove, da so različna obdobja (leta) rojevala zelo pisano količinsko kakovostno podobo in da je na splošno mogoče videti izrazito naraščanje (z večjimi ali manjšimi nihanji) udeležbe slovenskih literarnih del v programih posa-

¹ Prim.: *Slovenska bibliografija*. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, I—XXII. (obdobje od 1945 do 1968), 1948—1972; France Dobrovoljc (L.) *Neka literarno-istoriska i esejistička djela u slovenačkoj književnosti na srpskohrvatskom jeziku*. (II.) *Srpskohrvatski prevodi iz slovenačke književnosti*. V knjigi — Stanko Janež, *Istorija slovenačke književnosti*. Sarajevo 1959, str. 555—570;

Bibliografija prevoda iz oblasti književnosti sa jezika naroda i narodnosti Jugoslavije na jezike naroda i narodnosti Jugoslavije 1945—1970. Jugoslovanski bibliografski institut. Beograd (1972, tipkopis).

Za vso pomoč pri delu in za nasvete se iskreno zahvaljujem Francetu Dobrovoljcu, ravnatelju Slovenske knjižnice v Ljubljani, in Jožetu Mundi, vodji bibliografskega oddelka NUK.

meznih izdajateljev. Vzroke za to moramo prav gotovo iskati v družbenih, kulturnih, gospodarskih, literarnih, prevajalskih in drugih razmerah, ki so od leta do leta vplivale na takšno ali drugačno prevajanje in izdajanje prevodov slovenskih del. Od dveh knjižnih enot v letu 1945 je dokaj hitro naraščalo število do leta 1950/51, nato pa je po enoletnem strmem padcu (1952 le 9 del) v naslednjih desetih letih doseglo letno poprečje približno 25 del oziroma knjižnih enot. Zlasti pa smo lahko prijetno presenečeni ob pogledu na obdobje 1963—1966, ko se je število povzpelo na poprečno skoraj 52 del oziroma knjižnih enot (pozneje se je že spet zmanjšalo). V obdobju 1945—1970 znaša celotno število knjižnih enot približno sedem sto; to gotovo ni malo, čeprav v celotni izdajateljski produkciji na srbohrvaškem jezikovnem območju ne pomeni tako velikega deleža. Razumljivo je, da na podlagi teh števil ni mogoče narediti ne vem kako daljnosežnih sklepov, lahko le trdimo, da je bil nedvomno storjen velik napor, da bi postala slovenska literatura bližja in bolj znana na srbohrvaškem jezikovnem območju.

I. Poezija

Ves povojni čas je bilo največ pozornosti deležno literarno delo *Franceta Prešerna* (1800—1849). Od leta 1949, ko je v Zagrebu izšla samostojna izdaja *Sonetnega venca* (v prevodu Gustava Krkleca), pa do leta 1970 je Prešernova pesem doživela vrsto izdaj (šestnajst)², ki so izšle v različnih središčih. Prešernov pesniški opus je prevajalo nekaj odličnih prevajalcev³, ki so z velikim poslušom za pesnikovo umetniško izpoved prelili verze v srbohrvaščino in tako bralcem, ne večim slovenske besede, dali možnost, da se seznanijo s Prešernovo poezijo. Med izdajami je skoraj polovica tako imenovanih šolskih, ki imajo nekoliko manjši obseg, medtem ko so nekatere preostale predstavile Prešerna domala v celoti.

Med starejšimi pesniki so bile v srbohrvaškem jeziku izdane samostojne knjige pesmi samo še *Antona Aškerca* (1856—1912). Posamezne pesmi drugih slovenskih pesnikov do moderne pa lahko najdemo v antologijah, ki so dokaj celotno predstavile pomembnejše slovenske pesniške dosežke. Med pesniki slovenske moderne je bilo povsem razumljivo prvo mesto odmerjeno *Otonu Župančiču* (1878—1949). Tako kot pri Prešernu je tudi pri Župančiču skoraj polovica vseh izdaj (enajst)⁴ namenjenih šolski mladini. Zlasti izčrpno pa so predstavile Župančičevo pesem zbirke *Odabrane pjesme* (Sarajevo 1954), *Pesme* (Beograd 1961) in *Lirika* (Zagreb 1964). Lahko bi rekli, da je zaradi kar precejšnjega števila izdaj Prešernovih in Župančičevih pesmi njuna prisotnost na knjižnem trgu precej stalna, strnjena, čeprav seveda to ne velja za celotno srbohrvaško jezikovno območje.

Prešernu in Župančiču je bila v preteklosti posvečena dokaj velika pozornost; pogledjmo, kako pa je bilo z drugimi slovenskimi pesniki. *Dragotin Kette* (1876—1899), *Josip Murn* (1879—1901) in *Srečko Kosovel* (1904—1926) so svoj Triptihon

² (Zagreb 1949, Beograd 1950, Cetinje 1954, Sarajevo 1954, Beograd 1957, Sarajevo 1959, 1960, 1961, Beograd 1961, 1962, Sarajevo 1963, Beograd 1966, 1968², 1969, 1970).

³ Prešernove pesmi so največ prevajali: Trifun Djukić, Gustav Krklec, Desanka Maksimović in Milan Račković.

⁴ (Zagreb 1951, Beograd 1953, Sarajevo 1954, Beograd 1958, Sarajevo 1959², Beograd 1961, Sarajevo 1961, Beograd 1963, Sarajevo 1964, Zagreb 1964.)

dobili 1958. leta (Zagreb) in Kosovel šest let pozneje še samostojno zbirko Ekstaza smrti (Novi Sad 1964). Nekaj let po vojni so v Sarajevu in v Zagrebu išle tudi Pjesme palog partizana *Karla Destovnika-Kajuha* (1922—1944).

V petdesetih letih slovenska sodobna poezija na srbohrvaškem jezikovnem območju ni doživljala večje popularnosti, saj je mogoče v tem času opaziti samo eno izdajo zbirke tovrstnih pesmi, in sicer Mozaik (1958) *Janeza Menarta* (1929). Pač pa se zadeve popolnoma spremenijo v šestdesetih letih, ko je domala vsako leto izšla kakšna pesniška zbirka sodobne slovenske pesniške besede. Tako so se zvrstile tele izdaje: Visoki crveni mesec *Daneta Zajca* (1929) (Beograd 1962), Jednorog *Gregorja Strniše* (1930) (Beograd 1963), *Bele zastave Cirila Zlobca* (1925) (Beograd 1964), Čas savesti *Kajetana Koviča* (1931) (Beograd 1965, Vse beži z oblaki in s pticami *Ivana Minattija* (1924) (Beograd—Ljubljana 1966), Poezija *Vladimirja Gajška* (1946) (Novi Sad 1967) in dveh nekoliko starejših pesnikov Sedam ljutih vetrova dolaze *Franceta Filipiča* (1919) (Kruševac 1966) in Strava ter Kukavica i klovn *Edvarda Kocbeka* (1904) (Kruševac, Zagreb 1970). Verjetno bi težko pripisali to prevajalsko intenzivnost kakšni načrtnosti, prej bi rekli, da gre za tesnejše medsebojno seznanjanje mlajše in srednje generacije, ki čuti na obeh straneh željo po temeljitejšem dojetanju sodobnih ustvarjalnih, literarnih tokov in iskanj v svetu poezije. Pri popularizaciji sodobne slovenske poezije na srbohrvaškem jezikovnem območju moramo zelo pomembno mesto pripisati Bagdali iz Kruševca, ki je poleg zbirke že navedenih dveh avtorjev izdala leta 1963 sedem zvezkov pod naslovom Savremena poezija Slovenije in poleg že omenjenih K. Koviča, J. Menarta, I. Minattija, G. Strniše in C. Zlobca predstavila še Lojzeta Krakarja (1926) in Toneta Pavčka (1928).

V vrsti knjižnih izdaj slovenskih pesnikov v srbohrvaških prevodih imajo posebno in dokaj pomembno mesto antologije, ki sicer niso v večji meri posegle po pesniški beri povojnih pesniških generacij, toda dovolj temeljito osvetlile pesništvo starejših rodov. Tako je leta 1950 izšla Antologija slovenačke poezije v Novem Sadu, 1953 pa Izbor iz slovenske lirike v Zagrebu (za šolske potrebe), ki je doživel še dve izdaji (1962 in 1966). Najobsežnejša tovrstna izdaja doslej je Antologija slovenačke poezije (Beograd 1961, I. II.), ki je omogočila, da je »stopila slovenska lirska in epska pesem dokaj zaokroženo in v razmeroma bogatem izboru v srbohrvaški kulturni prostor. Imena pesnikov se vrstijo v njej od Valentina Vodnika do Bogomila Faturja in z njimi vse temeljne oblike in teme naše poezije do leta 1941«. ⁵ Leta 1968 je beograjska Prosveta izdala antologijo slovenske poezije (Antologija slovenačke poezije, uredili Jože Kastelic, Drago Šega in Cene Vipotnik), ki je vključila tudi že poezijo srednje generacije (Peter Levec, Ivan Minatti, Lojze Krakar, Janez Menart, Dane Zajc, Gregor Strniša in Kajetan Kovič), in s tem izmed vseh antoloških izborov najbolj posegla v sodobni čas.

Sodeč po knjižnih izdajah in antoloških izborih lahko sklepamo, da je na srbohrvaškem območju v mnogo večji meri omogočeno spoznavanje s poezijo starejših slovenskih pesniških rodov, medtem ko je sodobna — zlasti mlajši pesniki — nekoliko v ozadju. Seveda pa bi bili močno krivični, če ne bi videli, da je tudi sodobna predstavljena v relativno dokajšnjem obsegu.

⁵ Franc Zdravec, *Antologija »Slovenačka poezija«*. Naša sodobnost 1962, str. 1139.

II. Dramatika

Za seznanjanje s slovensko dramatiko gotovo niso bile toliko odločilne knjižne izdaje, saj je bilo prenekatero delo odigrano na odru, medtem ko knjižne izdaje ni doživelo. Glede na to, da odrskih realizacij slovenskih dramskih del na srbohrvaškem jezikovnem območju nismo upoštevali, marveč smo se omejili samo na izdaje del, bomo dobili veliko bolj približno podobo, kot pa smo jo na področju poezije ali pripovedne proze. Povsem očitno tudi je, da si na ta način ni mogoče ustvariti celotnejšega pogleda na slovensko dramatiko. Hkrati pa je tudi res, da je na podlagi objavljenih prevodov dramskih del v srbohrvaščino mogoče dobiti kar dostojen vpogled v tovrstna slovenska snovanja, saj je prevedeno in izdano lepo število del.

Zelo pogosto izdajanje slovenske dramatike na srbohrvaškem jezikovnem območju je opaziti v letih 1945—1953. Takrat je izšlo petindvajset knjižnih enot s prevodi slovenskih dramskih del. Videti je, da je bil poglavitni namen izdajateljev takle: s popularnimi izdajami dramskih besedil poklicnim in zlasti ljubiteljskim odrom omogočiti, da bi dobili čimveč aktualnih besedil, ki so bila potrebna za kar precejšnjo takratno uprizoritveno dejavnost.

Največ del je bilo tedaj izdanih v Zagrebu (veliko zaslug za to imata Jakša Kušan in Ferdo Delak), nekaj pa jih je izšlo tudi v Beogradu in v drugih središčih. Tako so v navedenem obdobju izšla dela tehle avtorjev: *Vladimira Pavšiča—Mateja Bora* (1913) *Težki časi* (Teški časovi, Split 1945, Beograd 1948) in *Raztrganci* (Odrpanci, Split 1947); *Ivana Cankarja* (1876—1918) *Jakob Ruda* (Zagreb 1946), *Tri drame — Za narodov blagor* (Za dobro naroda), *Hlapci* (Sluge) in *Kralj na Betajnovi* (Kralj Betajnovce, Beograd 1946), *Hlapci* (Beograd 1950, Zagreb 1951), *Drame — Hlapci, Kralj na Betajnovi, Jakob Ruda, Za narodov blagor in Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (Sablazan u šentflorjanskoj dolini, Beograd 1953)⁶; nadalje *F. S. Finžgarja* (1871—1962) *Razvalina življenja* (Razrušeni život, Zagreb 1951), *Antona Ingoliča* (1907), *Zorana Hudalesa* (1907), *Mileta Klopčiča* (1905) *Mati* (Split 1945, Beograd 1951)⁷, *Miška Kranjca* (1908) *Pot do zločina* (Put zločina, Zagreb 1949, Beograd 1950), *Mire Miheličeve* (Pucove) (1912) *Svet brez sovraštva* (Svijet bez mržnje, Zagreb 1951), *Operacija* (Zagreb 1950), *Ogenj in pepel* (Vatra i pepeo, Zagreb in Beograd 1949), *Lojzeta Štandekerja* (1911) in *Zeljeznova-Grüna* *Mladost pod soncem* (Mladost pod suncem, Beograd 1948, 1950 in 1951). Do tako bogatega izdajanja ni prišlo nikoli več. V petdesetih letih sta izšli dve izdaji *Velike puntarije* (*Velika buna*, Beograd 1955, 1957) *Bratka Krefta* (1905) in *Kreature* (priloga k reviji *Pozorišni život*, Beograd 1958), *Igorja Torkarja* (1913) *Pisana žoga* (*Šarena lopta*, Beograd 1958) in ponovno *Borovi Težki časi* (Beograd 1958). V šestdesetih letih pa je več izdaj doživela Cankarjeva dramatika⁸ in po eno izdajo dela sodobnih avtorjev: *Primoža Kozaka* (1929) *Kongres* (Novi Sad 1969), *Dominika Smoleta* (1929) *Antigona* (Zagreb in Novi Sad 1962), *Vitomila Zupana* (1914) *Noč brez oči* (*Noč brez očiju*, Zagreb 1967) in *Janeza Žmavca* (1924) *Podstrešje* (*Potkrovlje*, Zagreb 1967).

(Se bo nadaljevalo)

⁶ K temu je treba dodati nekaj dramatizacij Hlapca Jerneja (Split 1946, Novi Sad 1946, Beograd 1948, Sarajevo 1949 in Beograd 1950).

⁷ Filmski scenarij Cirila Kosmača *Na svoji zemlji* je izšel v srbohrvaščini isto leto kot v slovenščini, to je 1949.

⁸ *Drame* (Za narodov blagor, Kralj na Betajnovi, Hlapci), Beograd 1968; dve šolski izdaji: *Kralj na Betajnovi* (Beograd-Zagreb 1968) in *Za narodov blagor* (Beograd-Zagreb 1968).

Zapiski, ocene in poročila

CELOVITO DELO O JEZIKOVNI KULTURI

Vprašanja jezikovne kulture spadajo med tiste, ki so v zadnjih desetletjih postala osrednje področje interesov pri jezikoslovcih v mnogih deželah.¹ Tako ni naključje, da je posebnim značilnostim teh vprašanj v slovenščini posvetil pozornost v zaključeni knjižni obliki Boris Urbančič.²

Izhodišče avtorjevimi teoretičnim sodbam in podpora pri reševanju praktičnih vprašanj je teorija praške lingvistične šole, ki je bila prvotno jasno formulirana v 30. letih.³ Temelji, postavljeni v tej dobi, so postali splošna last ne le češkega jezikoslovja, ampak so našli svoja tla tudi v drugih slovanških in neslovanških jezikih. Urbančičeva publikacija prča o njihovi plodnosti tudi pri raziskovanju knjižne slovenščine.

Knjiga je razdeljena na 16 poglavij, ki tu v manjši, tam spet v večji medsebojni odvisnosti tvorijo celovito podobo o najvažnejših vprašanjih jezikovne kulture v sodobnih pogojih slovenskega knjižnega jezika. Zaključenost je dana z enotnim pogledom, s katerim se avtor loteva obdelave obsežnega področja jezikovne kulture, z doslednostjo tega pogleda in s širino, ki zajema vse jezikovne ravnine, in se ne ogiba tudi kompliciranim in problematičnim področjem.

V prvih poglavjih se avtor ukvarja s splošnimi vprašanji, ki jih mora razložiti, da bi bilo razumljivo njegovo nadaljnje razpravljanje. Tu gre predvsem za dosledno pojmovanje jezika kot funkcijskega komunikativnega sredstva: jezik pojmuje kot socialni pojav, ki družbi služi za sporazumevanje. Celotna skrb zanj mora biti usmerjena k temu, da bi to svojo nalogo jezik kar najbolje izpolnjeval. Jezik ene nacionalne skupnosti ni enoten, njegovo strukturno podobo tvorijo knjižni jezik in narečja. Tu navaja Urbančič tudi žargone (delovna, socialna narečja), vendar pri njih ne gre za strukturno podobo, temveč za specifičen besedni zaklad, plastno naslonjen na ostalo skupno besedišče in slovnično zgradbo narečij ali pogovornega jezika. Zaradi nerazumevanja različnih vlog na področju sporazumevanja pogosto prihaja do napačnih nazorov o knjižnem jeziku in njegovem značaju. Zato jim avtor posveča posebno pozornost.

Ko osvetli ta najslošnejša vprašanja, prehaja avtor na samo področje jezikovne kul-

ture. Teoretične razlage ponazarjajo primeri, na katerih preverja pravilnost in uporabnost svojega pojmovanja. Prav reševanje konkretnih jezikovnih vprašanj najbolj zanima uporabnike jezika in je zanje tudi najbolj privlačno.

Osrednji pojem je — kot kaže že sam naslov publikacije — jezikovna kultura. Avtor jo najprej pojmuje kot skrb za jezik v širokem pomenu besede, pri tem pa loči različne vrste pristopov k njej: funkcijski, domovinsko nacionalni in puristični. Pravi pomen za negovanje knjižnega jezika ima seveda samo prvi izmed teh treh, purizem pa ima, kot avtor nadalje podrobneje prikazuje, večinoma negativne posledice. Zato bi najbrž bolj ustrezalo govoriti o skrbi za jezik, zvezo »jezikovna kultura« pa pustiti kot termin za znanstveno zastavljeno dejavnost. V pojmovanju praške šole se z jezikovno kulturo razume prav takšno »zaveštno negovanje knjižnega jezika«. Urbančiču gre seveda prav za znanstveno utemeljeno jezikovno kulturo in v naslednjih poglavjih si jo prizadeva ločiti od neznanstvenih predstav in nestrokovnih praktik. Ob tej priložnosti lahko opozorimo na to, da se danes jezikovna kultura pojmuje tudi kot sestavni del jezikoslovja. O tem pričajo dela sovjetskih in poljskih jezikoslovcev.⁴ Na poljskih univerzah je jezikovna kultura v tem pojmovanju že poseben učni predmet.

Strokovna skrb za knjižni jezik, za jezikovno kulturo v pravem pomenu, se kaže v doslednem uveljavljanju funkcijskega pristopa pri vrednotenju jezikovnih sredstev. V poenostavljeni formulaciji bi to pomenilo, da naj se v knjižnem jeziku daje prednost vsemu tistemu, kar omogoča njegovo spoznavno vlogo, odстранjuje pa se vse, kar ji stoji na poti. Funkcijsko ustreznost jezikovnega sredstva dokazuje njegova splošna raba, jezikovni uzus. Boj proti splošno razširjenemu sredstvu je seveda brezuspešen in odvečen. Zgodovina vsake-

¹ Pregled različnih študij o tem je podal A. Jedlička, *Aktuální problémy spisovného jazyka v nových zahraničních pracích*. Slovo a slovesnost, XXXIII, 1972, str. 25–42.

² Boris Urbančič, *O jezikovni kulturi*, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1972, 165 str.

³ *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932.

⁴ Prim. npr. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*. Varšava 1971.

ga jezika ima za takšno jalovo prizadevanje številne primere. Urbančič kaže, da ima ta boj tudi drugačne negativne posledice: vodi k omahovanju v jezikovnem občutku pri uporabnikih jezika, vzbuja pri njih odpor, vzbuja pa tudi dvom o resnosti jezikoslovcem ter podcenjevanje jezikoslovja.

Pri negovanju knjižnega jezika stopata v ospredje njegovi dve važni lastnosti: ustaljenost in enotnost. To sta lastnosti norme knjižnega jezika; pri osvetljevanju le-teh izhaja avtor iz pojmovanja praške šole, predvsem pa iz klasičnega Mathesiusovega pojma »prožne stabilnosti«. To pojmovanje se je izkazalo za zelo plodno in je temelj vseh modernih teorij o knjižnem jeziku. Tu bi bilo gotovo zanimivo uveljaviti tudi druga spoznanja praške šole, nauk o središču in obrobju jezikovnih sredstev, ki jih je formuliral František Daneš. Naziv *ustaljenost* ne pomeni, da mora knjižni jezik ostati nenehno isti, nespremenjen. Predstava o takem jeziku je naravnost v nasprotovanju z njegovim dejanskim značajem socialnega, tj. zgodovinsko spreminjajočega se pojava. Ne glede na to pa je vsakršno statično pojmovanje v nasprotju z znanstvenim dialektičnim mišljenjem. Ustaljenost pomeni v teoriji jezikovne kulture določeno trdnost in stabilnost slovnice in leksikalne norme, ki pravzaprav loči knjižni jezik od svobodnejše norme narečja in pogovornega jezika. Prizadevanje za tako stabilnost ima avtor v mislih, ko kritizira nekatere kodifikacijske predpise Slovenske slovnice in zadnje izdaje Pravopisa iz leta 1962.

Prožna ustaljenost in hkrati enotnost knjižnega jezika je v tem, da najdejo v njem mesto drug poleg drugega različne prvine časovnega razvoja (na skrajni poziciji arhaizmi in neologizmi) kot tudi prvine različnih stilnih področij in plasti, pristavimo pa še različne področne prvine. Ta sestavljenost je nujna, kajti knjižni jezik mora ustrezati vsem zahtevnim potrebam kulturnega naroda. Zastopniki praške šole so to vprašanje nadrobno obdelali in pokazali, da je t. im. variantnost norme knjižnega jezika eden od njegovih važnih znakov.⁵

Vsaka teorija jezikovne kulture operira s pojmom norma in tudi Urbančič se s tem pojmom podrobneje ukvarja. Pri tem avtor v osnovi sprejema definicijo praške šole. Tudi vlogo jezikoslovca pojmuje v skladu s praško šolo. Naloga jezikoslovca je normo odkrivati in jo opisovati. Norme ne postavlja sam, kakor laična javnost včasih misli ali kakor se s strani »poklicanih« včasih dogaja. Subjektivni posegi, posebno v obliki

prepovedovalnih predpisov, delujejo rušilno in vzbujajo upravičen odpor. Naloga jezikoslovca je tudi slediti premikom v normi in odkrivati perspektivo njenega razvoja. Inovacije pa se ne pojmujejo kot nezaželenne prvine ter neprijetne izjeme, temveč kot simptom nadaljnega razvoja. Ugotovi se njihova funkcijska vrednost ter se opozori, ali so v skladu s celotnim razvojem sistema ali ne.

Drugi važen pojem, ki ga je v teorijo jezikovne kulture vnesla praška šola, je kodifikacija. Za praško šolo je prav značilno, kakšno pomembnost pripisuje razlikovanju med normo in kodifikacijo ter razjasnitvi odnosov med njima. Tudi Urbančič pojem kodifikacije prevzema, podrobneje pa se z njo ukvarja zlasti pri pravopisnih vprašanjih. Opozarja na nujni razkorak med normo in kodifikacijo ter na to, da je treba kodifikacijo nenehno prirejati razvoju norme. Zdi se nam, da bi na razliko med pojmom lahko avtor še bolj izrazil opozoril tam, kjer govori o stališčih različnih kodifikacijskih priročnikov.

Iz pojmovanja norme ter iz omejitve vloge jezikoslovcem pa izhajajo znanstveno podprta načela jezikovne kulture. Drugi pristopi, kot navaja avtor, se opirajo na subjektivna in čustvena stališča. Ti pristopi imajo seveda v razvoju jezika včasih znaten odmev. Najbolj znan izmed njih je purizem. Zastopniki te smeri vidijo ideal v »čistem« jeziku, ki je brez tujih prvin in primesi. Urbančič loči med samim purizmom ter domovinsko nacionalnim pristopom. Ta, nekakšen zmernejši purizem, je imel svoje opravičilo v preteklosti in v luči takih zgodovinskih okoliščin ga avtor tudi osvetljuje. Majhni narodi, kakršen je slovenski, imajo še posebno tesen in občutljiv odnos do svojega jezika. V svoji zgodovini je doživela slovenščina dolga obdobja pritiskov s strani drugih jezikov in ni imela možnosti živeti kot polno kulturni jezik, ni se razvijala na vseh stilnih področjih. Pritisk tujih jezikov in druge zgodovinske okoliščine so dejansko vodile k določenemu omahovanju jezikovne norme ter k njenemu podiranju. To navsezadnje poznamo tudi iz razvoja drugih slovanskih jezikov, npr. češčine in slovaščine. Glede na to ima prizadevanje po urejanju nedvomno pozitiven značaj. Urbančič to pravilno ocenjuje, opozarja pa na omejeno vlogo takega pristopa pri skrbi za jezik, ter na nevarnost prehajanja v puri-

⁵ A. Jedlička, *Studium současných spisovných jazyku slovanských a problematiku variantnosti normy*. Slovo a slovesnost, XXIX, 1968, str. 113–124.

zem (pravi, da je tak pristop težko vzdrževati v določenih mejah).

Po avtorjevih trditvah je purizem še danes znatno razširjen v široki slovenski javnosti, zlasti v krogih inteligence, tudi učiteljske. Po avtorjevem mnenju so glavni znaki purizma:

1. odklanjanje vsega novega in povečevanje starinskosti,
2. povzdigovanje ljudskega govora kot vzor knjižnemu jeziku,
3. odstranjevanje tujih prvin in preprečevanje prihajanja novih.

Vse te puristične dejavnosti se seveda prepletajo in medsebojno dopolnjujejo. Urbančiču se torej purizem kaže kot nestrokovni pristop k jeziku. Na eni strani ga loči od omenjene obrambne dejavnosti domovinsko nacionalnega značaja (v poljskem jezikoslovju se govori o nacionalnem purizmu), na drugi pa od drugačnih, z znanstvenimi nazori motiviranih posegov (historicizem), ki pa vendarle ne razumejo specifičnosti knjižnega jezika. Urbančič gre svojo pot tudi glede tega, kako kaže na povezanost purizma z idejnimi nazori in političnim stališčem. V kratkem zgodovinskem pregledu prikazuje soodvisnost nastanka purizma s politično situacijo na Slovenskem. Purizem je bil zmeraj izraz idejnega in političnega konzervativizma in nazadnjaštva.

Puristična izhodišča so fiktivna in nevzdržna.⁶ Puristični argumenti seveda ne vzdržijo niti najmanjšega racionalnega sunka in pod njim povsem razpadejo. Odklanjanje novega v jeziku iz strahu, da se ne bi popačil, je prav tako zaman, kot če bi hoteli za zmeraj ustaviti reko ali vrtenje zemlje. Prav to so jezikoslovci praške šole jasno razkrili. Povzdigovanje ljudskega jezika za vzor knjižnemu jeziku izhaja iz nepoznavanja osnovne naloge obeh strukturnih tvorb. Urbančič tudi pravilno opozarja na to, da se ljudskost išče samo v besedju in skladnji. Purizem v ožjem smislu je odklanjanje tujih besed in izmišljanje nadomestil zanje. Nadomestiti vsako tujo besedo z domačo, kot si včasih puristi postavljajo za ideal, je seveda utopija. Ker se nadomeščanja lotevajo pretežno laiki, so nove besede neorganske in pogosto prezrejo jezikovno odvisnost. Za uporabo tujih besed pa še zmeraj velja staro dobro načelo, da jih ne uporabimo tedaj, kadar imamo splošno razširjeno domačo besedo. Uporabljanje tujih besed pa ima tudi svojo stilistično plat. Tuje besede so pogostejše v strokovnem stilu, tu pa še posebej na nekaterih področjih, npr. v medicini, fiziki, matematiki ter

tehničnih strokah. Na to se puristi ne ozirajo. Brskajo tudi za besedami, ki v jeziku živijo že desetletja ali stoletja in pri katerih se je občutek tujega izvora povsem zgubil.

Odpor proti tujim besedam se glede na značne izkušnje od drugod in glede na to, kar trdi avtor, širi bolj med laiki kot med strokovnjaki. Slednjim so tuje besede, termini, nekaj samoumevnega, brez njih ne morejo shajati. Toda tudi sprejete besede za t. im. vsakdanjo rabo niso jeziku v škodo, ampak nasprotno, bogatijo ga. Tuja beseda v jeziku praviloma ne ostane izolirana, ampak se uvrsti v njegov sistem in razširja njegove izrazne možnosti, npr.: *ekonomija, ekonomika, ekonom, ekonomski*. Za jezikoslovce so tuje besede hkrati priča jezikovnega razvoja, dokaz njegovih kulturnih stikov in njegove rasti. Odvzeti vsakemu razvitemu jeziku, torej tudi slovenščini, tuje besede, bi pomenilo izolirati ga od evropskih jezikov, od kulturne skupnosti.

Za slovenske razmere je zlasti občutljivo in komplicirano vprašanje razmerja do srbohrvaščine. Iz geografskih in zgodovinskih pogojev izhaja, da je bil vpliv tega jezika na slovenščino izmed vseh jezikov najmočnejši. Urbančič pravi, da bo vpliv srbohrvaščine iz razumljivih razlogov trajal še nadalje. Če naj bi bil za slovenščino poguben, kot menijo nekateri puristi, bi morale iz tega izhajati tudi politične posledice. Vendar ni tako, saj je očitno, da si je slovenščina skozi ves čas ohranila svojo specifičnost in individualnost. Samo tam, kjer so sprejete besede nepotrebne, je sprejemanje odveč. Puristi se s tako pretanjeno analizo jezikovnih sredstev ne ukvarjajo; da bi proglasili besedo za slabo, jim zadošča že to, da je srbohrvaškega izvora.

V naslednjih poglavjih se Urbančič ustavlja ob nekaterih kriterijih jezikovne pravilnosti, in sicer tistih, s katerimi se doslej operira, ki pa izhajajo iz zmotnih predstav o knjižnem jeziku. To so historicizem, brezizjemnost in logicizem. Pojem historične pravilnosti je sam na sebi dvomljiv. Pripadniki praške šole, predvsem B. Havránek in R. Jakobson, so pokazali na njegovo odvisnost od mladogramatične šole, ki je usmerjala svojo pozornost na študij preteklih etap jezika in ki ni imela razumevanja za sodobni knjižni jezik, katerega je štela za umetno, »nenaravno« in zgodovinsko.

⁶ Nepravilnost purističnih izhodišč je pred štiridesetimi leti prikazal Roman Jakobson, *O dnešnim brisličtvu českém*. V cit. zborniku Spisovná čeština a jazyková kultura.

sko napačno tvorbo. Od tod je privrelo tudi prizadevanje, da bi se določena etapa v razvoju jezika prikazala kot vzor (v češčini se je govorilo o »zlati dobi«). Težava je le v tem, da jo vsak avtor išče drugje. F. Levstik si je prizadeval slovenščino približati cerkveni slovanščini. Škrabec je iskal vzor v jeziku 16. stoletja. Vztrajanje na zgodovinskih oblikah povzroča, da se knjižni jezik umetno arhaizira ter oddaljuje od vsakdanjega jezika. Urbančič to dokumentira z veliko primeri z vseh področij. Spopad jezikoslovcev, ki so se zavzemali za historično pravilnost, z zagovorniki nove funkcij-sko-strukturne smeri, je bil ravno v ospredju znanega spora v 30. letih na Češkem.

Brezizjemnost, v češkem jezikoslovju imenovano tudi premočrna pravilnost, smo omenili že v zvezi s historičnim kriterijem. Tretje načelo, logicizem, se med načeli jezikovne pravilnosti navadno ne omenja posebej. Še zdaj je med laiki razširjeno mnenje, da je jezik mogoče urejati po načelih formalne logike. Avtor to prikazuje ob očitkih proti razširjenim frazam *vsakemu svoje in pazi na vlak*. Jezik se seveda ne ravna po formalni logiki in početje popravljalcev je pač smešno.

Vprašanje mode v jeziku spada že med posebno vprašanja jezikovne kulture. Doslej ni bilo do podrobnosti obdelano in avtorju gre zasluga, da mu je posvetil posebno pozornost in ga natančneje obdelal. Od njegovih primerov omenimo razširjenost prislova *moč* na račun *mogoče*, uporabo predloga *mimo* v pomenu *poleg*, *zraven*, priljubljenost besede *prostor* v najrazličnejših zvezah. Modne besede niso jezikovna na-

paka, so le slogovna okornost, pomanjkljivost. Večjo pozornost kot leksikalnim pojavom je avtor v tej zvezi posvetil širjenju pluskvamperfekta v slovenščini. Avtor ugotavlja, da je predpretekli čas v slovenščini semantično-stilistična kategorija in da imajo na njeno večjo pogostnost v današnjem jeziku vpliv tudi puristične predstave, češ da bi bila slovenščina z izgubo te kategorije osiromašena. Na primerih avtor dokazuje, da se dajo predpretekli časovni odnosi čisto dobro izraziti z vidskimi in leksikalnimi sredstvi.

Tudi v pravopisni kodifikaciji je treba uveljaviti funkcijski vidik, pri reševanju posameznih vprašanj pa je treba ravnati previdno in občutljivo. Tako je ravnal avtor pri reševanju starega problema v slovenskem pravopisu, pisave tipa *bralec* — *bravec*.⁷ Pokazal je, kako je ta zadeva zapletena in kakšno reševanje zahteva.

Bralcu se bo zdel avtorjev način podajanja morda tu in tam polemichen. Treba pa je imeti pred očmi, da so se načela znanstvene jezikovne kulture skoraj povsod uveljavila edino v boju z jezikovnimi predsodki ter s trdovratno zakoreninjenimi nestrokovnimi in zmotnimi nazori. Urbančičeva knjiga je dragocen prispevek k oblikovanju strokovno zasnovane jezikovne kulture, je zelo potrebna informacija za najširšo javnost in pomembna potrditev stališč praške jezikoslovne šole v razmerah slovenskega knjižnega jezika.

Piemy sl Hauser

Filozofska fakulteta v Ljubljani

(Iz češčine prevedel Tomo Korošec)

KREFTOV ČLOVEK MRTVAŠKIH LOBANJ

To je po vrsti tretja izdaja romana *Človek mrtvaških lobanj*.^{*} »V romanu gre — po avtorjevih besedah — predvsem za izpoved mladega človeka, ki izhaja iz izkušenj in spoznanj svojega časa in razmer, kakršne so pač bile in kakor jih je videl iz svojega zornega kota.« (Epilog, str. 502).

Temu dodajmo, da je roman obenem protest, obtožba takratne in sleherne nazadnjaške družbe ter boj za novo na usodni zgodovinski prelomnici, ko se je podiral ti-sočetni od cerkve in absolutistične države vzdrževani družbeni red. Roman je kronika generacije, ki je na eksponiranem ozemlju ob severovzhodni slovenski narodnostni meji spoznala, da kljub brezskrbnemu na-

cionalnemu drnjohanju v našem nacionalnem središču potekajo zadnja desetletja slovenskemu narodnemu življenju, če bi v odločilnem spopadu imperialističnih sil v prvi svetovni vojni zmagale centralne sile. Danes, ko je minilo več kot pol stoletja od tistih časov, lahko mirno trdimo: Avstrija in Nemčija sta si v primeru zmage, o kateri sta bili trdno prepričani, nameravali urediti slovensko ozemlje za svoj »most na Jadran« in za »Drang nach Osten«. Odločna

⁷ Podrobneje ga je osvetlil B. Urbančič že pred leti v študiji *Problem »bravca«*. Ponatis iz Slavistične revije. Ljubljana 1963.

* Bratko Kreft, *Človek mrtvaških lobanj*. Izbrano delo I. Založba Obzorja, Maribor 1971.

Maistrova gesta je takrat rešila slovensko zemljo z mesti Maribor, Ptuj in Celje, s tem pa je bil rešen tudi obstoj slovenskega naroda.

Roman nam podaja zgodbo rasti in izgrajevanja osebnosti Leona Vuka od otroštva do »zrelostnega izpita«. Roman je podoba življenja na podeželju v Slovenskih goricah ter v provincialnem mestecu ob slovenski severni meji. Tu podoživljamo tri faze v razvoju dogodkov: čas pred prvo svetovno vojno, vojna leta in prva leta po vojni, v novi državi.

Današnji človek si težko predstavlja, da je pred nekaj več kot pol stoletja, pod varstvom dvoglavega cesarskega orla čas mlinčil človeške, predvsem otroške duše s sijajem telovskih procesij, pri katerih se je duhovska in svetna oblast opajala s kadilom, z zvonovi in zvončki, z banderami in s poslušanjem holzchakermarša, da so se stiske preprostega človeka zdravile z imenitnim velikonočnim streljanjem iz možnarjev, da so botrine, svatovščine in sedmine bile za prenekaterega človeka edina priložnost, da se je do sitega najedel, morda le nekajkrat v bednem življenju. Težko je danes, v času socializma in demokracije razumeti, da je bil takrat najvišji »socialni« zakon, da si dal bogu, kar je božjega in cesarju, kar je cesarjevega, tebe, reveža, pa ni nikdo vprašal, ali je tebi ostalo, kar je tvoje. Danes, ko je naš jezik enakopraven z vsemi kulturnimi jeziki sveta, so že mnogi pozabili, da so te takratne oblasti slišale in uslišale le, če si govoril »drugi žezelni jezik«. Vseповsod je bila beda, zaostalost. To je bila Avstro-Ogrska pod vladanjem »Njegovega Apostolskega Veličanstva Franca Jožefa I., cesarja avstrijskega, kralja ogrskega, češkega, hrvaškega, galicijskega in lodomerijskega, nadvojvoda avstrijskega, vojvoda srbskega, kranjskega, štajerskega, koroškega itd.«

»Red in mir« te države je zmotila vojna, ki je prišla nepričakovano, po besedah vojnih hujskačev zaradi »srbskega zločinstva« in proti volji »dobrega cesarja«. V vojni je zacvetelo ovađuštvo, polnili so se zaporj, vrstile so se justifikacije, marškompanije so z muziko odhajale na fronto, v daljnji Galiciji in v Srbiji so umirali naši možje »für Kaiser und Vaterland«, vojne vdove so se borile za svoj in svojih otrok obstanek. Kolikor dlje je vojna trajala, toliko občutnejše so bile njene posledice. Glad in obup sta zavladala po mestih in vaseh, popustilo je vse, kar je pozitivnega v človeški družbi. Nastopilo je krvavo kurentovanje, v te-

meljih se je zamajala državna stavba, ki je slonela na samoglasniškem akordu AEIOU (Austria erit in orbe ultima). V črno noč tistega časa so odjeknili glasovi o oktobrski revoluciji. V avstro-ogrski armadi so se začeli upori na fronti in v zaledju, kri slovenskih proletarcev je bila prelita v Judenburgu, Radgoni... Uporne Slovence, Hrvate, Bosance... je režim mislil pomiriti z »manjšinsko deklaracijo« in »jugoslovansko državo pod žezlom habsburške dinastije«.

Prišla je jesen 1918. Srbska vojska, ki je po avstrijskih računih ni bilo več, je prebila fronto v Makedoniji. S tem se je začel splošen umik na vseh frontah. Avstro-Ogrska se je zrušila, cesar je pobeignil, avstrijski primitivizem je bil šokiran. Da uporni narodi preženo cesarja, potomca Rudolfa Habsburškega, kaj takega ni bilo nikoli slišati. Avstrijskemu purgarju se je zdelo, da sanja.

Po razsulu Avstro-Ogrske so se dogodki bliskovito vrstili: ustanovitev Narodnega vijeća v Zagrebu in države SHS, brez habsburškega žezla, zedinjenje s kraljevino Srbijo, prekipevajoče navdušenje pri mladini, boj za Koroško in reševanje slovenskega ozemlja na Štajerskem, pri čemer je pesnik in vojak Rudolf Maister pokazal izredno vojaško nadarjenost in nacionalno odločnost.

Ker so prevrat usmerjali, poleg resnično domoljubnih in dobromiselnih mož tudi »kaisertroue« avstrijski ljudje slovenskega rodu, so se samo na vrhu družbene strukture deloma zamenjali odločujoči faktorji, na dnu pa je ostalo vse pri starem. Kmet, ki je stoletja nosil težko breme družbene zgradbe, je bil tudi v novi državi prepričan sam sebi, gospodarsko je napredoval le za mikrokorak. Najveća pridobitev je bila v tem, da nacionalno ni bil več direktno ogrožen. Slovenske šole in slovenski uradi so gotovo veliko pomenili. Socialnemu napredku pa se je država krčevito upirala. Proti novim idejam, ki so prihajale tudi k nam kot odmev na Oktobrsko revolucijo, se je borila z Obznanom.

V takih okoliščinah se je razvijala in živela generacija, ki je nekako ob začetku prve svetovne vojne stopila v srednjo šolo. Živela je s temi vnanjimi dogodki, obenem pa se je bojevala s svojimi problemi, s problemi doraščajočega človeka. In kakor so vrhovi družbe prepustili usodi kmeta, tako so svojo pomoč odtegnili tudi mladini. Slovenski dijak tistih let, če je bil s kmetov, je bil v avstrijskih srednjih šolah trikratno diskriminiran. Njegov najveći greh je bil

to, da je bil Slovenec, ein windischer Student. S tem je motil »musterhafte Harmonie« med sošolci nemške narodnosti. Drugič je bil kmečki, kar je dražilo malomeščansko napihnjenost »boljše družbe«, ki se je izživljala v zaničevanju kmeta. In tretjič, praviloma je z obleko, uglajenostjo in socialno veljavo močno zaostajal za gospodskimi sošolci. In kdo od vzgojiteljev mu je v stiski pomagal? Tej nacionalno in socialno diskriminirani mladini so se z razumevanjem in ljubeznijo posvetili le redki vzgojitelji, ki jim je bila skrb za slovenstvo resna življenjska naloga. V jugoslovanski šoli je bila situacija precej boljša, saj so odpadli pogoji za nacionalno diskriminacijo, ostali pa so socialni pogoji. In tudi poglobitveni smoter vzgoje je ostal: iz mladostnika vzgojiti pokornega državljanca.

Iz takih nacionalnih, socialnih in idejnih osnov je nastal roman Človek mrtvaških lobanj. Ker se ukvarja z globoko človeško, kulturno in pedagoško problematiko, je danes, kljub drugačnim, veliko boljšim razmeram še vedno nadvse aktualen. Mislim, da bi tudi danes moral vsak politik, vsak pedagog in javni delavec pazljivo prebrati ta roman in se zamisliti nad njegovo vsebino, preden začne s svojim poklicnim delom. Morda bi se iz njega naučil več kakor iz ne vem kako dolgih in učenih teoretičnih razprav.

Ob tretji izdaji je avtor dodal romanu temperamentno pisan epilog. Taka beseda se v današnjih časih mehkega oportunitizma redko ali pa sploh ne sliši.

Janko Jurančič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ DNEVNIKA GLEDALIŠKEGA LEKTORJA *

Ko sem po vojni obiskoval nižjo gimnazijo na Jesenicah, je v višjih razredih poučeval slovenščino mladi Mirko Mahnič. Spominjam se, kako intimno, razumljivo so njegovi dijaki deklamirali na javni proslavi Sonetni venec. Od takrat mi je v spomin vtisnjena tudi predstava Linhartove veseligrice, še zdaj vidim Matička (drugih oseb ne vidim več) — igral ga je Mirko Mahnič. Menda je sam tudi režiral. Predstavo sem videl na Koroški Beli: vidim, kako Mirko-Matiček obvlada ves oder, pride tudi prav pred gledalce, tako da je mali oder velik.

Profesor, režiser, igralec.

Dvajset let je glavni poklic Mirka Mahniča — gledališki lektor, lektor v ljubljanski Drami. Sicer je tudi učiteljeval (na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo), režiral, pisal, prevajal, prirejal, raziskoval (delo v gledališkem muzeju), ali glavno je pa le prisostvovanje skušnjam in predstavam v Drami, jezikovno svetovanje režiserjem in igralcem. Usodne vezanosti na lektorstvo v Drami jaz ne bi opazil in omenjal, če ne bi bila knjiga (dnevnik) Mirka Mahniča Upanje v precejšnji meri osebna, izpovedna.

Mirko Mahnič piše tudi drugače. Leta 1959 je v Knjižnici Mestnega gledališča izšla njegova Živa slovenščina, ki je sistematično delo, nekaj učbenik za igralško akademijo. Trdno je oprto na jezikoslovno znanost, hkrati pa želi biti bolj ljudno, vnemajoče, živahno, kot je jezikov-

slovje, pri čemer se zaveda potrebnosti estetike. (»Zadnji čas je že, da se po slovniciarjih oglasijo še muziki in estetici slovenske besede.«)

V primerjavi z Živo slovenščino je Upanje seveda veliko manj sistematično in bolj svobodnjaško, literarno delo, čeprav je glavna snov slej ko prej jezik.

Strokovna snov je dnevniško razmetana, večinoma je kratko, posplošeno oblikovana (kadar avtor graja), redkeje je obravnavana ob konkretnih primerih, tako da je slikovita (kadar avtor občuduje; npr. o pridigarju na Korčuli, stran 170; o deklici s pentljama, stran 80). Knjiga pa ne vsebuje samo ožje stroke, ampak tudi vprašanja režije, igralstva in raznotera vprašanja gledališča, sodobnega gledališča in sodobne družbe. Precejšnja nedoločenost, ki je značilna za Upanje, je seveda povzročilo tudi izpuščanje imen oseb in drugih konkretnih podatkov.

Avtorjev slog pri strokovni snovi pogosto teži v literarnost; to se kaže v številnih, izvrstnih, a prav zaradi številnosti formalističnih metaforah. Razumem pa, da je metaforičnost potrebna, da se izrazi duhovnost režijskih, igalskih, govornih zaved.

Nekaj drugega so odlomki, v katerih prevladuje literarno upodabljanje, ki je nad

* Mirko Mahnič, *Upanje*. Obzorja Maribor 1971. 182 str.

poučnostjo. Konkretni življenjski položaji so predstavljeni tako živo, da bralec lahko občuduje obvladanje jezika, ki avtorju omogoča, da dosega lepe pisateljske učinke. Izpričana je torej ne samo ljubezen do govora, ampak tudi učinkovitost pismenega jezika. Navajam odlomek:

Pa saj to ni mogoče! Neki igralec že ves čas nemarno žveči čikgumi. Mar režiser tega ne opazi? Seveda je opazil. Zagrmel bo. Vsaj pred leti bi bilo tako. Igralec še zmeraj žveči. Zdaj se Stupica odloči. »Poslušaj, kaj pa ti že ves čas žvečiš?« vpraša. Vsi onemijo. Vedo, za koga gre, zato ga ne pogledajo. Gledajo Stupico. Zakričal bo. Toda Stupica skoraj tiho in kakor da se ni nič zgodilo, pravi: »Sem mislil, da sem gluha, ko sem te videl odpirati usta, slišal te pa nisem.«

Dnevnik Mirka Mahniča spominja na *Kocbekovo* dnevopisje. Toda medtem ko Kocbek običajno piše, da izpove čudenje, radost, — pa v Upanju prevladujejo tožbe in stiske (torej obrnjeno, kar pove naslov). Mirko Mahnič izpoveduje idealizem poklica, gorečo zavzetost za govorno kulturo, a filozofski idealizem kakor da ne pomaga iz jame vsakdanjih težav, iz neprijetnega naturalizma življenjskega boja. Konec koncev je vsebina knjige Upanje pesimistična in neizbrana.

Zanimajo nas jezikovna odrska vprašanja, ki jih avtor obdeluje. Zavzema se za govorno in logično razumljivost. Sviri pred razumskostjo; pretira se lahko na primer z logičnimi poudarki in s črtanjem besedila. Boli ga podrejanje jezika-govora v korist zunanjih, vidnih gledaliških učinkov, kot je osvetljava ali pa »šahiranje«, »odrski promet«, kot imenuje režijo gibanja igralcev po odru. Boli ga sodobno namerno pačenje jezika (pisatelj) in govora (izvajalci). »Govoriti pomečkano, pljuvaško, z levo roko, govoriti umazano, surovo, nasilno — to je zdaj v modi.« Zahteva, da se upošteva je-

zikoslovje in knjižne norme. Je proti pogovornim oblikam, navaja npr. »l, n namesto lj, nj, vidu, slišou, cerku«. Skrbi ga izvajanje slovenskega verza (»... pred leti je bila izrečena usodna beseda, da je s stihom treba pomesti, da ga moramo govoriti kot prozo.«) Kritizira igralce, da često krajšajo dolžine in daljšajo zadnji zlog, npr. strahota, žena. Zveneče soglasnike da često izgovarjajo nezveneče. Ponavlja, da je glavna slabost slovenskega gledališča dialog. Glavna razvada igralcev je kričanje. Pojasnjuje, kaj je »govorni način« in kaj je »barva« sporočila, pri čemer se protivi igralčevemu protinaravnemu spreminjanju glasu. Včasih graja igralčeve predolge odmore, kar je zanimivo primerjati s šolo (z branjem, deklamacijo), kjer težko dosegamo odmore. Počasnost govornega tempa. Obžaluje izgubljanje intonacije. Zelo aktualno vprašanje akcentskih dvojnic omenja samo enkrat, in še to neposplošeno (stran 124). Itd.

Škoda da strokovna problematika ni podana bolj urejeno in bolj popolno. Ali pa da ni dosledneje podana s konkretnim gradivom. Mirku Mahniču gradiva, primerov gotovo ne manjka. Prikazovanje, in manj formuliranje, bi najbrž ustrezalo avtorjevi osnovni nagnjenosti.

Knjiga navaja tudi precej izjav o jeziku, med njimi precej lastnih. Posameznih trditvev ne smemo iztrgati, jih predstaviti samostojno, ker so nepopolne in so le skupaj s trditvami na drugih mestih celotna podoba avtorjevega nazora. Med drugim gre za celostnost lepote in razuma v govoru. Na primer lepota: »Moral bi govoriti tako imenitno, da bi gledalci že samo zaradi tega prihajali v gledališče« (stran 159). Razum: »Sodobno občinstvo namreč noče in tudi ne more prislunhiti literarni deklamaciji, ampak samo vseh okraskov očiščeni izjavi in jasnemu dramatičnemu dialogu« (stran 92).

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

UZUS PRI OGOVORU V RUŠČINI

Jezik preučujemo navadno na dveh ravneh: na ravni strukture in na ravni norme. Pri prvi ugotavljamo osnovne, splošne zakonitosti, ki uravnavajo odnose med posameznimi jezikovnimi prvinami, druga pa nam razkriva dogovorjene, predpisane zakonitosti, ki so uzakonjene v normativnih slovnica posameznih jezikov. Za popolno poznavanje kakega jezika pa je potrebno

spoznati tudi zakonitosti, ki tvorijo tretjo raven jezika — raven uzusa ali rabe.

Kaj je uzus, naj pokaže naslednji primer iz ruščine. Ob koncu šolskega leta se naš dijak s šopkom posavlja od profesorja in mu pravi: *Dorogoj tovarišič professor, blagodarju Vam za vsjo!* Čeprav je bil stavek izgovorjen pravilno, je v stavku na ravni nor-

me nekaj napak. Glagol *blagodarit'* zahteva ob sebi tožilnik in ne dajalnik. Torej *blagodarju vas* in ne *blagodarju vam*. Tudi *professor* v ruščini ne pomeni srednješolskega profesorja ampak le visokošolskega. Uporabiti bo treba samostalnik *prepodavatelj'* ali kar *učitel'*.

Če popravimo obe napaki, bomo dobili stavek *Dorogoj tovarišč učitel', blagodarju vas za vsjo!* S tem je sicer zadoščeno vsem pravilom ruske slovnice in vendar tako ne bo rekel nihče, ki zna rusko. Nekaj je še vedno nápak. Gre za sintagmo *tovarišč učitel'*. Ta zveza zveni uradno, če ne celo nekoliko ironično, kar pa v naši situaciji nikakor ne bi smelo biti. Edina oblika, ki bi jo prenesel takšen položaj, je uporaba imena in patronimika (*imja-otčestvo*). Le ta oblika odgovora izraža spoštovanje in hvaležnost, ki naj bi ju čutil dijak v taki situaciji. Tako bi se stavek glasil npr.: *Dorogoj Ivan Ivanovič, blagodarju vas za vsjo!*

Kot vidimo, je na pravilnost uporabe neke jezikovne oblike vplivala situacija, razmerje med tistim, ki govori, in tistim, ki so mu besede namenjene. In to je področje, o katerem nam slovnica ne pove ničesar. To je raven jezika, na kateri veljajo posebni zakoni. Preučevanje zakonitosti, ki urejajo to raven človekovega sporazumevanja, je novo. Nanje je opozoril Eugenio Coseriu v svoji knjigi »Sistema, norma y habla« Montevideo 1952. Po njem se je za to raven jezika uveljavil naziv *uzus* ali *raba*.

O uzusu v ruščini je bilo napisanega že marsikaj (2—9), toda večinoma so ti članki zgolj registracija posameznih pojavov. Le redko se lotijo razlage (2,7,9). Nekateri so namreč še vedno mnenja, da gre v podob-

nih primerih le za vprašanje »stila« (1,4). Tako posamezne odgovore razvrščajo v »pogovorni«, »uradni« ali »nevtralni« stil. Žal pa te oznake ne ustrezajo, saj je npr. uporaba *imja-otčestva* obvezna tako v »nevtralnem« kot v »uradnem« stilu, važno je le, da ima tisti, ki govori, spoštljiv odnos do tistega, ki ga ogovarja. Zadevo je treba preučiti še z druge plati. Pričujoči članek skuša ugotoviti zakonitosti, ki se jim podreja uzus pri ogovoru sobesednikov v ruščini. Pri tem se opira na že objavljeno gradivo (3,4) ter na opazovanje sodobnega pogovornega jezika.

Kakšno obliko za odgovor sobesednika bomo izbrali, je odvisno od odnosa, ki ga imamo do sobesednika v določeni situaciji. Te situacije razdelimo lahko v dve veliki skupini, pač glede na to, ali sobesednika poznamo ali ne.

Če sobesednika ne poznamo, je pri izbiri odgovora treba upoštevati naslednje prvine: spol, razliko v letih, stopnjo te razlike ter odnos do sogovornika.

Spol je lahko moški (*Graždanin, zdes' perehoda net.!*) ali ženski (*Graždanka, vy uronili platok!*). Razlika v letih pokaže, ali je sogovornik starejši (*Tjotja, skol'ko vremeni?*) ali mlajši (*Molodoj čelovek, skledujuščaja ostanovka »Rosija«?*); lahko pa je taka, da je sobesednik veliko starejši (*Babuška, gde zdes' tretij pod'ezd*) ali veliko mlajši (*Da vot, sledujuščij, dočka!*) Odnos do sobesednika je lahko pristen (*Synok, peredaj, požalujsta!*) ali uraden (*Tovarišč, èto ne vaša kniga?*).

Pravilna izbira odgovora je rezultat kombinacij vseh omenjenih prvlin, kot jih kaže razpredelnica.

OGOVOR NEZNANE OSEBE

Oblika	Prvina							
	A	B	C	D	E	F	G	H
1. <i>tovarišč</i>	+	—	○	○	○	○	—	+
2. <i>molodoj čelovek</i>	+	—	—	+	—	—	—	+
3. <i>devuška</i>	—	+	—	+	—	—	—	+
4. <i>mal'čik</i>	+	—	—	+	—	+	+	—
5. <i>devočka</i>	—	+	—	+	—	+	+	—
6. <i>synok</i>	+	—	—	+	—	—	+	—
7. <i>dočka</i>	—	+	—	+	—	—	+	—
8. <i>djadja</i>	+	—	+	—	—	—	+	—
9. <i>tjotja</i>	—	+	—	—	—	—	+	—
10. <i>babuška</i>	—	—	+	—	+	—	+	—
11. <i>deduška</i>	+	—	+	—	+	—	+	—
12. <i>graždanin</i>	+	—	○	○	○	○	—	+
13. <i>graždanka</i>	—	+	○	○	○	○	—	+
14. <i>tovarišč + funkcija</i>	○	○	○	○	○	○	—	+

Legenda:

+ prвина prisotna, — prvine ni, ○ prвина irevalentna;

A moški, B ženska, C starejši, D mlajši, E veliko starejši, F veliko mlajši

G pristen odnos, H uraden odnos.

* Z devuška ogovarjamo tudi starejše osebe, če so v nižjih javnih službah.

Pri sobesedniku, ki ga ne poznamo, je treba upoštevati le naslednje prvine: odnos do sobesednika ter razliko v letih. Odnos je lahko pristen (*Nina, ty uže obedala?*), uraden (*Samsonov, otvečaj urok!*) ali spoštljiv (*Fjodor Petrovič, ja vpolnil zadanie.*).

Sobesednik pa je lahko starejši (*Ilja Iljič, možno k vam?*) ali mlajši (*Vhodi, Vanja, vhodi!*).

Kombinacije, ki določajo pravilno izbiro, so razvidne iz razpredelnice.

OGOVOOR ZNANE OSEBE

Oblika	Prvina				
	A	B	C	D	E
1. osebno ime	+	—	—	—	+
2. <i>imja-otčestvo</i>	+	—	+	+	—
3. <i>tovarišč</i> + priimek	—	+	—	—	—
4. priimek	—*	+	—	○	○
5. <i>otčestvo</i>	+	—	—	+	—

Legenda:

+ prвина prisotna, — prvine ni, ○ prвина irelevantna;

A pristno, B uradno, C spoštljivo, D starejši, E mlajši;

* Včasih uporabljajo priimek tudi pri dobrem znanju, ima pa ta raba ironično šaljiv prizvok.

Posebno skupino glede odgovora znanih oseb tvorijo sorodniki. Izbira odgovora v teh primerih je odvisna od stopnje sorodnosti. Le pri tetah in stricah so situacije, ko zgolj *tjotja* ali *djadja* ne zadostujeta, ko je treba natančneje določiti ogovorjeno osebo, je treba k samostalniku *tjotja* ali *djadja* pristaviti še lastno ime. Prav tako bi kazalo obravnavati tudi hipokoristična imena tako pri osebnih imenih kot pri nazivih za sorodnike. Vendar je ekspresivnost teh besed že zaznamovana v njihovi obliki (*Natašen'ka, papočka, babusja*).

Če primerjamo uzus pri ogovoru v ruščini z ustreznimi oblikami v slovenščini, bomo ugotovili, da se v večini primerov ujema. Slovenci navadno nimajo večjih težav pri obvladovanju te ravni ruščine.

Kljub temu velja opozoriti na nekatere oblike, kjer se ta dva jezika ločita. Razlike lahko razdelimo v tri skupine: take, pri ka-

terih v slovenščini ni ekvivalenta, take, pri katerih ni ustrezne oblike v ruščini, ter take, pri katerih nastane premik v pomenu in rabi, čeprav oba jezika poznata ustrezno obliko. K prvi skupini štejejo oblike *molodoj čelovek* ter *graždanin* in *graždanka*. Prav posebno pa je treba opozoriti na zelo razširjeno obliko *devuška*, s katero v ruščini ogovarjamo neznane ženske, ki so v nižjih javnih službah (prodajalke, natakarice, sprevednice ipd.).

Veliko truda zahteva od Slovencev uporaba za ruščino tako značilne oblike *imja-otčestvo*. Izreden pomen, ki ga Rusi pripisujejo tej obliki izražanja spoštovanja, nedvomno zahteva, da mu posvetimo vso pozornost. Zadeva je toliko bolj zapletena, ker so spričo pogoste rabe in dokaj zapletene glasovne podobe te oblike močno izpostavljene vplivom zakonov ekonomičnosti, ki povzročajo veliko krajšav in z njimi spravljajo nezadostno poučenega tujca v

neprijeten položaj. Čeprav je v iskanju zakonitosti v tej smeri že nekaj storjeno (10), problem še ni rešen.

Drugo skupino, kjer ni ekvivalenta v ruščini, tvorijo oblike »očka«, »mamka«, »mami«, s katerimi ogovarjamo starejše osebe, če v letih ni velika razlika. Ekvivalenta ni tudi za slovenski »gospod« in »gospa« ter »gospodična«.

V tretjo skupino spada uporaba samostalnikov »tovariš« in »tovarišica« s funkcijo, priimkom ali imenom, ki kaže, kako enake ali podobne oblike, ki jih srečujemo v obeh jezikih, pomenijo različno in so povod za interferenco ter nepravilno rabo. Zveza »tovariš« in funkcija izraža v slovenščini spoštovanje, zveza *tovarišč* in funkcija pa le uraden odnos do sobesednika. Pri pouku ruščine je treba upoštevati vsaj najvažnejše razlike v uzusu pri govoru v obeh jezikih. Pri učencih, ki jim je materni jezik slovenščina, je treba posvetiti pozornost predvsem rabi *imja-otčestva* ter razliki med rabo *tovariš* in *tovarišč*.

MOŽNOSTI IN IZKUŠNJE SLOVENISTIČNEGA ŠTUDIJA V ZADRU

Kot članom slovenske narodnokulturne skupnosti in kot slavistom nam ne more biti vseeno, kako v formalnopравниem pogledu in stvarno — v konkretnem vsakdanjem delu — obravnavajo slovenistiko na katedrah v isti državi. Ne more nam biti vseeno, saj je prav od pouka slovenskega jezika in književnosti na jugoslovanskih fakultetah (in na pedagoških akademijah) v veliki meri odvisno, kakšno mesto bodo priznavali slovenščini po šolah v drugih republikah, preko njih pa tudi v širši javnosti.

Spričo tega menim, da nam k znanim načelnim izjavam o smislu in potrebi vzajemnega učenja jugoslovanskih jezikov ni treba dodajati posebnih novih. Tako menim, da lahko brez najmanjše škode obidemo pomisleke te vrste, kakršni so npr. na Slovenskem spet udarili na dan v zvezi s preureditvijo učnega programa za osnovne šole, češ da srbohrvaščina ogroža slovenščino (kar smo pred kratkim lahko brali tudi v nekem dopisu, poslanem naši reviji). Bolj kot polemičen stik s takimi in podobnimi osamelimi mnenji se mi zdi potrebno, da si od časa do časa predočimo, kakšno je stanje slovenistike na fakultetah v državi;

¹ Stepanov, J. S.: *Osnovy jazykoznanija*. Moskva 1966.

² Kostomarov, V. G.: *Russkij rečevoj etiket*. Obraščenijsa, formuly privedstvijsa, proščenijsa, blagodarnosti. Russkij jazyk za rubežom (1967), str. 56—62.

³ *Posobie po razvitiju navykov ustnoj reči dlja inostrancev*. Redaktor O. G. Motovilova. Izdanie 2-oe. Moskva 1967.

⁴ Akišina A. A., Formanovskaja N. J.: *Russkij rečevoj etiket*. Formy obraščenijsa i privlečenijsa vni-manija. Russkij jazyk za rubežom (1969), 4, str. 10—19.

⁵ Vereščagin, E. M.: *Voprosy teorij reči i metodika prepodavanija inostrannyh jazykov*. Moskva 1969.

⁶ Vereščagin, E. M.: *Rol' i mesto stranovedenijsa v praktike prepodavanija russkogo jazyka kak inostrannogo*. Meždunarodnaja konferencija prepodavatelej russkogo jazyka i literatury. Tezisy dokladov i vystuplenij. Moskva 1969.

⁷ Vereščagin, E. M.: *Psihologičeskaja i metodičeskaja karakteristika dvujazyčija (bilingvizma)*. Moskva 1969.

⁸ Vereščagin E. M., Kostomarov V. G.: *Stranovedčeskij aspekt prepodavanija russkogo jazyka inostrancam* (k postanovke voprosa). Russkij jazyk za rubežom (1917), 1, str. 57—63; (z literaturo).

⁹ Bolla K., Pall E. Papp F.: *Kurs sovremennogo russkogo jazyka*. Budimpešta 1968.

¹⁰ Avanesov, R. I.: *Russkoe literaturnoe proiznošenie*. Moskva 1968.

Matej Rode
Gimnazija v Celju

drugače povedano, presodimo razmerje med nujnostmi in možnostmi tega šolskega dela in se hkrati skušamo dokopati do dognanj, ki bi lahko koristno služila njegovemu napredovanju.

Prof. Petrč je na zadnjem slavističnem zboru v Murski Soboti. (16. sept. t. l.) opozoril na resnost položaja slovenistike na fakultetah zunaj Slovenije: za delo, ki je zelo obsežno in potemtakem sila zahtevno, bi bilo potrebno čimveč novih ustreznih moči, teh pa ni nikjer na vidiku, v Zagrebu so npr. razpisali mesto asistenta za slovensko književnost, odziva iz Slovenije, pa ni bilo nikakega; tudi tisti, ki bi želeli na znanstvena mesta, se neradi odločijo za leta zunaj Slovenije; zaradi tamkajšnjih nižjih plač so večinoma obsojeni na materialni deficit in povrh tega je zelo vprašljiva možnost, kdaj se bodo lahko še vrnili v Slovenijo na kolikor toliko primerno mesto (iz raznih razlogov kompetentni ne žele, da bi se trajno namestili zunaj) itd. Tudi v sklepih občnega zbora je bila ocenjena situacija slovenistike zunaj domače republike kot »domala porazna«.

Problem, sodim, je dovolj razviden in nobene potrebe ni, da bi grmadili na tem me-

stu vseobsežno dokazno gradivo. Kajti tudi brez nadrobnega pretresa je njegovo bistvo kakor na dlani, namreč, da šteje kvalificirano* vzdrževanje slovenistike po katedrah v državi med tista pomembna vprašanja, ki zadevajo vso našo kulturnopolitično javnost. Saj je bilo že neštetokrat povedano in zapisano, da preko vzajemnega znanja jezika, v danem primeru slovenskega, pelje najzanesljivejša pot do globljeja in čimbolj odprtega medsebojnega seznanjanja na vseh področjih življenja v skupni državi, tako v kulturi in znanosti kakor v zvrsteh praktične tehnike in poslovnih stikih. Kot tako vprašanje slovenistike na fakultetah v državi ne more biti in ni ozko strokoven in izoliran slavističen problem!

Predalec bi peljalo, če bi hoteli razmišljati o vzrokih prej prikazanega neugodnega stanja slovenistike. Morali bi poleg drugega vprašanja povezati z vse prej ko enostavnim razglabljanjem o preslabi učinkovitosti (ali že o mejah neučinkovitosti) naše sodobne kulturne in znanstvene organizacije.

Omejujem se na najpotrebneje in na najtrdnje, na striktno informacijo o položaju slovenistike na filozofski fakulteti v Zadru zadnji sedmih let (1965-72). Seveda bi bil naslednji prikaz nedopustljivo nepopoln, če ne bi omenili, da so slovenistiko polnopravno uvedli v učni načrt in program takoj po ustanovitvi zavoda (1958). Fakultetna uprava je omogočila pospešeno nabavljanje znanstvene in leposlovne literature, pri čemer si je pridobil posebnih zaslug takratni predavatelj Janez Rotar. Danes je seminarska knjižnica preskrbljena z marsičim, česar kdo od zunaj tam ne bi pričakoval, tudi s precej težko dosegljivo periodično publicistiko (LZ, DS, Zborniki MS, Mo-dra ptica in še kaj).

Glede na manjše število študentov (v primerjavi z Zagrebom) slovenščina ni zastopana s posebno katedro, marveč je vključena v katedrah: za hrvatski (srbski) jezik ter za jugoslovanske književnosti. Slovenski jezik (s seminarjem) so dolžni obiskovati študentje slavistike v drugem letniku, predavanja s seminarjem iz slovenske književnosti pa so obvezna za tretji in četrti letnik. Oboje poslušajo torej vsi študentje, ki želijo dobiti diplomu iz hrvatskega (srbskega) jezika, samo književnost npr. še rusisti. S temi določili je vsklajen izpitni režim: po drugem letniku iz slovenskega jezika, po četrtem letniku, potem ko so prebrali ali vsaj oddali seminarski referat, iz književnosti kot dela diplomskega izpita.

V zadnjih sedmih letih je bilo na fakulteti opravljeno preko 500 izpitov iz slovenščine in sicer v razmerju: tri petine iz jezika in nekaki dve petini iz književnosti (202), približno torej letno nekaj čez 70 izpitov, s tendenco naraščanja v zadnjih dveh letih.

Kot povsod je bila naloga slovenističnega seminarja, oblikovati slušateljevo zanimanje in ga spodbujati k samostojnosti. V zadnjih letih smo pri literarnem seminarju vse bolj uveljavljali metodo nastopanja z referati v tematskem ciklu. Tako npr. je bila serija referatov enega semestra namenjena obravnavi sodobne proze; hoteč si razširiti poglede v živo ustvarjalnost naših dni smo se malo dlje ustavili ob delih A. Hienga, B. Zupančiča, B. Pahorja, A. Rebule, L. Kovačiča in še nekaterih. Posebno omembo zasluži naš seminarski cikel slovenokroatističnih tem. Izhajajoč iz prepricanja, da mora slovenistični seminar obseči specifične teme, ki govorijo o povezanosti te ali one pokrajine s Slovenci (in z njihovo literaturo), smo posvetili celoten semester seminarska dela navedenemu tematskemu študiju. Našeje mo nekatere teh tem: Trubar o Hrvatih, Podoba Varaždina (in Reke) v delu Janeza Trdine, Slovenci v Dalmaciji in o njej (Kaš, Meško in drugi), Kumičić (Đalski) v slovenski kritiki 90-ih let, Marjanovičevi prikazi hrvatske književnosti v LZ, Celestinova hrvatska publicistika, Josip Starč kot literarni informator, Stanko Vraz v slovenski in hrvatski kritiki 90-ih let, Slovenske teme v Spomen-cvijeću 1900 ipd. Tudi izlet, ki smo ga priredili v Slovenijo, je bil podobno ubran: Šenoina slovenica (Karafil s pjesnikova groba, Prijan Lovro) s komentiranjem in z lociranjem.

Na kratko nekaj o objektivnih težavah slovenistike na fakultetah v državi: 1. Nujno je potrebna primerjalna (kontrastivna) slovnica obeh jezikov na akademski ravni. Ta zamuda traja že 50 let. Slovnica torej, ki bi hkrati upoštevala zgodovinski razvoj in sodobno jezikovno strukturo in ki bi omogočala pogled na kajkavščino in čakavščino in bi vsebovala zgodovino knjižnega jezika (slovenskega in srbskohrvatskega). Brez take slovnice je pouk slovenščine močno oviran. Poleg slovnice morda še priročni slovar. 2. Za seminarsko delo manjkajo bibliografije hrvatskih in srbskih slovenic. Ne vem, kdo še lahko samo iz spomina daje slušateljem navodila za vso potrebno literaturo, brez katere ne more

* Kvalificirano: ni dovolj sama strokovnost, važen je prav tako odnos.

biti metodično vodenega seminarja. 3. Študijski sistem, ki je ta čas v veljavi v SR Hrvatski, je skrajno neustrezen. Zasnovan je na obvezni dvopredmetni skupini, s čimer je število izpitov podvojeno. Praktično to pomeni, da v tem sistemu študent pod pritiskom izpitnih rokov malodane ves svoj fakultetni čas »predirja« od izpita do izpita. Kdaj se bo lahko v večni borbi »odpravljaja« izpitov metodično in sistematično uvajal v samostojno in intenzivno delo, ni lahko reči. Študentka npr., ki je pripravila za slovenski seminar vzoren referat o Kovačičevem romanu *Deček in smrt*, je kot slušateljica slavistike in umetnostne zgodovine imela na pisku 23 izpitov, ki bi

jih morala — po predpisih štipenditorjev — končati v štirih letih. Seveda ni treba poudarjati, da tak izpitni sistem nemalo prizadeva tudi eksaminatorja, ki pri izpitu iz literature zahteva čim širše poznavanje prebranih tekstov.

In končno mislim, da ne smem zamolčati enega: Kljub vsem tem in drugim (materialnim) zaprekam so zadarski študentje pokazali pri delu s slovenščino večidel lepo zanimanje in pravo delovno vnemo. Dokaz, da slovenistika študentom na fakultetah v državi ni bila in ni — samo izpitna obveza.

Stefan Barbarič
Ljubljana

ABSOLVENTSKA EKSKURZIJA SLAVISTOV PO TREH NAŠIH REPUBLIKAH

Letošnja ekskurzija absolventov ljubljanske slavistike je potekala od 16. do 25. maja 1972 po smeri, ki jo v turističnem jeziku imenujemo »pot po Jugoslaviji«. Na njej smo spoznali precejšen del BiH, skoraj celo primorsko Hrvatsko in prodrli tudi v notranjost jugovzhodnega dela Črne gore. Na tej poti smo se kolikor mogoče seznanili z ustvarjalnostjo in okoljem delovanja pomembnih avtorjev jugoslovske književnosti (I. Andrić, dubrovniški pisci, P. Petrović Njegoš in drugi) ter s kulturnimi in zgodovinskimi spomeniki v posameznih pokrajinah teh treh republik. Ekskurzijo sta vodila Aleksander Skaza in Vatroslav Kahlenić.

Prvi dan (16. 5.) smo se najprej ustavili v Zagrebu, rojstnem mestu hrv. romantičnega realista Avgusta Šenoa (1838—1881). V svojih številnih delih (romani, novele, feljtoni idr.) je rad posegal v preteklost, slavil svoje rojstno mesto in razkrival socialna nasprotja družbenih slojev, kar pa je omiljeval z romantičnim pristopom do obravnavane snovi. Ob »Kamenitih vratih«, smo videli spomenik Dori, osebi iz njegovega romana *Zlatarjevo zlato* (1871), ki je prvi hrv. roman umetniške vrednosti. Za Slavence pa je simpatična njegova novela *Karanfil s pjesnikova groba* (1878), kjer pripoveduje, kako je spoznal Prešerna in njegove Poezije. Na Kaptolu smo si ogledali za Zagreb značilno katedralo sv. Marka v psevdogotskem stilu iz 19. stol., ki ji osnove segajo že v 12. stol., na Griču pa znamenito župnijsko cerkev sv. Marka iz 14. in 15. stol. s kipi J. Meštrovića in freskami J. Kljakovića. Kaptol in Grič (Grech) sta

stari jedri, iz katerih se je razvilo današnje glavno mesto Hrvatske. Na hitrico smo si ogledali stavbe pomembnih kulturnih ustanov (JAZU, Opere, gledališča, raznih muzejev) in obiskali univerzitetno knjižnico.

Panonska ravnina je privlačevala s svojimi močvirji, polnimi peruniki, poljskih nageljnov, samotnimi štorkljami in ognjenimi zublji iz rafinerij nafte v Sisku ter tipičnimi ravninskimi kmečkimi naselji ob prostranih njivah zelenega žita. Hrastovi gozdovi so nas spomnili hrv. realista Josipa Kozarca (1858—1906) iz Vinkovcev, ki je prizadevno opisoval življenje in ljudi Slavonije. Kdove, če ne bi tudi danes tožil nad njenimi mrtvimi kapitali. Z osušitvijo močvirij bi se dalo pripraviti še veliko plodne zemlje.

Obrnili smo se proti jugu, prečkali Savo in že smo bili v Bosni. *Banja Luka*, središče Bosanske krajine, je živahno mesto ob Vrbasu, a brez karakterističnega jedra, po katerem se kako mesto loči od drugega. Tu pa tam so še vidni sledovi potresa pred nekaj leti, sicer se pa elementi vzhodne civilizacije, ki je tu že opazna, kar zgubljajo med novimi bloki. V mestnem parku je lep spomenik Petru Kočiću (1877—1916), ki se je rodil v Stričiĉih v okolici B. Luke. Na spomeniku so napisane njegove besede: »Ko iskreno in strasno ljubi istino, slobodu i otadžbinu, slobodan je i neustrašiv kao bog, a prezren i gladan kao pas.« V svojih delih (Jazavac pred sudom, idr.) in v političnem udejstvovanju se je boril za pravice malih kmetov in bil zato večkrat zaprt. Nekoliko vstran od mesta so toplice Gornji Šeher, vendar jih zaradi primitivnih naprav

uporabljajo le domačini. S Šahitluka nad Banja Luko, kjer je postavljen borcem NOB Bosanske krajine velik spomenik, smo se (17. 5.) razgledovali po slikoviti okolici B. Luke. Razčlenjeni hribi so porasli z gozdom, vmes pa so raztresena naselja. V daljavi pa smo lahko videli tudi legendarno Kozaro.

Od B. Luke do Jajca pelje cesta po ozki dolini Vrbasa med planinama Manjača in Čermenica, kjer so še vidni ostanki srednjeveških utrd in gradov (Bočac), toda še bolj učinkujajo kot nekakšni naravni kipi osamelih skalnati skladi, ki silijo iz zelenega grmovja. Na Vrbasu je precej zapuščenih mlinov; in čim bolj smo se približevali *Jajcu*, prestolnici zadnjega bosenskega kralja Stjepana Tomaševića, tem bolj smo doživljali tradicionalno Bosno s tropi ovac (ker je bil ravno tržni dan), konjiči z lese-nimi sedli (sahali), pisanimi ljudskimi nošami in značilnimi bosenskimi hišami. Seveda pa je za današnjega Jugoslovana najpomembnejši muzej II. zasedanja AVNOJ. Hočeš ali ne, človeka prevzameta resnost in spoštovanje ob dokumentih, ki so se pisali ob rojstvu naše države. Po ogledu muzeja smo se povzpeli na trdnjavo iz turških časov, Medvid-kulo, nato pa občudovali slap reke Plive, ki pada 20 m globoko v reko Vrbas. Nedaleč od mesta smo opazili celo vasico mlinov in se odpočili pri enem od dveh jezer, ki jih ustvarja reka Pliva.

Pot smo nadaljevali po dolini Vrbasa in Lašve in se ustavili v *Travniku*, kjer smo si ogledali rojstno hišo jugoslovanskega nobelovca Iva Andrića. (Vanjo je vzdana spominska plošča, ki je resnici na ljubo precej zanemarjena — res plošče niso važne, važni so ljudje, a tudi pri odnosu do plošč delujejo ljudje — samo drugi.) Mestu se je častno oddolžil s Travniško kroniko. Danes je mesto prijetno in živahno kot nek-daj ni bilo, o čemer zvezmo iz omenjene knjige. V hribu nad mestom je značilno muslimansko pokopališče, kakršna smo po Bosni videvali tudi drugod. Tod smo lahko opazovali muslimanske hiše z značilnimi oblikami streh in raznem materialu (skril, deske, opeka, pločevina), posebno razporeditvijo oken in izbočenimi gornjimi deli, kar se pa vse vedno bolj izgublja in stavbe postajajo enake hrvatskim in slovenskim. Materialna kultura se uravnava ne glede na narodnost in zemljepisno opredelitev. Posebnosti iz tradicije in pogojenosti okolja so vedno tišje, a tiste, ki ostajajo, so morda prav zato toliko bolj zanimive, ker postavljajo vprašanje, kaj jih ohranja.

Vedno bolj smo se približevali osrčju Bosne in njenemu glavnemu mestu *Sarajevu* (18. 5.). Mesto ima sloves stičišča vzhodne in zahodne civilizacije, kar je na zunaj dobro vidno v menjavanju starejših muslimanskih in novejših srednjeevropskih motivov. Če gledamo na verstvo, ki je v preteklosti izrazito določalo miselnost ljudi, se v mestu prepletajo kar štiri veje, ki so vsaj delno še danes žive: muslimanska, židovska, pravoslavna in katoliška. Ta različnost se kaže tudi na zunaj. Najprej smo si ogledali staro pravoslavno cerkev sv. nadangelov Mihaela in Gavrila z zelo svojsko notranjo arhitekturo, ki je zasnovana že v 6. stol., zunanja podoba pa je iz začetka 18. stol.. V cerkvenem muzeju so najbolj vzbudile našo pozornost dragocene ikone. Od številnih džamij v mestu smo si natančneje ogledali Gazi Husrev-begovo iz 1530. leta, ki jo imajo za najlepši primer muslimanske sakralne arhitekture v BiH; občudovali smo prefinjene ornamente na stenah, na tleh pa bogate ročno vezene preproge. Tudi muzejina, ki je klical vernike k molitvi, nismo zamudili. Ogled Svrzine kuće, domovanja bogatega turškega velikaša, nam je pokazal, da je bila tudi za današnje pojme njihova stanovajska kultura na dokajšnji višini, imeli so prav posrečene kopalnice itd., njihovo življenje je bilo umirjeno in udobno, toda pred očmi moramo imeti vse plasti družbe ali naroda, zato se lahko tu vprašamo, kako so živeli ti sti brezimni, ki so jim taki, katerih imetje občudujemo po muzejih, vladali. Pohajali smo po Baščaršiji, kjer so še živi ostanki stare obrti in na trgu nakupovali spominke. Sarajevo ima toliko bogatih znamenitosti, da lahko vsakdo najde kaj, kar ga pritegne. Nekatere je pritegnil Židovski muzej, ki je zelo poučen in pretresljiv, druge pa Zemaljski muzej, ki ima bogato arheološko, etnološko in naravoslovno zbirko, v botaničnem vrtu so znameniti nagrobni spomeniki (stečki), ki jih največ pripisujejo bogomilom in so nastajali od 12. do 15. stol., preden je prišla Bosna pod Turke.

V Sarajevu je nekaj časa živel največji hrvatski pesnik 19. stoletja S. Strahimir Kranjčević (1865—1908) in urejal književni polmesečnik *Nado*, nekaj časa se je tu zadrževal Petar Kočić, med dvema vojnama pa je tu deloval kritik in urednik levičarske revije *Pregled* Jovan Kršić (1898—1941), ki je navajal bosenske literate k realizmu in socialni tematiki. Vsem trem so v umirjenem okolju postavili doprsne spomenike.

Pot smo nadaljevali (19. 5.) med Čvrnico in Prenjem, po dolini reke Neretve, ki se pogosto zoži v sotesko, kjer se peni reka polna brzic. Nedaleč od Kónjica, kjer se začena umetno jablaniško jezero, nas je prestregla huda nevihta, in nam preprečila, da bi si ogledali najdržnejši kanjon. Ko smo videli še zdaj porušeni most iz filma Bitka na Neretvi, se je dolina začela odpirati in skomine so nam začele delati zoreče češnje ob poti. Ustavili smo se v *Mostarju*, središču Hercegovine, ki slovi kot eno najlepših muslimansko-mediteranskih mest. Mestu daje pečat znameniti kamniti most, ki so ga zgradili Turki namesto lesenega, iz l. 1566. Karadžos-begova džamija, ki smo si jo tudi ogledali, in druge stavbe iz turških časov dajejo v starem delu mesta podobo sklenjene celote. — V Mostarju se je rodil pesnik Aleksa Šantić (1868—1924), tu je tudi večinoma živel. V svojih pesmih se je približeval preprostemu človeku, opeval kmetovo navezanost na zemljo, in v času Avstrije veljal za najbolj popularnega revolucionarnega pesnika. Največ pristne lirike je v njegovi ljubezenski poeziji, od patriotskih pa je najbolj znana pesem *Ostajte ovdje*.

Od vzhodne civilizacije smo se na naši poti poslovlili v *Počitelju*, kjer je na vzpetini nad Neretvo naselje in trdnjava, ki jo je dal zgraditi bosenski ban Tvrtko I. 1383. leta. Tu je bila tudi ladjedelnica. Trdnjava še danes prevzame obiskovalca, saj prvi hip skoraj ne razloči skalnatega sveta od kamnitih stavb.

Ko smo se približali izlivu Neretve v Jadransko morje in po jadranski magistrali hiteli proti Dubrovniku, najlepšemu mestu ob jadranski obali, ki mu je zgodovina namenila srečno vlogo samostojnosti z ustreznim gospodarskim zaledjem in kulturno poglobljenostjo, smo opažali novo kulturno podobo, ki sta jo oblikovala zemljepisna lega, zgodovinsko pa vpliv zahoda, predvsem Benečanov. O vzrokih za menjavanje stilov v umetnosti nam je povedala nekaj besed R. Štefanova, prof. E. Štampar pa nam je predstavil velikega dubrovniškega renesančnega komediografa Marina Držića (okr. 1508—1567), avtorja treh pastirskih in ene pustne igre ter sedmih komedij, v katerih je prikazoval tipe iz različnih družbenih plasti svojega mesta v živem dubrovniškem jeziku. V Dubrovniku se je rodil tudi renesančni pesnik Ivan Gundulić (1589—1638), ki je znan predvsem po pastirski igri *Dubravka* in nedokončanem epu *Osman*. Propad dubrovniškega plemstva (*Dubrovačka trilogija*) in življenja malih ljudi v Dubrov-

niku in njegovi okolici (*Ekvinocij*) je prikazoval v svojih dramah in povestih dubrovniški dramatik novejšega časa Ivo Vojnović (1857—1929).

V mestu sta dobivala motive za svoje pesmi tudi hercegovski zahodnjak Jovan Dučić (1872—1943) in Dragutin Tadijanović (1905).

Celo mesto znotraj obzidja je en sam spomenik preteklosti, ki se je pa moglo ustrezno vključiti v živo utripanje sedanjosti. Dopoldne (20. 5.) smo obiskali Knežev dvor, kjer je bil nekdaj sedež dubrovniške vlade. V stavbi se harmonično prepletajo gotski, renesančni in baročni stil. V njej je zgodovinski muzej, ki prikazuje opremo dubrovniških knezov in portrete osebnosti iz mestne upravne zgodovine. Še bolj nas je pritegnila znanstvena knjižnica, ki ima okrog 10 000 knjig in 19 dragocenih rokopisov, med njimi Palmotićeve, Držičeve in Vojnovičeve. Najstarejša knjiga, ki jo hranijo, je iz 12. stol. in je prepis knjige iz 7. stol. Med številnimi tujimi knjigami smo opazili tudi Enciklopedijo francoskih svobodomislecev. V palači Sponza je bila nekdaj carinarnica in kovnica denarja, sedaj pa je v njej državni arhiv. To je pravzaprav ohranjena razstava iz l. 1959, (ko je tu potekal kongres jugoslovanskih pravnikov), pravnih dokumentov o dubrovniški zgodovini. Lepo zunanjo podobo s čipkastimi ornamenti nad arkadami ima dominikanski samostan iz 14. stol. z mnogimi pomembnimi deli hrvatskih (dubrovačka škola — 16. stol., V. Bukovac, doma s Cavtata) in tujih (Tizian) slikarjev. Njegova cerkev pa slovi po izredni zvočnosti. Malo sredozemske eksotike so nam pričarale pomaranče in limone na drevesih dominikanskega vrta. Popoldne smo se razgubili po mestu. Nekatere je vabila trdnjava Lovrijenac, že večkrat prizorišče Shakespearovega Hamleta, druge starodavna lekarna in frančiškanski samostan, pa akvarij morskih živali, spet tretje obzidje in različne arhitektonske bogate cerkve, od katerih je najbolj opazna baročna cerkev sv. Vlaha.

Naslednji dan (21. 5.) smo posvetili Črni gori, ki nas je vse navdušila. Najprej na fjorde spominjajoči zaliv Boke Kotorske, kjer smo si v Kotoru ogledali še romansko katedralo sv. Tripuna iz 12. stol., nato pa smo se po serpentinasti cesti dvigali v pokrajino pod Lovčonom. Svet je krševnat in kraški, trd za življenje. Za hip smo se ustavili v rojstni vasi velikega črnogorskega pesnika in vladike P. Petrovića Njegoša (1813—1851), v *Njeguših*. V pesnitvi *Gorski*

vijenac je podal celotno podobo črnogorskega življenja v boju za svobodno samostojnost in razkril dušo svojih ljudi. V vasi smo si ogledali tudi spomenik NOB, od daleč pa pesnikov mavzolej na Lovčenu, kjer se je še belil sneg. Snov iz te pokrajine sta zajemala tudi I. Mažuranić (Smrt Smail-age Čengijjića) in S. Matavulj (Iz Crne gore i Primorja, Uskok idr.) Na *Cetincu*, nekdanji prestolnici črnogorske države, je nekdanji kraljevi dvorec spremenjen v muzej (Državni m.) z bogato stanovanjsko opremo od vsepovsod (Kitajska, Rusija, Indonezija, itd.), kot se pač za kralja spodobi. Tu smo si ogledali tudi Njegošev dvorec Biljardo. Naša najjužgovzhodnejša postaja je bila pri turističnem sv. Štefanu.

Še en dan počitka na Lokrumu (22. 5.) in obrnili smo se proti severu (23. 5.). Počili smo v *Makarski* s čudovito plažo in mogočnim masivom Biokova v ozadju, za katerim se je v Vrgovcu rodil pomembni hrv. pesnik Tin Ujević (1891—1955). Čas nas je malce preganjal, zato smo v *Splitu*, rojstnem mestu očeta hrvatske književnosti Marka Marulića, pohiteli samo na Peristil s sfingo. V *Trogiru* smo si ogledali mogočno romansko-gotsko katedralo iz 13. stol. z znamenitim Radovanovim portalom iz 1240. leta.

V *Zadru* smo obiskali filozofsko fakulteto (24. 5.), ki je del zagrebške univerze. Naše profesorje in študente je pozdravil prof. Nikola Ivanišin, ki je poudaril povezanost zadrskega in ljubljanskega oddelka slavistike na obeh fakultetah in sodelovanje ljubljanskih slavistov na njihovi fakulteti (M. Boršnikova, N. Preobraženski, B. Paternu, D. Pirjevec). Prof. E. Štampar jih je seznanil s študijem jugosl. jezikov in literatur na naši fakulteti, Š. Barbarić pa nam je orisal delo zadarske slovenistike. Našel je nekaj seminarskih tem: Vraz v hrv. literaturi, E. Kuminčić v Ljubljanskem Zvonu, O Trdinovem in Celestinovem delovanju med Hrvati (prim. Š. B., Možnosti in izkušnje slovenističnega študija v Zadru. JIS XVIII, 1972/73, 1—2).

Nato smo se razkropili po mestu in ogledovali zgod. znamenitosti, ki jih je vse polno. V isti stavbi kot je FF, je arheološki muzej, bogat s predmeti iz najdišč v okolici mesta. Ogledali smo si cerkev sv. Donata častitljive starosti (zgraj. okrog 805. leta); na še starejši osnovi (7. stol.) je zgrajena cerkev sv. Krševana, ki je bila pozneje nekoliko predelana; mestno katedralo iz 13. stol.; na rimsko preteklost spominja Forum, ki mu domačini pravijo Sunčana poljana, ker je

tam vedno sonce in se prebivalci sončijo na njem še v decembru, kot so pripovedovale zadrske kolegice. Pokazale so nam tudi Trg petih bunara (vodnjakov), kjer je letno gledališče (sicer pa imajo izredno lepo in moderno novo gledališče), nas povedle na glavno mestno ulico (Kalelargo ji pravijo domačini) in nam pripovedovale o študentskih razmerah. O študijskih obveznostih so potožile: »Nerodno je, ker za B-predmete študiramo tri leta, za A pa eno leto.«

V mestu smo videli tudi spomenik Petru Zoraniću (1508—okr. 1569), avtorju prvega hrvatskega romana *Planine*. Tu se je rodil tudi Vladan Desnica (1905—1967), avtor odličnega romana *Proljeće Ivana Galeba*. Zadar in okolico v II. svetovni vojni pa je upodobil v romanu *Zimsko ljetovanje*.

Nedaleč od Zadra je čez morski zaliv imeniten most Masljenica, visok 72 m, pokrajina ob njem pa podobna puščavi. Tega so menda krive beneške sekire. Še malo ob morju in pri Karlobagu smo po cesti preko Velebita zavili na celino. Človeka prevzamejo vedno večje in vse bolj sveže površine zelenja Liške planote in obrobnih hribov, ko je v njem še živ vtis beline ostrega velebitskega kamenja in sinjine morja. Oko se odpočije, ko se tam daleč na obzorju dvigajo iz ravnine zeleni hribi.

Dospeli smo na zadnjo postajo po gostujočih republikah — *Plitvice*. Zvečer smo preživeli izredno lep večer ob domači pesmi in folklori. Zadnji dan (25. 5.) smo občudovali še prelivajoče slapove Plitvičkih jezer, nekateri bolj od daleč, drugi pa ilegalno, ker je bila vstopnina močno zasoljena, nato pa se preko Karlovca bližali Sloveniji.

Belo krajino, deželo mnogih Župančičevih pesmi, je predstavil prof. B. Paternu. V Bosiljevem (še na Hrvatskem) je padel partizanski pesnik in pisatelj Klusov Joža, na to pokrajino je motivno navezana Seliškarjeva partizanska poezija. Ob obisku Župančičeve rojstne hiše v Vinici in spominskega muzeja v njej je o tem našem največjem pesniku radosti nad življenjem povedal nekaj spodbudnih misli.

Z občutki, da smo si postali bližji, tako študentje med seboj kot študentje in profesorji, smo priznavali, da je bilo to popotovanje zelo bogato; in Jugoslavija nam je postala bližja, življenje v drugih področjih naše države pa razumljivejše.

Marija Stanonik
Ljubljana

O POUKU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA NA TEHNIŠKIH ŠOLAH

V 4. št. letošnjega JiS je Stane Grebenc priobčil svoje »pismo« zavodu za šolstvo in v njem skušal kritično ovrednotiti učne načrte za slovenščino na tehniških šolah, kar zadeva pouk literarne teorije in literarne zgodovine. Drugi, po mojem hujši problem, je učenje slovenskega knjižnega jezika na teh šolah.

Predmetnik odmerja slovenščini na tehniških šolah le tri ure na teden (gimnazijam štiri). Obeta pa se celo novo znižanje tedenskih učnih ur slovenščine (na dve uri v tretjih in četrtih razredih). Vse to je slabo, nelogično in močno prispeva k neznanju jezika med absolventi, vendar pa postaja že smešno, da se kar naprej za svojo neučinkovitost opravičujemo s preskopicim predmetnikom. Gotovo pa je res, da zaradi tega na tehniških šolah ne moremo uporabljati jezikovnih učbenikov, ki so napisani za gimnazijo. Učbenika za jezik na tehniških šolah praktično nimamo. Zdaj se uporabljajo vse sorte »učbeniki«: Kopčavarjeva Jezikovna vadnica (ki npr. ne obravnava sintakse zloženega stavka), slovnica štirih avtorjev (ta je zastarela in ni prirejena pedagoškim načelom), Kocbekov in Jagrovec priročnik za vajenske (!) šole in poleg še česa tudi jezikovna skripta, ki jih je izdala dopisna delavska univerza v Ljubljani in ki so pravi strokovni škandal. Toporišičev Slov. knj. jezik 1—4 je iz prej omenjenega vzroka preobširen, se z našim učnim načrtom ne ujema povsem in tudi pedagoško ni docela neoporečen.

Tradicija pouka slovenščine na srednjih šolah je predimenzioniranje morfološke snovi; ta praksa je vplivala tudi na učne načrte vse do današnjih in tudi na učbenike. Zanimarja se sintaksa, to pa povzroča usodno neznanje knjižnega jezika med našimi učenci. Tu močno greši že osnovna šola. (Mimogrede naj povem, da skoraj vsi novinci rabijo oklepaj namesto prečrtavanja napak; ne zavedajo se, da je oklepaj ločilo.) Samo temeljito znanje sintakse prostega in zloženega stavka počasi izbije iz glave misel, da postavljamo vejico in je ne postavljamo zaradi veznikov. Nepoznavanje razgibane strukture stavka povzroča, da strokovno in miselno razvijajoči se učenec sčasoma ne more več jezikovno ustrezno in brezhibno izraziti vsega tistega, kar novega ve, čuti, spoznava. Tako se včasih dogaja, npr. v šolskih nalogah in zlasti pri

preverjanju znanja, da se učenec v prvem letniku lepše in bolj tekoče izraža ko v četrtem. Tako sicer lahko veliko ve, ne zna pa tega, kar ve, izraziti, reproducirati. Učni načrt nam torej naroča naučiti učenca posameznosti in posebnosti besednih vrst, pripravimo ga tudi do tega, da se pravopisnim napakam izogiblje z rabo pravopisnega priročnika, pri sintaksi, ki bi vendarle morala biti sinteza vsega, pa ga puščamo bolj ali manj samega.

Pot od reproduktivnega do aplikativnega znanja je tudi pri jeziku zelo dolga, prekratko odmerjen čas pa učitelju ne dopušča, da bi razloženo jezikovno snov v učencih toliko utrdil, da bi jo le-ti ne samo znali, ampak jo tudi praktično uporabljali. Učenci pazijo na pravilnost jezika samo tedaj, kadar pričakujejo jezikovno oceno, ne pa pri drugih predmetih in celo v raznih kontrolnih in testnih nalogah pri slovenščini ne. To je pač miselnost, vcepljajo pa jim jo s svojim odnosom do jezika učitelji raznih tehničnih predmetov. Veliko grešijo tudi učbeniki, ki se zadovoljujejo le z nekaj vajami na koncu poglavij, ko je vendar jasno, da bi obseg vaj ne smel biti dosti manjši od obsega teoretične snovi. Glasoval bi celo za izdajo priročnika, ki bi vseboval samo jezikovne vaje, torej nekaj podobnega, kot imajo matematiki. Tistemu, ki misli, da nima prav, prav rad pokažem skoraj tristo primerov popolnoma izmalichenih »stavkov«, ki sem si jih bil izpisal iz šolskih nalog. To so naloge učencev, ki so sicer vedeli vse o vrstah in stopnjah odvisnikov ter znali našteti vse veznike, nisem pa utegnil z njimi dovolj dolgo poglabljati in utrjevati sintaktične snovi, pa še tisto malo vaj sem moral sam sproti pripravljati, ker si z učbeniki nisem mogel pomagati. Pri tem se človek oteplje še z metodologijo, saj je tudi na tem področju prepuščen sam sebi. (Morda pa bi bil le že čas, da se tudi pri Slovencih kdo loti pisanja kompletne metodike pouka materinega jezika.)

Večina učiteljev slovenščine, kolikor jih sam poznam, je literarnozgodovinsko »usmerjena«, in torej zelo zaljubljena v našo in tujo književnost. To jih sicer ne odvrta od tega, da ne bi pri obravnavi literarne smeri prišli le do Župančiča ali v najboljšem primeru do leta 1945, brani pa jim, da bi več časa in več intenzivnosti posvetili obravnavi jezika, slovnice. Kolikor to vendarle delajo, skušajo biti čimbolj

»praktični«: jezikovno znanje vcepljajo kar ob bolj ali manj sistematičnih praktičnih vajah, teoretična obravnava jezika je zanje balast (najbrž pa tudi velik bavljav). Taki ljudje seveda vplivajo tudi na učne načrte.

Poseben in za tehniške šole zelo hud problem je strahoten jezik, ki ga pri pouku uporabljajo učitelji — inženirji. To včasih niti dober pogovorni jezik ni več, ampak je prava kuhinjska ljubljansčina. Temu ustrezen je večinoma tudi njihov odnos do knjižnega jezika, ta odnos vsaj posredno vcepljajo tudi učencem, postane pa razumljiv, ko se zavemo, da so bili nekoč prav ti inženirji (zlasti mlajši) naši učenci. Tako se krog sklene, slavisti pa ob svoji manjšinskosti lahko temu le malo odpomoremo. Vsekakor sodim, da bi bilo treba od teh ljudi zahtevati, da v šoli uporabljajo knjižni jezik, in omogočiti tistim, ki ga ne znajo, da se ga naučijo.

Treba je pač računati z obstoječim učnim načrtom. Kar zadeva jezik v njem, ta načrt navsezadnje niti ni tako slab, ob morebitnih spremembah in dopolnitvah pa bi le bilo treba bolj poudariti sintaktično snov. Ločila naj se poučujejo ob sintaksi, ne pa narobe. Čimprej je treba poskrbeti za nov učbenik slovenskega knjižnega jezika, ki bo strokovno neoporečen, moderen in pedagoško dognan. Popolnoma naj upošteva naš učni načrt, ohrani naj običajno slovni-

ško zgradbo (uvodna poglavja, glasoslovje, oblikoslovje, skladnja). Obdela naj tudi problematiko tehnične terminologije. Vsebuje naj dovolj smotrnih vaj. Računa pa naj z dejstvom, da je jeziku na tehniških šolah mogoče nameniti komaj kaj več ko uro na teden. Pristojni prosvetni forum naj čimprej razpiše natečaj za tak učbenik, a vendarle šele potem, ko bo dobil ali dal zagotovilo, da se predmetnik ne bo spreminjal. Nadzorni organi šol naj bi temeljito preverjali, da se za pouk jezika res uporabi ves čas, ki ga za to odmerja učni načrt, in da se tak bodoči učbenik v štirih letih res popolnoma predela. Ta učbenik naj bi bil obvezen tudi za učitelje — neslaviste, ko se pripravljajo za strokovni izpit, in bi ga morali popolnoma obvladati. Nadzorni organi naj bi v prihodnje bolj skrbno in dosledno kontrolirali, kakšen jezik uporabljajo pri pouku v razredu učitelji, ki učijo t. i. strokovne predmete. Za te učitelje je treba pripraviti obvezen seminar ali vsaj dobro predavanje o pomenu knjižnega jezika v šoli in sploh v javni rabi; predavati bi moral kdo z univerze.

Takle zapisek seveda ne more razčistiti vseh vprašanj, ki zadevajo pouk knjižnega jezika na tehniških šolah, želi pa spodbuditi še druge, da se oglasijo.

Tone Vrhovšek

Tehniška šola KMRLP v Ljubljani

MAGNETOFONSKI TRAKOVI ZA POUK TUJIH JEZIKOV

Zaradi vedno večjega poudarjanja živega jezika pri pouku tujih jezikov, je že precej učbenikov dopoljenih z magnetofonskimi trakovi. Z njih slišimo besedila iz učbenika — lekcije, berila, dialoge, pesmi itd. — v vzornem izgovoru, ki naj bo zgled za učence. Taki trakovi imajo navadno tudi ustne spodbude za vaje, ki utrjujejo določene slovniške strukture.

Avtorji takih trakov se srečujejo z najrazličnejšimi problemi methodske in fonetične narave; preglejmo nekatere izmed njih.

En glas, več glasov, moški, ženski? Govoriti mora vsaj dva spikerja, moški in ženska da dobimo večji glasovni kontrast. Za spikerje lahko izberemo le takšne, ki jim je dani jezik materinščina, le tako bodo govorili »pristno«. Glasovi naj bodo polni, mladi in jasni. Moški glas naj ne bo preglobok, ker je tak glas že po svoji naravi manj jasen. Zelo primeren je baritonsko obarvan

glas. Ženski glas naj ne bo previsok. Prijetno je poslušati mezzosopran. Če se odločimo za več spikerjev, je treba posebej paziti na to, da se vsi moški glasovi med seboj močno razlikujejo, da jih poslušalec lahko točno loči. Isto velja seveda tudi za vse ženske glasove. Razumljivo je, da morajo biti vsi spikerji izobraženi ljudje, ki govorijo jezik brez sledov narečja ali takih osebnih značilnosti, ki niso splošno pristani. — op. ur.)

Za kakšno izreko naj se odločimo? Vsekakor za knjižno. Vprašanje je le, ali za zbornico ali za splošno pogovorno varianto. In za kakšen tempo? Če pomislimo na snov, ki jo vsebujejo učbeniki na začetni stopnji, ko seznanjajo učenca z vsakdanjo okolico in ga učijo najnavadnejših izrazov in pogovornih zvez, se bomo odločili za splošno pogovorno, saj bi zborna v takem kontekstu zvenela preveč formalno in zato nenaravno. Nam pa gre za to, da bi učenca na-

učili čimbolj pristno in neprisiljeno govoriti tuji jezik. (Za slovenščino ima termin »pogovorni jezik« nekoliko drugačno vrednost. — op. ur.)

In v kakšnem tempu? Učenci ne morejo takoj od začetka govoriti tako hitro kot ljudje, ki jim je ta jezik materinščina. Zagovarjam vzorec s počasnejšo varianto splošnega pogovornega jezika. Normalni pogovorni tempo spada šele na višjo stopnjo. Že v začetku se mi zdi primeren tak tempo govora, ki je sicer nekoliko počasnejši kot v navadnem pogovornem jeziku, nikakor pa ne tako počasen, da bi razbil tok govora, da bi zaradi tega trpel poudarek, vezava in ritem; dobili bi tudi intonacijsko drugačne konfiguracije od običajnih. Motijo se tisti, ki mislijo, da naj učitelj v začetku pazi le na to, da učenci posamezne glasove, ki sestavljajo besede, pravilno izgovarjajo. Artikulacijo glasov učimo lahko le takrat, kadar učimo izgovarjati glasove posamič, ne v besedah ali govornih enotah. Fonetiki so enotni v mnenju, da manj greši tisti, ki zanemarja artikulacijo posameznih glasov, kot tisti, ki zanemarja pravilni poudarek in ritem. Zmotno je torej prepričanje, da si bodo učenci pozneje pridobili pravilni ritem s pravilnimi poudarki. Še pri študentih, ki se učijo tuji jezik že deveto leto, se moram ubadati s razvrstitvijo poudarjenih in nepoudarjenih zlogov, s krepkimi in šibkimi oblikami, torej z njihovim napačnim ritmom, da ne govorim o intonaciji. V osmih letih zakoreninjene navade v izgovorjavi, še bolj pa v ritmu in intonaciji, je kaj težko izkoreniniti.

Najprimernejša je taka interpretacija, s takimi poudarki in intonacijo, ki je najbolj navadna in pogostna v pogovornem jeziku. Odmik od takšne rabe je upravičen le tam, kjer vsebina besedila to posebej zahteva. Menim, da so poklicni igralci manj primereni za podajanje besedil, ki so namenjena pouku. Igralec gleda na besedilo s čisto drugačne perspektive kot pedagog. Igralec si prizadeva, da bi napravil še tako pusto besedilo zanimivo, razburljivo, da bi mu

»vdihnil življenje«, skratka »igra«. Zaradi tega uporabljaja manj navadne poudarke, dela pavze, kjer jih ne bi pričakovali, in je intonacijsko veliko bolj razgiban in kompliciran kot navaden govorci v isti situaciji. Učenci seveda radi posnemajo. Nam pa gre za to, da bi naučili učence tako govoriti, kot govorijo ljudje v vsakdanjem življenju, na ulici, v trgovini, med prijatelji, ne pa na odru.

Mnogo več kot strnjenih besedil pa bodo magnetofonski trakovi verjetno vsebovali jezikovnih vaj, »drilov«. Dober dril je sicer situacijski, a taka vaja ne pripoveduje zgodbe, ampak vadi določen slovniški vzorec. Spiker ne sme ustvarjati kontekstov tam, kjer jih ni, se pravi, med posameznimi vzorci drila, in zaradi tega ne sme menjavati poudarka in intonacije. Prav tako se mora izogniti drugi skušnjavi, da bi zanečaril situacijo in poudaril v posameznem vzorcu tiste besede, ki pomenijo v drilu slovniški problem, čeprav bi bil situacijsko tak poudarek neutemeljen.

Vse magnetofonske trakove mora spremljati »tapescript«, tiskano besedilo trakov za učitelja. Besedila in dialogi na traku se bodo sicer ujemali z učbenikom, slovniški drili na traku pa verjetno ne bodo povsem sledili slovniškim vavam učbenika, ker imamo tukaj opravka z dvema različnima tehnikama pouka: kar je primerno za vajo s trakom, ni vedno primerno za vajo iz učbenika, in narobe. Pisano besedilo traku omogoča učitelju točen in hiter pregled snovi, ki jo vsebuje trak. Prav je, da so dodane tudi metode in druge pripombe ki posameznim vavam na traku. Posebej koristno je tako besedilo magnetofonskega traku, če je opremljeno s poudarki in po možnosti tudi s preprosto oznako intonacije. Pri drilih zadostuje, če je le vsak prvi vzorec vsakega drila tako označen. Na ta način dobi učitelj še vizuelno potrdilo tega, kar sliši, in lahko tako vzorno izgovorjavo še dosledneje uči in zahteva od svojih učencev.

Tatjana Srebot
Pedagoška akademija v Ljubljani

VAŽNEJŠA LITERATURA O SLOVENSKEI DRAMATIKI

Pričujoči informativni zapis ne stremi po bibliografski izčrpnosti. Zasnovan je kot dopolnilo k študiji Pregled slovenske dramatike (str. 9—20), ki je brez opomb, ker je bila napisana v informativne name-ne za tujce (za jubilejno številko revije Le

Livre Slovène). Služi naj tistemu, ki bi hotel globlje prodrati v problematiko dramatične zvrsti literarnega ustvarjanja na Slovenskem. Zaradi te specifične orientacije v dramatiko ta pregled ne upošteva literature, ki se ukvarja s slovensko književnost-

jo v celoti ali po posameznih obdobjih, ker sicer taki pregledi, monografije in razprave zajemajo dramatiko, vendar v širšem kontekstu in le redko z upoštevanjem specifične problematike zvrsti. Tako se pričujoči opis na eni strani omejuje na literaturo, ki se ukvarja zgolj s slovensko dramatikom in njeno »predzgodovino«, po drugi strani pa na pregledna in tehtnejša dela.

Zgodovina slovenskega gledališča, ki je bil pogoj za razmah slovenske dramatike, je še bolj načeto kakor obdelano problemsko območje. Edino širše zasnovano delo v tej smeri je dandanašnji že v marsičem, zlasti pa v metodi zastarelo, namreč Antona Trstenjaka *Slovensko gledališče*, Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske (Lj. 1892). Tehtno osnovo za sodoben prikaz slovenske gledališke zgodovine predstavljajo študije in eseji Filipa Kumbatovića-Kalana, zlasti pa njegovi študiji *Obris gledališke zgodovine pri Slovencih* (Novi svet 1948, str. 71—85, 271—82, 361—9, 456—71, 674—92; 1949, str. 16—32, 569—81) in *Evropeizacija slovenske gledališke kulture* (Linhartovo izročilo, Lj. 1957, str. 30—168). Za dokumentarično osnovo slovenske gledališke zgodovine pa sta važni predvsem publikaciji Slovenskega gledališkega muzeja *Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967* (Lj. 1967) in periodični *Dokumenti* (od 1964).

Slovenska dramatika je najbolj obdelano področje slovenske gledališke zgodovine, saj je kot zvrst literarnega ustvarjanja ustrezno zaobsežena pri preučevanju slovenske literature v celoti, je pa tudi predmet posebnih obdelav. Monografsko zajema predmet le razprava češkega literarnega zgodovinarja Franka Wollmana *Slovinské drama* (Bratislava 1925). Izmed domačih literarnih raziskovalcev je doslej za zgodovino slovenske dramatike največ napravil France Koblar, ki pripravlja tudi zadevno monografijo. Izmed njegovih objavljenih študij zajema v celovitosti problematiko *Slovenska dramatika — izročilo Antona Tomaža Linharta* (Linhartovo izročilo, Lj. 1957, str. 11—29). Več pa je študij in razprav, ki so usmerjene v posamezna obdobja, ustvarjalce in celo posamezna dramska dela.

Z vprašanji najstarejših in najpreprostejših oblik ljudskega gledališča se pretežno ukvarja Niko Kuret. Rezultati njegovih in predhodnih raziskav o ljudskih običajih so zbrani v etnografskem delu *Praznično leto Slovencev*, Starosvetne šege in navade od pomladi do zime (I—IV, Celje 1965—1970).

Še vidneje pa Kuret z raziskovalnim delom posega na drugo področje »ljudskega gledališča«, na področje srednjeveških in baročnih verskih iger in prireditev. Med njegovimi tovrstnimi študijami naj navedem za primer razpravo *Trikraljevske igre in kolede na Slovenskem* (Slovenski etnograf 1951, str. 240—75). Teoretična izhodišča svojega pojmovanja »ljudskega gledališča« je podal v študiji *Ljudsko gledališče pri Slovencih* (Slovenski etnograf 1958, str. 11—48), njegovo sintetično podobo pa v predavanju *Mimično-dramatske oblike v slovenskem ljudskem izročilu* (IV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Lj. 1968, cikl.). Razen del Nika Kureta naj v tej zvezi navedem še temeljno delo o verskem gledališču na Slovenskem Franceta Kotnika *Verske ljudske igre* (Narodopisje Slovencev II, Lj. 1952, str. 103—21) in opozorim na njegove dragocene zapiske o koroškem ljudskem verskem gledališču, zbrane v knjigi *Slovenske starosvetnosti* (Lj. 1943). Deloma je v teh študijah in razpravah zaobseženo tudi redovniško in celo šolsko gledališče baročne dobe, pretežno pa se te problematike lotevajo posebne študije. O gledališču slovenskih protestantov je razmišljal Bratko Kreft v prispevku *Prvi slovenski dialog in prizor* (Dokumenti SGM 10, Lj. 1967, tr. 92—116). O *jezuitskem gledališču v Ljubljani* je pisal Stanko Škerlj (prav tam, str. 146—98), o dijaški obhodni igri o paradižu pa Filip Kumbatović-Kalan v članku *Slovenska igra o paradižu*, Podatki in domneve (prav tam, str. 199—207) in z obsežnim primerjalnim gradivom Niko Kuret v razpravi *Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir* (Razprave SAZU, razr. II. za filološke in literarne vede, IV, Lj. 1958). Jezuitsko šolsko in redovno gledališče v Celovcu je monografsko obdelal Kurt Wolfgang Drozd v delu *Schul- und Ordentheater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604—1773)* (Celovec 1965, Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten X); avtor piše, kakor da sploh ne ve za obstoj Slovencev na Koroškem in vsaj delne javne uporabe slovenščine v preteklosti na Koroškem in tudi v Celovcu ter tako pripisuje edino dramsko prireditev, ki jo kronika jasno označuje, da je bila izvajana v »ljudskem jeziku«, Nemcem. O gledaliških prireditvah ruske gimnazije je doslej najtočneje pisal Janko Glaser v razpravi *Verske igre v Rušah* (Slavistična revija 1950, str. 166—72). Za poznavanje kapucinke pasijonske procesije v Škofiji Loki je še vedno temeljno delo objava Josipa Mantuanija *Pasijonska procesija v Loki* (Carniola 1916, str. 222—32; 1917, str. 15—44), gledališko-

zgodovinsko pa je o njej razpravljal Filip Kumbatovič-Kalan v študiji *Gledališki značaj škofjeleškega pasijona* (Dokumenti SGM 10, Lj. 1967, str. 208—31). O kapelski velikonočni igri je izčrpno poročal Franc Kotnik v članku *Pasijonska igra iz Železne Kaple* (Časopis za zgodovino in narodopisje 1924, str. 101—8; Slovenske starosvetnosti, Lj. 1943, str. 99—105). Temeljno gradivo o Drabosnjaku, posebej o njega dramatičnem delu, je zbral in v različnih študijah osvetlil Franc Kotnik. Razen že zgoraj omenjenih člankov o uprizoritvah Drabosnjakovih iger zadevata njegovo dramatiko še študiji *Predigra kostanjske pasijonske igre* (Časopis za zgodovino in narodopisje 1922, str. 89—96) in Drabosnjakov »*Izgubljeni sin*« (Etnolog 1933, str. 259 do 275). Priredbe treh ohranjenih Drabosnjakovih iger, ki jih je pred zadnjo vojno priredil Niko Kuret za zbirko *Ljudske igre* (6: *Igra o izgubljenem sinu*, Kranj 1934; 13: *Božična igra*, Lj. 1935; 17: *Igra o Kristusovem trpljenju*, Lj. 1937), so preveč »očiščene« in ne dajejo celovite podobe o Drabosnjakovem dramskem pisanju. Kritično izdajo je doslej doživela le božična igra, katero je oskrbel Bruno Hartman pod naslovom *Rokopisna božična igra z Breze* (Časopis za zgodovino in narodopisje 1967, str. 157 do 183). Dokaj avtentična je tudi Hartmanova odrska priredba *Igre o izgubljenem sinu* (Lj. 1970, Dramska knjižnica 3).

Starejša doba nastajanja gledališča v današnjem ožjem pomenu besede na Slovenskem je dokaj dobro raziskana za Ljubljano, skoraj nič pa za druga mesta. Temeljni deli za prodor tujih gledaliških skupin na naša tla sta Stanka Škerlja *Italijanske predstave v Ljubljani od XVII. do XIX. stol.* (Lj. 1936, ponatis iz Kronike) in disertacija Dušana Ludvika *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790* (Lj. 1957). Nastajanje slovenske dramatike in prizadevanje za njeno afirmacijo v 19. stol. na izbranih primerih ilustrira antologija *Starejša slovenska drama* (Lj. 1951, Klasje 25), ki jo je priredil ter s temeljito študijo in opombami opremil France Koblar. Ker ta antologija prikazuje predvsem razvojni lok in porajanje novih oblikovalnih teženj ter se pri tem namestoma izogiba najpomembnejšim, pač bolje poznamo, tekstom, so potrebna dodatna opozorila na izdaje važnejših tekstov in na pomembnejšo literaturo o njih. Linhartovo obzorje in njegov prvi (nemški) dramatični poskus osvetljuje disertacija Mirka Zupančiča *Literarno delo mladega A. T. Linharta* (Lj. 1972, Razprave in eseji 17). Znanstveno kritični komentar k Linhartovim dramam s teksti vsebuje prva knjiga *Linhartovega*

Zbranega dela (Lj. 1950), v poljudnejši obliki pa je to podano v izdaji obeh slovenskih komedij *Županove Micke* in *Veselega dne ali Matiček se ženi* (Lj. 1972, Kondor 83); oboje je delo Alfonza Gspana, ki je tudi posebej izdal *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (Maribor 1967, Iz slovenske kulturne zakladnice 2) z monografsko študijo o Linhartu in njegovi komediji. Primer Vilharjeve dramatike so trije teksti, vključeni v Mirka Mahničeva *Večer v Citavnici* (Lj. 1958, Knjižnica Mestnega gledališča 1), ker drugega izbora Vilharjeve dramatike nimamo. Komentirano izdajo Levstikove dramatike predstavljata IV. knjiga *Zbranega dela* (Lj. 1932) in V. knjiga novega *Zbranega dela* (Lj. 1955), oboje delo Antona Slodnjaka. Podobno izdajo Jurčičevih dramatičnih del nudi IX. knjiga *Zbranega dela* (Lj. 1960), ki jo je uredil in z opombami opremil Mirko Rupel. Posebno študijo O Jurčičevih dramatskih načrtih je napisal France Koblar (Slavistična revija 1951, str. 197—222). Stritarjevo dramatiko zadeva V. knjiga *Zbranega dela* (Lj. 1955), ki ga je s komentarjem pripravil France Koblar. Josip Vošnjak ni doživel primerne izbora dramskih del; dva teksta prinašata II. in III. zvezek *J. Vošnjaka zbranih dramatičnih in pripovednih spisov* (Celje 1893, 1894), ki jih je oskrbel še avtor sam. Nimamo tudi primerne izbora oziroma izdaje Ogrinčeve in Medvedove dramatike. Poseben pogled na del naše dramatike 19. stol. daje študija Dušana Moravca *Meščani v slovenski drami* (Lj. 1960).

France Koblar je nadaljeval svoje delo na zgodovini slovenske dramatike z antologijo *Novejša slovenska drama I*, Naturalizem — simbolizem (Lj. 1954, Klasje 33—34), ki ji je dodal temeljito in obsežno študijo. Cankarjeva dramatika je bila ustrezno njeni pomembnosti razmeroma dosti komentirana. Najprej je treba opozoriti na uvode Izidorja Cankarja k *Ivana Cankarja Izbranim spisom*, v katerih je dramatika zastopana v knjigah III (Lj. 1926), V (Lj. 1927), XII (Lj. 1931), XIV (Lj. 1932), XVI (Lj. 1933) in XX (Lj. 1936, ur. Fr. Koblar). V Cankarjevih *Izbranih delih*, ki jih je v 10 knjigah priredil Boris Merhar s temeljitim komentarjem, obsega dramatiko IX. knjiga (Lj. 1957). V novi izdaji Cankarjevega *Zbranega dela*, ki prva teži po absolutni completenessi, je dramatične tekste uredil in komentar k njim prispeval Dušan Moravec v III.—V. knjigi (Lj. 1967—1969). Moravec je tudi pripravil izbor *Štirih dram* (Lj. 1965, Kondor 72) s poljudnim komentarjem. Od obsežne literature o posameznih Cankarjevih dramah je treba posebej omeniti in-

terpretacijo Hlapcev Dušana Pirjevca *Hlapci, heroji, ljudje* (Lj. 1968). Župančičevi dramski teksti so ponatisnjeni v III. zvezku *Del Otona Župančiča* (Lj. 1936, 1967²), ki jih je, žal brez komentarja ali spremne študije, izdal Josip Vidmar. Po obsegu skromno *Izbrano delo* Etbina Kristana (Lj. 1950, Klasje 23), ki ga je s prostorsko omejenim komentarjem priredil Dušan Moravec, vsebuje le eno dramatično delo. Komentiranega zbranega dela ali izbora iz del Alojza Kraigherja še ni, pač pa *Izbrano delo* (Lj. 1971, Naša beseda) brez opomb v priredbi Frančka Bohanca. V *Izbranim delu* Zofke Kvedrove, ki sta ga izdajali Marja Boršnik in Eleonora Kernc, je nekaj skromnih primerov njene dramatike v 5. zvezku (Lj. 1940). Dosti boljje ni v izboru »iz pripovednih in dramskih del« *Odsevi* (Lj. 1970, Kondor 119), ki ga je pripravila in komentirala Erna Muser. Govekarjevega dramskega dela si pod težo Cankarjeve obsodbe nihče doslej ni upal oživljati. Finžgarjeve kmečke drame so zastopane v prvih štirih zvezkih njegovega *Izbranega dela* (I, Celje 1959; II, Celje 1960; III, Celje 1960; IV, Celje 1961), ki ga je pripravil in komentiral France Koblar. *Izbrano delo Ksaverja Meška* z opombami in spremno študijo Viktorja Smoleja predstavlja izbor dramatike v V. knjigi (Celje 1960). Temeljno delo za spoznavanje ekspresionistične dramatike pri nas je antologija *Upornik*, slovenska ekspresionistična enodejanka in prizori (Lj. 1966, Kondor 92), ki jo je pripravil in ji napisal spremno študijo Franc Zadravec. Dramatika Ivana Preglja je v njegovem *Izbranim delu*, ki ga je uredil in studiozno komentiral France Koblar, zastopana v knjigah III (Celje 1964), V (Celje 1966) in VI (Celje 1968). Primerno je dramatika zastopana tudi v *Izbranim delu* Stanka Majcna, ki ga je uredila in z obsežno spremno študijo opremila Marja Boršnik (I, II, Maribor 1967). Svojevrstno Leskovčevo dramatično je doslej najbolje predstavil France Koblar v spominski študiji *Anton Leskovec* (Dom in svet 1930, str. 92-6). O Remcu in Cerkveniku še ni tehtnejše literature niti primerne izbora iz njunega dela. Doslej najboljše izbore iz dela Mirana Jarca, pa tudi njegove dramatike, je knjiga *Človek in noč* (Lj. 1960), ki jo je pripravil Bojan Štih. Študijo o *Dramatici Mirana Jarca* je napisal Franc Zadravec (Jezik in slovstvo 1965, str. 34-56). Vsa ohranjena dramska dela Slavka Gruma zajema izbor *Goga*, Proza in drame (Maribor 1957), ki sta ga priredila in komentirala Herbert Grün in Milan Pritekelj. Franc Zadravec je objavil razpravo *Dramatika Slav-*

ka Gruma (Slavistična revija 1968, str. 413-69) in oskrbel izdajo drame *Dogodek v mestu Gogi* (Lj. 1968, Kondor 102) s spremno študijo in opombami.

Predvojna dramatika socialno realistične smeri še ni doživela posebne antologije. Kritičen pretres njenih prvih tekstov vsebuje hkrati s njenim pogledom na dramatično prejšnjega obdobja Vladimira Pavšiča (kasnejšega Mateja Bora) *Pogled na (slovensko) povojno dram(atik)o* (Ljubljanski Zvon 1938, str. 319-28, 417-23, 579-85; 1939, str. 263-8, 392-9, 447-56, 590-8; ponatis v Bor, Kritika, Lj. 1961). Izdajo treh najpomembnejših dram Bratka Krefta je pripravil Dušan Moravec (Lj. 1967, Kondor 91), ki je napisal tudi tehtno študijo *Zgodovinska tragedija in družbena drama Bratka Krefta* (Nova obzorja 1955, str. 147-58, 217-23). Edino dramsko delo Iva Brnčiča je zastopano v izboru *Balada* (Lj. 1956), ki ga je pripravil Mitja Mejak. Z enim primerom je vključena dramatika Ferda Kozaka v nekomentirano *Izbrano delo* (Lj. 1971, Naša beseda), ki ga je priredil Josip Vidmar. Ivana Potrča *Drame o Kreflih* (Lj. 1968, Klasje 45) so izšle s kratko spremno študijo Lojzeta Filipiča. Izbor dramatike iz časa narodnoosvobodilnega boja je s komentarjem pripravil Ferdo Fischer s knjigo *Težka ura*, Izbor partizanskih iger (Lj. 1967, Kondor 94).

Povojno slovensko dramatično je najboljše obdelal avtor pričujočega članka v knjigi *Slovenska književnost 1945-1965 II: Jože Koruza in Franc Zadravec*, Dramatika ter književna esejistika in kritika (Lj. 1967) in ta dvajsetletni razvoj ilustriral z antologijo enodejank in odlomkov *Slovenska dramatika 1945-1965* (Lj. 1969). Bolj strnjene preglede povojne slovenske dramatike so podali še Vladimir Kralj v predavanju *Slovenska dramatika zadnjih dvajset let* (Problemi 1965, str. 254-61), Vasja Predan v *Eseju o povojni slovenski dram* (Sodobnost 1965, str. 1162-71) in Franc Drolc v knjižici *Povojna slovenska drama* (Lj. 1968, Umetnost in kultura 71). Posamezni pomembnejši avtorji iz tega obdobja so sicer že dočakali izbore iz svojega dramskega opusa, ki pa so spremljani le s kakšnim uvodnim esejem. Večina te dramatike pa je še raztresena v prvotnih knjižnih izdajah, redkih ponatisih, včasih še v revialnih objavah, neredko pa še v rokopisih. Tehtnejše študije o pomembnejših dramatikah ali o posameznih dramskih delih iz tega in deloma še prejšnjega obdobja so napisali Vladimir Kralj v svojih dramaturških študijah, deloma zbranih v knjigi *Pogledi na dramo* (Lj. 1963), Taras Kermauner predvsem v

knjigah *Trojni ples smrti* ali samorazdejanje humanizma v povojni slovenski drami (Lj. 1968) in *Od eksistence do vloge* (Lj. 1971, Knjižnica Mestnega gledališča 55), Matjaž Kmecl v interpretativni študiji *Troje sodobnih dram* (Lirika, epika, dramatika, Murska Sobota 1965, str. 283 do 306), Andrej Inkret z *Esejem o dramah Dominika Smoleta* (Maribor 1968, Znamenja 2—3).

V pregledu slovenske dramatike kakor tudi v pričujočem zapisu o važnejši literaturi v zvezi s slovensko dramatiko je upoštevano le gledališče v svojih tradicionalnih oblikah in dramatika v zvezi z njim. Tako je izpadla radijska igra, televizijska igra, filmski

scenarij, pa tudi lutkovna in mladinska igra, zadnji dve bolj zaradi metodološke doslednosti. O teh vrstah dramatike je tudi razmeroma malo strokovne literature. Ob koncu pregleda pa moram omeniti še osnovno biografsko in bibliografsko vodilo po slovenski dramatici, Viktorja Smoleja *Slovenski dramski leksikon* (I, Lj. 1961, Knjižnica Mestnega gledališča 16; II, Lj. 1962, Knj. M. gled. 20), ki je dopolnjen vključen tudi v razširjeni *Slovenski gledališki leksikon* pod uredništvom Smiljana Samca (I, Lj. 1972, Knjižnica Mestnega gledališča 56...).

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POROČILA Z ZBOROVANJA SLOVENSКИH SLAVISTOV V MURSKI SOBOTI

I

PREDSEDNIKOVO POROČILO

Sedanji republiški odbor SDS je sprejel dolžnosti na občnem zboru društva v Novi Gorici, 27. septembra 1970. Prejšnji odbor mu je zapustil nekaj odličnih delovnih navad, ki jih je gojil naprej in utrjeval, pa tudi nekaj težjih dolgoročnejših nalog, ki jih je ali z uspehom končal ali pa čakajo novih delovnih moči.

Odbor je imel dvanajst rednih sej, od tega štiri plenarne. Časovno so bile primerno razvrščene. Skoraj za vsako je prekipevalo sprotnega pa tudi dolgoročnejšega gradiva. V tem obdobju so se zvrstile priprave za celjski seminar, za današnje soboško zborovanje, za zvezni kongres v Beogradu in za mednarodnega v Varšavi (ta bo leta 1973). Člani so vprašanja obravnavali demokratično, do večjih nesoglasij ni prišlo, kar potrjujejo tudi sklepi, ki so bili vselej hitro sporočeni podružniškim vodstvom in, kar jih je bilo pomembnejših, tudi uresničeni. Odborniki so redno prihajali na seje, zmerom tudi vsaj po en član nadzornega odbora, predstavniki podružnic pa na plenarne. Opravičiti se moramo Koprčanom, ker smo z njihovim prejšnjim predsednikom nekaj časa korespondirali na napačen naslov. Dobro je zaživela nova podružnica v Trbovljah, Pomurci pa so svojo uspešno obnovili, kar še posebej potrjujejo njihove priprave na zborovanje. V zadovoljstvo nam je bilo, da se je sej udeleževal predsednik društva tržaških slovenistov prof. Jože Seražin. Prav bo, da s Tržačani obdržimo zvezo, saj se je obojestranska stro-

kovna korist te povezanosti pokazala tudi na celjskem seminarju.

Med uspehe našega dela naj na prvem mestu navedem prav celjski seminar. Zanj sta program pripravila dr. Jože Toporišič in prof. France Novak. Obsegal je kritično obrazložitev učnih načrtov za osnovno, poklicne in srednje šole, pouk sintakse, témo, kaj je slovensko jezikoslovje povedalo o kulturi slovenskega jezika, kakšne so konkretne oblike kultiviranosti posameznih zvrsti slovenščine, kakšne novosti so se v jeziku pokazale v narodnoosvobodilnem boju, končal pa se je z ekskurzijo na Kozjansko, ki so jo skrbno pripravili celjski slavisti. Seminar so tematsko izvedli slavisti ljubljanske univerze, inštituta za slovenski jezik pri SAZU in mariborske pedagoške akademije. Neenoglasna odborova ocena pravi, da je jezikoslovni del seminarja uspel, pedagoški svetovalci pa bi morali bolj konkretno razčlenjati slabe in dobre sestavine slovenističnega pouka na šolah. Med sklepi smo ponovno pozvali slovensko politično in poslovno javnost, naj jeziku ohranja zahtevno kulturno raven. Nič ne bo odveč, če tak sklep in poziv obnovimo tudi letos, saj se ravnanje z jezikom, zlasti v trgovstvu in poslovanju ne izboljšuje. Komercializem si je izbral napačno metodo, kako vzdigniti Slovence na evropsko raven: grozi namreč, da bo z napisnih tabel odstranil še zadnjo slovensko besedo. Turistični kraji pa nam često pokažejo sliko, kot da smo se odločili za bilingvistične

dvoživke. Iz tega našega opozorila ne strši nacionalistična ozkosrčnost, ampak ravno obratno: oglašča se demokratična misel, da je le pravilno narodno stališče in spoštovanje samega sebe del boja z nacionalizmom pa tudi del boja z nekulturnim, primitivnim in provincialističnim teptanjem samega sebe.

Tudi zborovanje v Soboti smo tematsko pravilno pripravili. Studirali smo starejšo prekmursko književnost in pomurske pisatelje Miška Kranjca, Bratka Krefta in Edvarda Kocbeka, torej imena in dela, ki predstavljajo najboljše, kar je ta pokrajina dala naši slovenstveni kulturi. Pregledali smo tudi smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih, značilnosti panonske leksike ter delo Petra Dajnika in Avgusta Pavla. Tudi ekskurzija po Pomurju, delo soboških slavistov, je bila dobro pripravljena. Na beograjskem kongresu nas bo zastopalo enajst referentov s pedagoško-metodološkimi, jezikoslovnimi in literarnozgodovinskimi temami. Udeležilo pa se ga bo premalo članov SDS. Seveda so nam napoti nekoliko togi predpisi v izpolnjeni učni obveznosti pa gmotna revščina naših šol. In vendar bi v Sloveniji ne smelo biti večje šole, ki ne bi vsaj enemu slavistu omogočila odhoda na zvezno zborovanje (to velja seveda tudi za druge stroke). Toda tudi sami smo dolžni v vsakem položaju podirati provincialne plotove in si razmikati pota do poglobljenih strokovnih obzorij in razgledov.

Člani društva so prijaviili precej tém tudi za mednarodni slavistični kongres v Varšavi. Upati je, da nas bodo na njem dobro predstavili.

Republiški odbor je vzdrževal stike z republiškim zavodom za šolstvo. Zavodu smo poslali pripombe na osnutek predmetnika in učnih načrtov za osnovne šole ter pripombe za osnutek reorganizacije gimnazije v SR Sloveniji. Nekaj članov vodi komisije za sestavo učnih načrtov za srednje šole. Na ponovno odborovo pobudo je bila sestavljena nekajčlanska komisija praktikov, ki je presodila gradivo za tretje berilo gimnazij in strokovnih šol. Odbor je sprva pričakoval, da bo to komisijo sklical zavod za šolstvo, kot je bilo sprva tudi dogovorjeno. Ta pa je že po izidu prvega berila mandat vrnil odboru, zaradi česar komisija ni mogla kritično ovrednotiti gradivo tudi za drugo berilo. Uredniki beril upajo, da bo svet praktikov v letošnjem šolskem letu dobil še gradivo za četrto berilo. Ker je pričakovati, da bodo nova berila ob-

veljala za nekaj naslednjih let, uredniki pričakujejo čim manj kuloarske in čim več razumne javne kritike in izboljševalnih predlogov, da bi končna redakcija dobila tisto najbolj uporabno in strokovno pravilno raven, ki jo slovenisti danes zmoremo. Kolegi pripravljajo tudi druge učbenike za srednje šole, dr. Matjaž Kmecl literarno teorijo, dr. Janko Kos in morda še kdo literarno zgodovino, dr. Jože Toporišič pa je že pripravil tekst za slovnico v eni knjigi. Za bližnjo prihodnost se obetajo potemtakem primernejši strokovni pogoji za pouk slovenščine na srednjih šolah.

Na plenarni seji 8. januarja 1971 smo se pogovarjali, da je slavistično učno obveznost potrebno znižati vsaj na osemnajst ur. Ker je večina članov menila, da bi se vtikali v samoupravne pravice šol, čim bi poskušali ukreniti to in ono, in bi naleteli na odpor pri tistih, ki odgovarjajo za šolstvo v Sloveniji, je odbor vprašanje le registriral. Danes se lahko odločimo za molk ali pa za to, da naprosimo Zavod za šolstvo in druge pristojne organe, da znova proučijo tezo predmetov na šolah, s tem pa tudi sedanjo slavistovo učno obveznost. Na območju ljubljanske temeljne izobraževalne skupnosti preizkušajo to težo s štetjem ur, ki presegajo neposredne pedagoške ure. Zdi se, da gre za pozitiven poizkus, saj do neke mere priznava slavistu, da spada njegov predmet med najtežje. Preštevni mehanizem pa je zapleten, predvsem pa resne pedagoške delavce moti in kljub dobrotamernosti tudi žali. Ne glede na izide tega poizkusa se nam zdi primerno opozoriti, da bi bilo za vse najboljše in tudi najbolj človeško, če bi ustrezni forumi še enkrat preštudirali tezo predmetov in našli pravično rešitev, nato pa odločneje kot zdaj skrbeli za vsebino, tudi za idejno vsebino učiteljevega dela in za njegov gmotni položaj, mnogo manj pa za to, ali tedensko je natiktakal 42 delovnih ur ali pa ne.

Odbor je dekanatu fakultete za sociologijo, politologijo in novinarstvo poslal dopis, v katerem je poudaril željo, naj bi na oddelku za novinarstvo normalizirali študij slovenskega knjižnega jezika, saj diplomiranci tega oddelka razpolgajo z javnimi komunikacijskimi mediji in zato odločilno vplivajo na kultiviranje jezika. Ker pa prek začetnih formalnosti nismo uspeli priti, moramo danes ponoviti zaskrbljenost in zahtevati, da sodobni knjižni jezik mora postati redni predmet na imenovanem oddelku te fakultete.

Od nalog, ki se jih je lotil prejšnji odbor, nadaljeval pa sedanji, ostajajo pa še odpr-

te, velja omeniti vsaj dve: ustanovitev inštituta za slovensko književnost pri SAZU in slovenski literarnozgodovinski muzej v Vodnikovi hiši v Šiški. O inštitutovi usodi tole: Izvršni svet SRS je SAZU nakazal neko vsoto na podlagi prošnje za ustanovitev takega inštituta. Nakazilo pa ni bilo namensko. Zato in še iz drugih vzrokov inštituta niso ustanovili. Šlo je sicer za zakonite samoupravne ukrepe in postopke, za njimi pa vendarle slutimo nenaklonjenost za tak inštitut. Zato zboru predlagamo, da vztraja pri prepričanju, da sedanji inštitut za literaturo pri SAZU ni in ne more nadomestiti inštituta za slovensko književnost. Skrbi nas, da je vse, kar lahko napravimo, le odločno čudenje, da je interes za inštitutsko raziskovanje slovenske slovstvene kulture v organizacijskih načrtih znanstvenega dela na Slovenskem dosegel tako ničevno stopnjo. Mislimo, da je na ta problem potrebno opozoriti tudi raziskovalno skupnost Slovenije. Predvsem pa mora Slavistično društvo odločno stati za vsemi pobudami, ki merijo na ustanovitev prepotrebne inštituta.

Tudi za literarnozgodovinski muzej ni sredstev v šišenski občini in prizadevanja zanj ostajajo za sedaj neuspešna. Jasno pa je eno: slovenski literarnozgodovinski muzej ni in ne sme biti zadeva občine Ljubljana-Šiška, marveč točka narodnega kulturnega programa. Zato se mora s to idejo začeti ukvarjati tudi kulturna skupnost Slovenije. Naloga slavistov pa je, da zbiramo zanj prepričljivo dokumentacijo. Dobro je sicer, da spreminjamo rojstne hiše pomembnih besednih ustvarjalcev v kulturne spomenike, bojim se pa, da so ti časih vzdrževani bolj z negotovo, nihajočo skrbnostjo. Predvsem pa mora obstajati nekaj čvrsto, koncentrično organiziranega, sintetični dokument o tem, kako so zrasi in ustvarjali naši slovstveniki. Takšno središče pa lahko ustvari in tudi mora ustvariti le republika. Zato predlagamo, naj ta slavistična tema pride tudi na seznam odgovornosti kulturne skupnosti Slovenije. To ni prelaganje bremena z rame na ramo, marveč tja, kamor resnično spada.

Podoben problem, ki bi se ga morebiti dalo reševati prav v tem sklopu, in ki se slavisti zmerom znova in neuspešno vračamo k njemu, je usoda ljubljanskega Navja. Društvo je tudi v tem vprašanju že dolga leta zvon brez kemblja, zadeva je urbanistično in gmotno obremenjena, zato je spet točka za kulturno skupnost — morda za kulturno skupnost mesta Ljubljane.

Na zavodu za spomeniško varstvo SRS je bil sestanek, na katerem se je razpravljalo o usodi cukrarne, saj urbanisti hočejo po njej speljati moderno cesto. Predstavniki slavistov so odločno branili stališče, da je cukrarno treba urediti kot kulturni spomenik in kot socialni objekt, ki simbolizira trdo življenje slovenskih kulturnih delavcev v preteklosti. Zavodu je bila dostavljena ustrežna spomenica. Zadeva Janeza Mencingerja na krškem pokopališču je poseben signal za to, kaj se utegne iz malomarnosti in nevednosti zgoditi s sleherno kulturno znamenitostjo. Ta signal je bil pobuda za to, naj vodstva podružnic sestavijo za svoja področja spiske kulturnih spomenikov in pomanjkljivosti, ki jih tu delamo. Nekatera društva so že zbrala presenetljivo dosti natančnih podatkov, druga še molčijo. Ves material bo moral novi odbor klasificirati in posredovati Zavodu za spomeniško varstvo SRS. Naj še pripomnim, da se na terenih, kjer delajo slavisti, ne bi smelo zgoditi, da je grob znanega slavista zapuščen, zanemarjen, kot se je to zgodilo z grobom dr. Avgusta Žigona. Prav tako bo treba čimprej razmisliti o plošči prof. Francu Kidriču, o spominski sobi Stanka Vraza v Cerovcu in še o marsičem podobnem.

Dodam naj, da smo predsedstvu SAZU poslali dopis s prošnjo, naj pomaga javno podpreti našo željo, da bi Prešernovemu dnevu vrnilo tisto kvaliteto slovenskega kulturnega praznika, ki mu ga je dala narodnoosvobodilna vojna. Odgovor, ki smo ga prejeli z dne 21. julija pa pove, da Akademija sama očitno ne more ničesar spremeniti. Zato bi bilo umestno, da pozovemo Kulturno skupnost Slovenije, naj ta premisli, če je umestno, en dan v šolskem letu praznovati to, kar izpovedujemo z besedo kultura.

Odboru tokrat ni bilo treba veliko skrbeti za usodi obeh strokovnih glasil, Slavistične revije in Jezika in slovstva, saj sta bili v dobrih, večjih in pozhrtvovalnih uredniških rokah. Slavistična revija je z novim odgovornim urednikom postala četrtletnik, kar smo že dolgo pričakovali, ker zborniki z dolgimi znanstvenimi razpravami komaj koga privlačijo. Ravno zato moramo toliko bolj obžalovati, da je med slovenskimi slavisti in ustanovami menda le sto naročnikov te revije, še bolj pa, da je ne naroča tudi ta in oni urednik. Ni moja naloga, da presojam kvaliteto obeh revij, ugotavljam le, da je ta nesporna oziroma takšna, kot jo premorejo današnje generacije pišočih slavistov. Izražam pa željo, da bi obe reviji še bolj razvili kritični del in spremljali do-

mačo slovenistiko vsaj toliko kot tujo teorijo. Revija Jezik in slovstvo si je spet nekoliko povečala število naročnikov in le malo je še zanemarnjenih slavistov in šol, ki jih ta revija nič ne zanima. Povečana naklada zgovorno dokazuje njeno kvaliteto in nujnost. Gmotno stanje te revije je zadovoljivo, usoda Slavistične revije pa nas skrbi zmerom bolj. Že lani bi prenehala izhajati, če bi založba Obzorja ne primaknila iz svojega čez 40.000 dinarjev. Tudi za letnik 1972 smo imeli sredstev le za prvi dve številki. Republiški odbor pa je obveščen, da bo založba podpirala revijo še letos, vendar si pridržuje pravico, da ji republiška izobraževalna skupnost vložena lastna sredstva povrne. Slavisti dajemo založbi Obzorja posebno priznanje, saj se je pokazala kot kulturna ustanova, ki želi ohraniti kontinuiteto tiste slovenske revije, ki slovenskim praktikom, ter domačim in tujim znanstvenim delavcem posreduje slavistično ustvarjalnost našega naroda. Občnemu zboru predlagam, da pošljemo založbi Obzorja zahvalno pismo, ki naj bo objavljeno v Jeziku in slovstvu. Od odgovornih republiških teles pa zahtevamo, da priznajo tudi našima revijama kulturni in znanstveni pomen, ali pa naj priznajo, da Slovenci Slavistične revije več ne potrebujemo.

In druga odborova dejavnost?

- pridobival je predavatelje za podružnice,
- poskrbel za porast udeležbe beneških Slovencev na seminarju za tuje slaviste v Ljubljani,
- podprl je pobudo dr. Jožeta Toporišiča za sestavo novega pravopisa, ki ga menja že pripravljala ožja in širša komisija,
- prizadeval si je pridobiti jezikoslovce in literarne zgodovinarje, da so zbrali imena naših umrlih znanstvenikov za biografski leksikon jugoslovanskih jezikoslovcov in literarnih zgodovinarjev,
- poskušal je pridobiti slovenske založbe za 10% popust knjig, vendar uspel le pri Cankarjevi založbi in DZS,
- počastil je jubilarata prof. dr. Antona Bajca, z mrliško parto pa se spomnil pokojnega prof. Nikolaja Preobraženskega,
- poskrbel za natis članskih izkaznic in podobno.

Ker spada med dolžnosti našega društva tudi skrb za perspektivne znanstvene delavce v slavistični stroki in ker smo v nepretrgani zadregi, koga poslati za lektorja slovenskega jezika v jugoslovanska univerzitetna središča, še bolj pa v tujino, pozivamo vodstva podružnic, naj obveščajo oddelek za slovanske jezike in književnosti

o vseh možnih in voljnih kandidatih, ki bi hoteli skrbeti za slovenske lektorate.

Tovarišice in tovariši, komu naj na kraju opravljenega dela rečem hvala?

V veliko zadovoljstvo mi je, da se lahko še enkrat zahvalim profesorici Boženi Orožnovi, ki je s sodelavci pomagala organizirati lanski seminar v Celju.

S prav posebnim zadovoljstvom pa danes povzemam željo vseh zborovalcev v Soboti, da se toпло zahvalim profesorici Vidi Korošakovi in njenemu pomurskemu delovnemu štabu slavistov. Dragi pomurski slavisti, niste nas sprejeli le gostoljubno in tovariško, ampak tudi dobro, brezhibno organizirano. Za vaš ogromen napor iskrena hvala. Želim, naj ta podružnica na naši severovzhodni meji še naprej dela z nezmanjšano voljo in z enakimi uspehi kot doslej.

Nadalje hvala vsem članom republiškega odbora, od katerih je vsak v tem poročilu lahko našel svoj miselni in praktični delež, četudi ni bil posebej imenovan. Hvala trem članom nadzornega odbora, ki so s pobudami in nasveti skrbeli za vsebinsko polnost in zrelost našega dela. Hvala urednikom obeh revij, dr. Jožetu Mahničju za veliko skrb za Mencingerjev grob ter predsednikom vseh podružnic, ki so na plenarnih sejah in tudi sicer koristno oplajali svoj društveni vrh. Med odborovimi funkcionarji naj se zahvalim zelo požrtvovalni blagajničarki prof. Mileni Tekavčevi in pomožnemu tajniku prof. Vinku Omerzelju, ki je zavzeto skrbel za vsakoletno slavistično ekskurzijo. Posebna in najvišja zahvala pa gre društveni tajnici prof. Minki Kuclarjevi. Poudarjam, da spadajo v njeno mandatno dobo seminar v Celju, zborovanje v Soboti in zvezni slavistični kongres v Beogradu. Radi in s spoštovanjem ji priznamo, da nas je s svojim pobudništvom vezala v trdno skupnost, in če nočemo biti skromni, v uspešno delovno skupnost. Priznanje pa, ki ji ga dajemo, je predvsem želja, naj bi društvo tudi v naslednjih letih imelo tako delavnega in predanega tajnika.

Za konec lepa hvala tudi vsem drugim delavnim članom Slavističnega društva Slovenije, še posebej akademiku dr. Bratku Kreftu, ki si je prizadeval, da bi bili Slovenci primerno zastopani v mednarodnih slavističnih telesih.

Murska Sobota, 16. septembra 1972

Za republiški odbor SDS
predsednik
prof. dr. Franc Zadravec

II

SKLEPI SLAVISTIČNEGA ZBOROVANJA V MURSKI SOBOTI

Slovenski slavisti, zbrani na slavističnem zborovanju v Murški Soboti, objavljamo naslednje:

1. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza, Raziskovalna skupnost SR Slovenije in prosvetno kulturni zbor skupščine SR Slovenije naj še enkrat proučijo, ali je slovenski kulturi inštitut za slovensko književnost potreben; mnenje zborovalcev Slavističnega društva Slovenije je, da sedanji inštitut za literature pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, sodeč po njegovi dosedanji tvornosti, nikakor ne more nadomestiti inštituta za slovensko književnost.

Ker takega inštituta nimamo, slovenska literarna veda le s skrajnimi individualnimi napori lovi korak s sodobnim razvojem literarnih ved po svetu.

2. Ker je predavateljska zasedenost kateder za slovenski jezik in književnost na drugih jugoslovanskih ter tujih univerzah domala porazna, bi morala univerza biti tudi izhodiščna pripravljavnica za slovenske lektorje in profesorje na teh univerzah. Zborovalci menijo, da slovenska skupnost z zanemarjanjem tega vprašanja neodpustljivo omalovažuje eno najpomembnejših oblik reprezentiranja in uveljavljanja slovenskega kulturnega izročila v svetu zunaj republiških meja.

IZOBRAŽEVALNA SKUPNOST SR SLOVENIJE naj zagotovi materialna sredstva vsaj za tri polno plačane diplomirane slaviste pri oddelku za slovanske jezike in književnosti, ki bi se študijsko pripravljali za poklic lektorja na drugih univerzah — z obvezno, da bodo prevzeli lektorsko mesto na univerzah v drugih naših republikah in v tujini.

3. Znak nekonstruktivnega odnosa do slovenske slavistične znanosti je tudi dejstvo, da mora edino slovensko znanstveno slavistično glasilo, Slavistično revijo, v veliki meri gmotno vzdrževati založba Obzorja, ne pa ustrezne republiške institucije. Če se

to stanje ne bo spremenilo, bo revija že prihodnje leto morala prenehati izhajati.

4. Republiški sekretariat za prosveto in kulturo z Zavodom za šolstvo SRS naj znova prouči že večkrat navedeno argumentacijo (prim. Jezik in slovstvo 1969/70, 6, 200) glede slavistov učne obveznosti. Ta argumentacija nam še zmerom prepričljivo dokazuje, da je učna obveznost slavista glede na posebnost in obsežnost njegovega dela v primeri z drugimi predmeti nesorazmerno velika.

5. Prešernov dan naj bo zopet kulturni praznik slovenske šole; tako se bo ohranilo izročilo NOB.

6. Na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, posebej na oddelku za novinarstvo, naj se pouk predmeta »slovenski knjižni jezik« notranje organizacijsko normalizira.

7. Kultura poslovnega, deloma pa tudi drugega sporočanja je kljub nenehnemu opozarjanju Slavističnega društva Slovenije še vedno nezadovoljljiva. Prosvetno kulturni zbor skupščine SRS naj ustanovi komisijo, ki bo lahko pravnomočno zagotovila tudi javno spoštovanje norm slovenskega knjižnega jezika.

8. Pozivamo Kulturno skupnost SR Slovenije, da prepreči propadanje in uničevanje domov slovenskih pisateljev in znanstvenikov ter drugih spomenikov slovenskega kulturnega življenja. Predvsem opozarja na cukrarno, na Navje, Vrazovo rojstno hišo, rojstno hišo prof. Franceta Kidriča, na Mencingerjev grob ...

9. Kulturna skupnost SR Slovenije naj v Ljubljani poskrbi za ustanovitev muzeja slovenskih pisateljev in filologov. Prvi korak v tej smeri bi že bila namenska obnova Vodnikovove ali Zoisove hiše.

Murska Sobota, 16. septembra 1972

Slovenski Slavisti

III

ZALOŽBI OBZORJA, MARIBOR

Slovenski slavisti, zbrani na občnem zboru v Murški Soboti dne 16. septembra 1972,

čutimo prijetno dolžnost, da se zahvalimo delavskemu svetu in direktorju založbe

OBZORJA, profesorju Jožetu Košarju, za gmotno in moralno pomoč, ki jo založba daje Slavistični reviji.

Vašo subvencijo — upajmo, da le začasno in povrnljivo — sprejemamo in razumemo kot lep dokaz, kako sta direktor in delovna skupnost Vaše ustanove zavzeta za neovirano rast slavistične ustvarjalnosti na Slovenskem in hočeta raziskovalna prizadeva-

nja in dosežke slovenskih slavistov posredovati pedagoškim praktikom ter jugoslovanskim in mednarodnim znanstvenim krogom.

Vašo pomoč ocenjujemo in priznavamo kot pomemben prispevek k razvoju slovenske znanstvene in kulturne misli.

Slovenski slavisti

IV

SKUPŠČINI OBČINE KRŠKO

Predmet: Zadeva z grobom dr. Janeza Mencingerja

Slovenski slavisti, pedagogi in znanstveniki, zbrani v dneh od 15. do 17. septembra 1972 na strokovnem seminarju v Murski Soboti, nujno prosimo naslovljeno skupščino, naj pohiti z ureditvijo groba pisatelja Janeza Mencingerja oziroma predvidenega »gaja zaslužnih«.

Po informacijah, ki jih imamo, so vsa prizadevanja skupščine obstala pri lepem načrtu arh. Zdenke Gorupove. Skupščina je obljubila zastopniku našega društva, da bo gaj po možnosti uredila do občinskega praznika v Krškem v začetku julija. Ta rok je bil resda nekoliko kratek, zato pa smo zanesljivo pričakovali, da boste »gaj zaslužnih« uredili v teku julija in avgusta. Zdaj se naglo približuje 1. november, dan

mrtvih, in pisateljev grob je, kolikor vemo, natanko tak kot pred letom dni po istem škandaloznem prekopu.

Kot raziskovalci in učitelji slovenske književnosti in jezika se za zadevo čutimo soodgovorne in bomo nad njo bedeli, dokler ne bo spodobno urejena.

Pripominjamo, da se občinska skupščina Kranj in Prešernov muzej še vedno živo zanimata za usodo Mencingerjevega groba in sta še vedno pripravljena pisateljeve posmrtno ostanke pokopati in njegov nagrobnik postaviti v Kranju.

Iz vseh navedenih razlogov Vas vljudno prosimo, da nas čimprej obvestite, kako je s pisateljevim grobom in kdaj nameravate urediti »gaj zaslužnih«.

V Murski Soboti, 16. septembra 1972

Tajnik SDS
Janez Dular

Referent
dr. *Joža Mahnič*

Predsednik SDS
dr. *Jakob Rigler*

Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana, Aškerčeva 12

Zadeva: Prekop posmrtnih ostankov pisatelja dr. Janeza Mencingerja

Zveza: Vaš dopis št. 2/72-73, z dne 18/9-1972.

Na Vaš zgoraj navedeni dopis vam sporočamo naslednje:

Takoj po posvetu, ki smo ga imeli v Krškem dne 3. februarja 1972, na katerem je bil prisoten tudi predstavnik vašega društva, smo naročili izdelavo načrta za ure-

ditev »gaja zaslužnih mož«. Delo na izdelavi načrta smo poverili dipl. ing. arh. Zdenki Gorup. Prvi načrt, ki smo ga prejeli, ni bil v skladu z našim dogovorom, ker so bili grobovi drugače razporejeni, kot je bilo dogovorjeno. Zato smo istega vrnili avtorici in ji svetovali, da se glede razporeditve grobov posvetuje s predstavnikom Slavističnega društva tov. dr. Jožem Mahničem. Popravljeni načrt, s pravilno vrisanimi grobovi nam je bil od avtorice vročen 16. 6. 1972.

Še pred letnimi počitnicami smo ukrenili vse potrebno, da bi dobili izvajalca in da bi bil »gaj zaslužnih mož« urenjen do občinskega praznika, vendar so vsi predvideni

izvajalci odklonili prevzem izvedbe. Tako se je celotna zadeva zavlekla preko letnih počitnic.

V teku so dogovori s komunalno-stanovanjskim podjetjem, ki je pripravljeno prevzeti dela na ureditvi gaja.

Prepričani smo, da bomo v najkrajšem času uspeli skleniti pogodbo o oddaji del, ki jih bo izvajalo komunalno-stanovanjsko podjetje iz Krškega.

Še enkrat bi radi poudarili, da v tem primeru ne gre za malomarnost in neodgovornost občinske skupščine, temveč je ureditev pojojena s težavami, ki smo jih vam opisali.

Prosimo, da vzamete gornje sporočilo za razumevanje na znanje. Istočasno pa se še enkrat obvezujemo, da bo zadeva rešena tako, kot je bilo dogovorjeno.

Predsednik skupščine občine
Jože Radej, l. r.

V

IZVLEČEK IZ POROČILA O SLAVISTIČNEM ZBOROVANJU V MURSKI SOBOTI (15. — 19. SEPTEMBRA 1972)

Slavistično društvo Slovenije je v dneh od 15.—17. sept. 1972 priredilo v Murski Soboti tridnevno zborovanje. Prvi dan je bil namenjen obravnavi del književnikov s pomurskega in vzhodnoštajerskega področja. V uvodnem referatu je Štefan Barbarič podal izčrpen pregled stare prekmurske književnosti. Sledila je analiza literarnih del Miška Kranjca (Franc Zadavec, *Lirizem v Kranjčevem romanu*; Fran Petrè, *Tehnika Kranjčevih predvojnih romanov*), Bratka Krefta (Bruno Hartman, *Kreftovi Celjski grojje*; Štefan Sedonja, *Kreftovi Kranjski komedijanti*) in Edvarda Kocbeka (France Vodnik, *Pomen Edvarda Kocbeka v vsebinskem in slogovnem razvoju slovenske lirike med vojnama*; Matjaž Kmecl, *Kocbekova novelistika*).

Sobotno dopoldne je bilo posvečeno jezikovnim vprašanjem: Jože Filo je osvetlil podobo jezikoslovca Avgusta Pavla, Martina Orožen pa je analizirala delo slovnničarja Petra Dajnika; o nekaterih značilnostih panonske leksike je govoril Janko Jurančič, Jakob Rigler pa je predstavil smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih.

Nedeljo so udeleženci izkoristili za ekskurzijo po delu Pomurja. Ogledali so si nekatere pomembne umetnostnozgodovinske spomenike (v Martjancih, Bogojini in v Turnišču). V Veliki Polani so pozdravili na njegovem domu pisatelja Miška Kranjca, v Vidmu ob Ščavnici pa Edvarda Kocbeka. Srečanje z obema ustvarjalcema je lepo dopolnilo strokovnega dela slavističnega zborovanja.

V soboto popoldne je bil redni občni zbor. Delo je po izvolitvi delovnega predsedstva (Franc Jakopin, Alfonz Gspan, Vida Korošak, Meta Gabrijelčič, Francka Varl), kan-

didacijske in volilne komisije (Božena Orožen, Janez Glažar, Breda Rant), komisije za sklepe (Franc Zadavec, Jože Toporišič, Igor Gedrih, Matjaž Kmecl, Minka Kuclar, overiteljev zapisnika (France Novak, Jože Sever) potekalo po naslednjem redu:

1. poročila predsednika SDS (Franc Zadavec), blagajničarke (Milena Tekavec), odgovornega urednika Slavistične revije (Jože Toporišič), odgovornega urednika Jezika in slovstva (Franc Jakopin);
2. poročila predsednikov podružnic o njihovem delovanju v dveletnem obdobju (A. Valentinčič — Nova Gorica, Janko Blažej — Koper, Jože Škufca — Novo mesto, Božena Orožen — Celje, Mira Medved — Maribor, Vida Korošak — Murska Sobota, Ivanka Arzenšek — Jesenice, Breda Rant — Kranj, France Novak — Ljubljana). Zbor je potrdil ustanovitev podružnice SDS za Koroško (sedež Slovenj Gradec);
3. poročilo nadzornega odbora (Alfonz Gspan) in razrešnica upravnemu odboru SDS;
4. volitve novega odbora. Izvoljeni so bili: predsednik *Jakob Rigler*, tajnik *Janez Dular*, blagajničarka *Milena Tekavec*; drugi člani odbora: *Franc Zadavec, France Benik, Minka Kuclar, Joža Mahnič, Jože Sever, Francka Varl*. Po svoji funkciji so člani odbora še: *France Novak* (predsednik ljubljanske podružnice SDS), *Mira Medved* (predsednica mariborske podružnice SDS), *Jože Toporišič* (urednik SR), *Franc Jakopin* (urednik JiS).

Po razpravi o delovanju in nalogah društva so slavisti sprejeli sklepe. Bilo je tudi sporočeno, da bo referate izdala Pomurska založba v posebnem zborniku. M. K.

V OCENO SMO PREJELI

- Zadravec, Franc: Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ekspresionizem in socialni realizem. 1. d. (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 330 + (IV) str. 8°.
- Zadravec, Franc: Zgodovina slovenskega slovstva VII. Ekspresionizem in socialni realizem. 2. d. (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 242 + (III) str. 8°.
- Pogačnik, Jože: Zgodovina slovenskega slovstva VIII. Eksistencializem in strukturalizem. Dodatek: Štefka Bulovec: Bibliografija. (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 430 + (II) str. 8°.
- Staročeský slovník. 1. na-nádobie. (Hlavní redaktor Bohuslav Havránek. Redakce: František Ryšánek (itd./.) Praga, Academia 1968. 56 str. 8°.
- Staročeský slovník. 2. nádobie — násilník. (Hlavní redaktor Bohuslav Havránek. Redakce: František Ryšánek (itd./.) Praga, Academia 1970. Str. 57—272. 8°.
- Staročeský slovník. 3. násilník — nedoběš. (Hlavní redaktor Bohuslav Havránek. Redakce: Jiří Cejnar (:revize dokladu a grafematika:) (/itd./.) Praga, Academia 1971. Str. 273—432. 8°.
- Mel'čuk I. A.: I. Urovní predstavljenija vy-skazyvanij i obščee stroenie modeli »smysl ← — → tekst«; II. Slovoobrazovanie i kon-versija. Institut ruskogo jazyka ANSSSR. Problemnaja grupa po èksperimental'noj i prikladnoj lingvistike. Predvaritel'nye pu-blikacii. Vypusk 30. Moskva 1972. 45 str. 8°.
- Restan, Per: Sintaksis voprositel'nogo predloženiya (Glavnym obrazom na materiale sovremenogo ruskogo jazyka). Det Norske Videnskaps — Akademii Oslo. Oslo 1971. Str. 880. [Južnoslovanski jeziki: str. 587—657]
- Narkevič, A. J.: Sistema slovazlučennjaŭ u sučasnaj belaruskaj move; (strukturna-se-mantynčnae apisanne). Minsk 1972. 336. str.
- Hieng, Andrej: Orfeum. Poročilo o nekem gledališču. (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 478 + (I) str. 8°.
- Jesih, Milan: Uran v urinu, gospodar! (Opremil Marko Pogačnik.) Maribor, Obzorja 1972. 54 + (I) str. (Znamenja. 32.)
- Kocbek, Matjaž: V. (Opremil avtor, foto Tone Stojko.) Maribor, Obzorja 1972. 81 + (II) str. 8°.
- Rožanc, Marjan: Slepo oko gospoda Jan-ka. (Opremil Marko Pogačnik.) Maribor, Obzorja 1972. 113 + (I) str. 8°. (Znamenja. 28—29.)
- Suhodolčan, Leopold: Noro življenje. Ro-man. (Opremil Matjaž Vidic.) Maribor, Obzorja 1972. 437 + (I) str. 8°. (Knjižna zbirka Nova obzorja. 89.)
- Šnuderl, Makso: Ljudje pod svetilnikom. Novele in povesti. (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 249 + (I) str. 8°.
- Taufer, Veno: Podatki. (Opremil Marko Pogačnik.) Maribor, Obzorja 1972. 34 + (II) str. 8°. (Znamenja. 31.)
- Zagoričnik, Franci: To je stvar, ki se ime-nuje pesem. (Opremil Janez Bernik.) Mari-bor, Obzorja 1972. 104 + (II) str. 8°.
- Žižek, Slavoj: Bolečina razlike. (Opremil Marko Pogačnik.) Maribor, Obzorja 1972. 75 + (II) str. 8°. (Znamenja. 30.)
- Žmavc, Janez: Podstrešje. (Spremnobesedo napisal Vlado Sruk. Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 58 + (IV) str. 8°.
- Hjemslev, Louis: O základech teorie jazy-ka. Prevedel, z opombami, registrom in bi-bliografijo opremil František Čermák. Aca-demia. Praga 1972. 156 str.
- Pohlin, M: Tu malu besedishe treh jezikov — Das ist: das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen (1781). Faksimile prve izdaje. Spremnobeseda in tehnična ureditev — Jože Stabej. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen IX. München 1972. 19 str.
- Pohlin, M: Glosarium slavicum, 1792. Faksi-mile prve izdaje. Spremnobeseda in tehnična ureditev — Jože Stabej. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen X. München 1972. XXII str.

ZVEZNEMU IZVRŠNEMU SVETU IN SEKRETARJU ZA ZUNANJE ZADEVE, BEOGRAD

Na avstrijskem Koroškem skrunijo partizanska grobišča, odstranili so vse dvojezične krajevne napise, fizično so napadli živinozdravnika dr. Dumpelnika in dijaka Sitarja, na množičnem zborovanju v Celovcu so znova zagrozili z genocidom Slovencev. Kot slaviste, znanstvenike in pedagoge, nas še posebej prizadeva, da morajo koroški Slovenci vsakega svojega otroka posebej pismeno prijaviti k dvojezičnemu pouku, čeprav imajo po avstrijski državni pogodbi pravico do pouka v materinem jeziku brez vsakršne prijave. Zaskrbljeni smo tudi ob uveljavljanju določbe o krajevnih imenih, ne le zaradi pičlega števila dvojezičnih napisov, ampak tudi zaradi preozkega pojmovanja izraza toponim in zaradi vpeljevanja slovenskih dialektalnih imen v smislu neznanstvene vindišarske teorije. Spričo omenjenih dogodkov in pojavov je slovenska manjšina na Koroškem postala življenjsko ogrožena, poleg tega pa obstaja resna nevarnost, da demokratična Avstrija znova zaide na pot nacizma in terorizma. Zadeve na avstrijskem Koroškem so se tako usodno zaostriale, da se jih ne da več reševati z lepimi besedami, poslanicami in zborovanji, zato zvezni izvršni svet SFR Jugoslavije in posebej državnega sekretarja za zunanje zadeve nujno pozivamo,

— da od zvezne vlade republike Avstrije zahtevata takojšnjo in popolno zaščito slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, kakor to predvideva 7. člen avstrijske državne pogodbe, vštévši razpustitev Heimatdiensta in drugih protimanjšinskih organizacij;

— da o nevarnih dogodkih na Koroškem nemudoma seznanita tudi velesile — sopodpisnice omenjene pogodbe;

— da v primeru, da avstrijski zvezni vladi ne bo kmalu uspelo na Koroškem uveljaviti reda in pravice, zadevo predložita varnostnemu svetu Organizacije združenih narodov.

Zvezni izvršni svet SFR Jugoslavije in državni sekretar za zunanje zadeve bosta z odločnim ukrepanjem dokazala, da so jima pri srcu vsi naši narodi in njihove manjšine.

Ljubljana, 20. oktobra 1972

Slavistično društvo Slovenije

Naročnikom Jezika in slovstva bomo v kratkem poslali položnice oziroma račune za poravnavo letne naročnine 1972-73; vljudno prosimo, da navedene zneske čimprej vplačate na tekoči račun pri SDK 50100-678-45015.